

КОН'ЮНКТУРА СВІТОВИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ.....	6
1.1. Світовий ринок та особливості його розвитку.....	6
1.2. Кон'юнктура як економічна категорія.....	14
1.3. Методологічні підходи до дослідження кон'юнктури товарних ринків та методи аналізу кон'юнктури.....	24
1.4. Особливості прогнозування кон'юнктури світових товарних ринків.....	33
1.5. Кон'юнктуруоутворююванльні чиники та їх класифікація.....	39
1.6. Основні джерела кон'юнктурної інформації про світові товарні ринки.....	45
РОЗДІЛ 2. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВОГО РИНКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ.....	63
2.1. Система показників дослідження кон'юнктури ринку нафти та нафтопродуктів.....	63
2.2. Аналіз світового ринку нафти і нафтопродуктів.....	65
2.3. Особливості цінової політики на світовому ринку нафти.....	72
2.4. Кон'юнктурні дослідження діяльності України на міжнародному нафтовому ринку.....	78
2.5. Світовий ринок газу: виробництво та споживання.....	84
2.6. Цінові стратегії на світовому газовому ринку.....	88
2.7. Ринок вугілля у контексті світових трансформаційних процесів в енергетиці.....	94
2.8. Стан українського ринку газу та вугілля та проблеми їх диверсифікації.....	101
2.9. Кон'юнктурні дослідження ринку електричної енергії у світі та в Україні.....	109
2.10. Особливості світового ринку альтернативних джерел енергії.....	118
РОЗДІЛ 3. КОН'ЮНКТУРА СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ МАШИНАМИ І ОБЛАДНАННЯМ.....	126
3.1. Виробництво машин і обладнання у світі.....	126
3.2. Міжнародна торгівля машинами й устаткуванням: основні напрямки й тенденції розвитку.....	129
3.3. Місце України на світовому ринку машин і обладнання.....	132

РОЗДІЛ 4. ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ КОН'ЮНКТУРИ РИНКІВ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ.....	140
4.1. Сутність світового ринку продовольства	140
4.2. Оптові ринки продовольчої продукції у світі та в Україні	150
4.3. Світова біржова торгівля продовольством	155
РОЗДІЛ 5. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВОГО РИНКУ ПОСЛУГ	158
5.1. Характеристика світового ринку послуг	158
5.2. Зміна світового ринку послуг в умовах розвитку інформаційних технологій.....	167
5.3. Позиціонування України на світовому ринку послуг.....	169
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	173
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	181
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	185
ДОДАТКИ.....	187

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Кон'юнктура світових товарних ринків» належить до циклу дисциплін освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітнім ступенем бакалавр. Вона передбачає вивчення методології та методики дослідження кон'юнктури і прогнозування світової економіки, міжнародних товарних ринків і окремих ключових товарів із використанням міжнародних інформаційних джерел і програм.

Мета дисципліни – здобуття студентами знань у галузі аналізу та прогнозування кон'юнктури міжнародних товарних ринків, механізмів, чинників формування ринкової кон'юнктури, інститутів та інструментів регулювання кон'юнктури товарних ринків, принципів побудови прогнозних моделей кон'юнктури, методів та форм презентації кон'юнктурного аналізу та інформації.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен *знати*:

- ◆ основні теоретичні підходи до вивчення економічної кон'юнктури, загальні цілі й завдання кон'юнктурного аналізу;

- ◆ найважливіші чинники, що впливають на загальногосподарську кон'юнктуру загалом і їх вплив на стан і розвиток окремих товарних ринків;

- ◆ принципи формування цілісної системи показників для оцінки змін, що відбуваються, і визначення тенденцій розвитку світового ринку під впливом кон'юнктуроутворювальних чинників;
вміти:

- ◆ самостійно розробляти науково-обґрунтовані стратегію і тактику роботи на конкретному товарному ринку;

- ◆ відстоювати активну позицію щодо сучасних проблем соціально-економічного розвитку України в умовах мінливої світової кон'юнктури.

У цьому навчальному посібнику:

- визначається місце товарного ринку у світовій ринковій інфраструктурі;

- розглядаються питання теорії ринкової кон'юнктури: поняття, форма, структура, чинники. Тобто питання кон'юнктури світових товарних ринків, формування, розвитку та характеристики;

- розкриваються методологічні основи вивчення та прогнозування ринкової кон'юнктури, основні принципи систематичного (комплексного) підходу дослідження;
- пропонуються методи досліджень з урахуванням специфіки ринків (сировини, машин та обладнання, окремих видів ринків тощо);
- наводиться конкретна інформаційна база для проведення кон'юнктурної роботи – аналізуються зарубіжні джерела інформації.

ВСТУП

У сучасній економіці віднаходяться нові форми якісних переходів, пов'язаних із дією процесів глобалізації, інформатизації, перерозподілу світових фінансів і сировинних ринків, з розвитком науки і техніки, технологічними перетвореннями, прискоренням і наростанням їх складності. Саме за цих умов, більш актуального значення для забезпечення стабільності виробництва і рентабельності продукції набуває питання дослідження й аналізу стану загальної кон'юнктури ринку, а також комплексу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що її визначають.

Дослідження певного товарного ринку кон'юнктури і врахування тенденції її зміни дасть змогу визначити найбільш перспективні шляхи ефективності господарської діяльності.

Ефективне функціонування ринкової економіки в Україні дедалі визначається станом ринкової кон'юнктури. Відповідно повноцінна, достовірна інформація про стан товарних ринків є важливим чинником, який визначає ефективність управлінських рішень. Причому йдеться не лише про фірми, для яких така інформація є основою прийняття стратегічних рішень, але й про органи державного управління.

За умови розвиненої економіки основним напрямком державної політики на товарних ринках є забезпечення високого рівня конкурентоздатності національних виробників, підтримка конкуренції, а також розвиток торгівельної сфери країни.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

1.1. Світовий ринок та особливості його розвитку

Товарні ринки стали об'єктом дослідження з виникненням товару як такого та товарної форми виробництва. Актуальність їх вивчення особливо зростає у період економічної кризи, спричиненої нестабільністю на фінансових ринках. Концентрація зусиль на вивченні товарних ринків, кон'юнктура яких відображає реальний стан справ у кожній економічній системі чи то перехідного, чи то ринкового, чи індустріального, чи постіндустріального типу, дасть можливість об'єктивно оцінити тенденції та перспективи подальшого перебігу економічних процесів.

Ринок є невід'ємною частиною суспільного господарського відтворення і формується в тісній взаємодії з усіма його елементами: виробництвом, споживанням, розподілом.

Ринок являє собою сферу товарно-грошового обміну, розвитку торговельних функцій між продавцем і покупцем.

Товарний ринок – система відносин купівлі-продажу між економічно вільними продавцями й покупцями, що забезпечує зв'язки виробництва із сферою споживання.

Товарний ринок є одним із пріоритетних напрямків маркетингових досліджень, які повинні відображати стан ринку, характеризувати його структуру та динаміку, оцінювати його коливання, виявляти вплив кон'юктуроутворювальних чинників. Тим самим зумовлена необхідність формування системи постійного спостереження за станом товарних ринків, торгівлі й на його основі виявлення всіх взаємозв'язків, що виникають в процесі товароруху, ефективності збуту та продажу товарів. Дослідження доцільно проводити диференційовано, для цього товарний ринок потрібно класифікувати. Він поділяється на ринок товарів та ринок послуг (табл.1).

Таблиця 1

Структура товарного ринку

Товарний ринок				
Ринок товарів			Ринок послуг	
Виробничого призначення	Споживчих	Інтелектуальних	Побутових	Особливих
1. Сировинно-енергетичних ресурсів та матеріалів 2. Обладнання, машин, інструментів тощо	1.Продовольчих товарів 2. Непродовольчих товарів	1.Інформаційних товарів 2. Патентів, ноу-хау, марок тощо	1.Соціально-культурних 2.Житлово-комунальних 3. Інженерно-технічних	1.Правових 2.Консалтингових 3.Інформаційних 4. Торгово-посередницьких 5.Банківсько-фінансових

Первісним елементом світового ринку є внутрішній ринок, який здійснює торговельні операції з внутрішньою торгівлі (рис. 1).

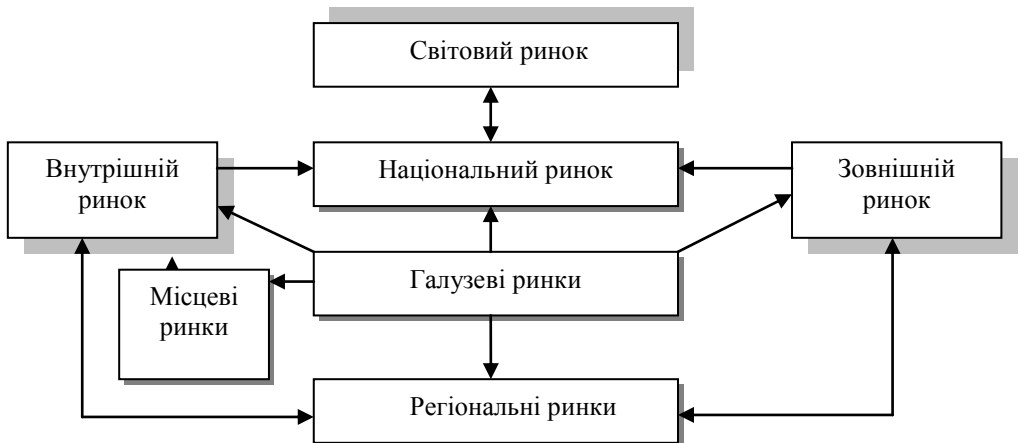

Рис. 1. Типи ринків та їх взаємодія

Національний ринок поєднує внутрішню та зовнішню торгівлю країни.

Світовий ринок – це сукупність національних ринків, які поєднані між собою всесвітніми господарськими зв'язками на

підставі міжнародного поділу праці, спеціалізації, кооперування, інтеграції виробництва, збуту товарів і надання послуг.

Тобто світовий ринок є не простою сукупністю національних ринків, а взаємопов'язані між собою найефективніші (навіть з боку лише однієї держави) відносини товарообміну та економічної співпраці.

Світовий ринок виник за часів рабовласницького ладу і мав переважно континентально-європейську ознаку, котра характеризувалася тим, що торгівлю вели між собою Рим, Греція, Фінікія, Єгипет і численні вільні міста Середземного та Чорного морів. За часів феодалізму він переріс у міжконтинентальний, залучивши країни Близького та Далекого Сходу, а згодом і країни Нового Світу. Капіталізм остаточно сформував світовий ринок як сферу існування розширеного виробництва, саме за його часів здійснюється заміщення виробів однієї країни виробами іншої. Тому зв'язки між суверенними країнами розгалужуються слідом за розвитком економіки і зростанням масштабів виробництва.

У ХХ ст. світовий капіталістичний ринок був значно деформований появою спочатку однієї соціалістичної країни СРСР, а згодом – доволі великої їх групи, що утворили Раду Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). На соціалістичні країни світу припадало близько 0,1 % міжнародної торгівлі. Проте економічне відставання соціалістичних країн від великих розвинених країн та політична криза СРСР призвели до його розпаду, наслідком чого став розвал табору соціалістичних країн, перебудови їхньої економіки на ринкову. Цей процес триває й досі.

Світовий ринок остаточно сформувався наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли товарне виробництво у провідних країнах досягло високого рівня розвитку.

Таким чином, становлення світового ринку як системи, як результату потужного і невпинного процесу інтернаціоналізації виробництва й обміну, пов'язане з промисловим переворотом, з розвитком розширеного відтворення на індустріальній основі.

Світовий ринок став закономірним результатом розвитку внутрішніх і національних ринків товарів, які вийшли за межі державних кордонів. Він має два напрямки формування:

1) міждержавне співробітництво у задоволенні національного кінцевого попиту населення зусиллями світового співтовариства;

2) розширення за власні кордони пропозиції національних виробників сировини, напівфабрикатів, товарів, послуг для виробничого споживання в інших державах.

Отже, **світовий ринок** – це динамічна система, що поєднує у єдиний господарський механізм різнонаціональних продавців та покупців, виробників і споживачів товарів за допомогою цінових та споживчих критеріїв обміну з використанням нормативно-правової та інституційної інфраструктури міжнародних економічних відносин.

Сучасний світовий ринок товарів і послуг – це сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, що базується на міжнародному поділі праці та інших чинниках виробництва.

Відповідно він характеризується такими рисами:

1) є категорією товарного виробництва, яке в пошуках збуту своєї продукції вийшло за національні кордони;

2) проявляється у міждержавному переміщенні товарів, які перебувають під впливом не лише внутрішніх, а й зовнішніх попиту і пропозиції;

3) оптимізує використання чинників виробництва, підказуючи виробникові, у яких галузях та регіонах вони можуть бути застосовані найефективніше;

4) виконує санаційну роль, вибраковує з міжнародного обміну товари й навіть часто їх виробників, які не спроможні забезпечити міжнародний стандарт якості за конкурентними цінами.

Відмітні особливості світового ринку у тому, що:

1) на світовий ринок впливають міждержавні кордони і зовнішньоекономічна політика окремих країн;

2) на світовому ринку діє система світових цін;

3) світовий ринок товарів доповнюється ринком послуг;

4) структура й напрямок торгівлі окремих країн на світовому ринку визначаються зміною конкурентоспроможності їх товарів і послуг;

5) світовій торгівлі властива нерівномірність зростання як торгівлі окремих країн, так і всього світового товарообігу;

6) розвиток міждержавних форм регулювання світового ринку: міжнародні торговельні організації (СОТ) і регіональні інтеграційні економічні організації (ЄС, ЄАВТ, Латиноамериканська асоціація інтеграції, Асоціація країн Південно-Східної Азії та ін.).

Світовий ринок є сферою міжнародного обміну і тому має зворотний вплив на виробництво: показує йому, що, скільки та для кого треба продукувати. З цього боку світовий ринок є первинним стосовно виробника і є центральною категорією міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин.

Сучасні тенденції функціонування світового ринку впливають з таких його **особливостей**, як:

1) товарна природа капіталізму, яка змушує встановлювати ціну на товари, виходячи з формування платоспроможного попиту в ієрархічній системі пропозиції численних товаровиробників з обов'язковим забезпеченням отримання ними гарантованих прибутків;

2) наявність вільної конкуренції між товаровиробниками і споживачами з різних країн, що, призводячи до анархії виробництва і зменшення його ефективності, викликає необхідність економічного та позаекономічного втручання держав у світові економічні відносини;

3) природна диспропорція у розподілі всіх видів ресурсів між країнами, яка посилюється намаганням кожного товаровиробника вкладати капітал лише в галузі виробництва та сфери діяльності окремих країн із високою нормою прибутку;

4) вузькі рамки платоспроможного попиту багатьох країн в умовах постійного розширення світового товарного виробництва посилюють анархію на світовому ринку, його нестійкість;

5) у сучасну епоху корпоративного капіталізму на світовому ринку вже конкурують та господарюють не окремі національні підприємства, компанії, а міжнародні транснаціональні корпорації (ТНК), яких підтримують не лише окремі держави, а й блоки (об'єднання) держав;

6) провідну роль на світовому ринку відіграють ТНК як суб'єкти міжнародних економічних відносин, що фактично здійснюють економічний поділ світу, світового ринку різних товарів, встановлення цін на них;

7) до світового ринку залучаються усі без винятку країни, навіть економічно відсталі;

8) світовий ринок підвладний економічним кризам перевиробництва, хоча державне та міждержавне регулювання знімає гостроту і тривалість періодично виникаючих локальних та світових криз;

9) промислово розвинені країни, форсуючи експорт своїх товарів, дедалі більше поширюють протекціоністські дії щодо власних виробників внаслідок зростання незбалансованості платіжних балансів багатьох країн.

Структура світового товарного ринку розглядається фахівцями у трьох аспектах – регіональному (або географічному), товарно-галузевому та соціально-економічному.

Згідно із **регіональною структурою** світового ринку, розрізняють ринки окремих країн або їхніх угруповань, а саме ринки Азії, Латинської Америки, Африки, ринок Північної Америки (NAFTA), Австралії і Нової Зеландії (АНСЕРТА), Центральної і Східної Європи (СЕФТА), Євразійських країн (СНД), Західноєвропейський спільний ринок країн ЄС (рис. 2).

Товарно-галузева структура світового ринку складається з окремих товарних ринків, що відповідають ринку певного товару або його частини. Основою цієї класифікації є Міжнародна класифікація ООН, Стандартна міжнародна торговельна класифікація (СМТК), Брюссельська митна номенклатура, Гармонізована система опису товарів.

Товарно-галузева структура характеризується трьома провідними групами товарів – готові вироби, сировина і напівфабрикати, послуги.

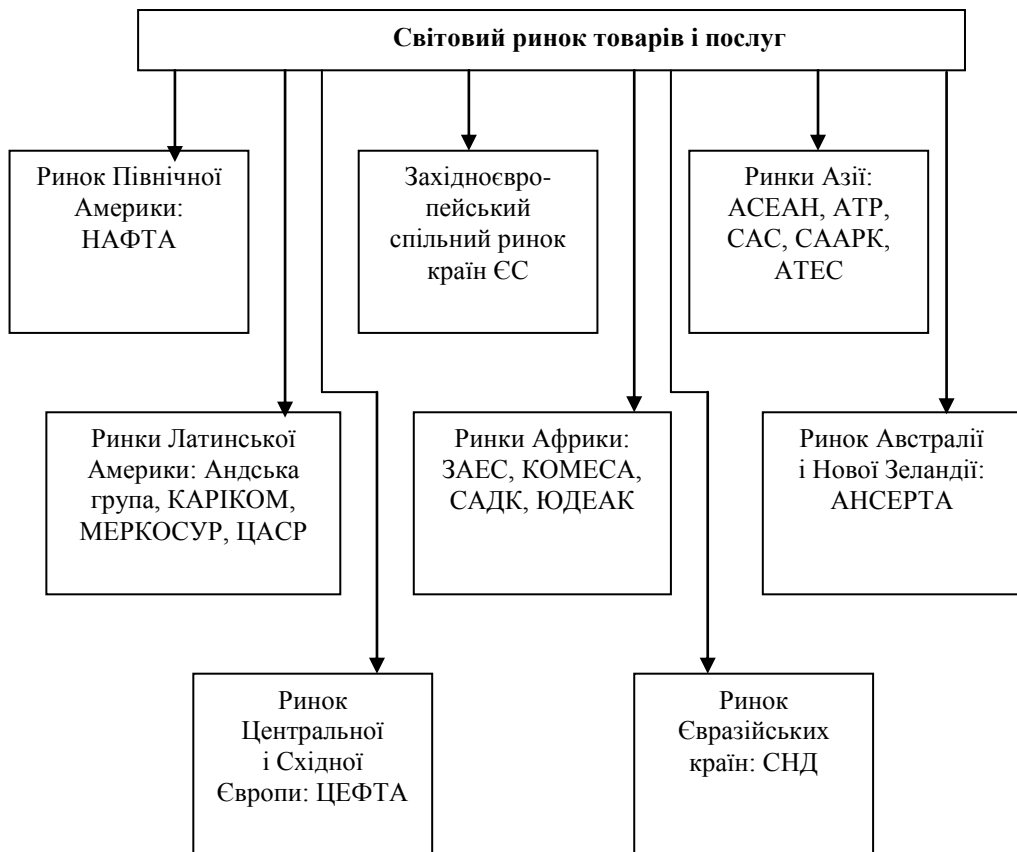

Рис. 2. Регіональна структура світового ринку

Кожну товарну групу становлять підгрупи товарів, які можуть бути самостійними ринками. Наприклад, ринок промислової сировини поєднує ринки руд чорних і кольорових металів, дорогоцінного каміння, хімічної сировини тощо.

За **соціально-економічною структурою** світового товарного ринку розрізняють ринки промислово розвинутих країн, країн, що розвиваються та країн із перехідною економікою, країн соціалістичної орієнтації.

За ступенем монополізації та характером торговельних угод світовий ринок структурується як:

1) монополістичний, де панує один постачальник (ринок діамантів);

2) олігополістичний, на якому домінує група великих продавців (ринок нафти);

3) атомістичний, де спостерігається невисока концентрація пропозицій товарів за участю багатьох постачальників і загострюється конкурентна боротьба (ринки текстильних, швейних товарів та ін.).

Розвиток світового ринку перебуває під значним впливом чинників економічного, науково-технічного, політичного характеру, що поступово трансформують його структуру як географічну, так і товарну. Друга половина ХХ ст. характеризувалася стрімкими показниками розвитку світових товарних ринків та одночасними змінами в міжнародному розподілі праці. Країни-лідери світового ринку поступово переорієнтовували своє виробництво із сільськогосподарської продукції та продукції з низькою доданою вартістю на користь високотехнологічної та наукомісткої продукції, відповідно посідаючи провідні позиції на світових товарних ринках машинобудування, металообробки, хімічної промисловості. Натомість звільнені ніші посіли країни, що розвиваються, та утворені після розпаду соціалістичної системи господарювання країни Центральної та Східної Європи, до яких належить і Україна. Однак така спеціалізація для більшості цих країн не є вигідною, оскільки не може забезпечити гідне місце на світовому ринку, що зумовлює низький рівень їх конкурентоспроможності.

1.2. Кон'юнктура як економічна категорія

Термін «**кон'юнктура**» походить від латинського слова «*coniunctio*» (з'єднувати), що в перекладі українською мовою означає збіг обставин, які створили певний стан, положення речей, що здатні впливати на хід та результат будь-якої справи.

Перші згадки про поняття «кон'юнктура» виникли ще в Давньому Римі і означали «описувати ситуацію, поєднувати різноманітні речі».

Згодом проблему формування ринкової ситуації розглядали багато представників різних шкіл. Найважливіші дослідження в галузі **теорії споживчого попиту** провели представники школи маржиналізму: К. Менгером, Ф. Фон Візером і Е. Бем-Бавеком, які обґрунтовували взаємозв'язок аналізу конкуренції і необхідності вивчення потреб людей, оскільки «без розуміння мотивів економічної поведінки різних спеціальних груп є неможливим відпрацювання будь-якої результативної економіки».

Представник **неокласичної школи**, А. Маршал розробив **концепцію взаємодії попиту і пропозиції**. Обґрунтуванням даної теорії є те, що ринкова ситуація і всі процеси, що відбуваються на тому чи іншому ринку, є наслідком взаємного впливу двох цих сил. У результаті аналізу зміни попиту і пропозиції, чинників, що впливають на них, а також тенденції зміни ціни, з'являється можливість опису ринкової ситуації, як «групи взаємопов'язаних кількісних показників».

Згодом представники **неокласичної школи** розвинули поняття «рівноважний стан», розробивши **теорію економічної рівноваги**. Основоположником її є Л. Вальрас. Ідеї його розвинув В. Парето, дослідивши уподобання споживачів, і розробив інструментарій для аналізу і прогнозування споживчого попиту.

Починаючи з XVII ст. поняття «кон'юнктура» стало загальноживаним у визначенні «положення речей, тимчасові зв'язки».

Сучасна теорія кон'юнктури виросла з вчення про економічні кризи і стала розвиватись як самостійна наука на початку XX ст., в тому числі і в нашій країні. Під враженням грандіозних потрясінь, що вражали національну економіку капіталістичних країн з

початку ХХ ст. з вражаючою регулярністю, економісти повернулися до ґрунтового вивчення фактів розладу економічного устрою.

Спочатку кризи розглядалися як відокремлені явища економічного життя, що становили собою відхилення від загального прогресивного розвитку господарської діяльності людини.

Так, німецький спеціаліст, що стояв у витоків кон'юктурознавства, Ф. Лассаль, у своїй роботі «Капітал і праця» відстоював ідею «фатальної» і всезагальної залежності від економічної кон'юнктури, що не піддавалася раціональному передбаченню. За Ф. Лассалем, поняття «кон'юнктура» – це єднання, зв'язок існуючого.

Свою чергою англійський економіст У. Джевонс як першопричини кон'юктурних коливань висував період появи сонячних плям, чим і намагався пояснити чітко виражену циклічність економічного розвитку.

Американський економіст Дж. Мур пов'язував діючі механізми економічних циклів із періодичними погодно-кліматичними змінами.

А. Шале прирівнював кон'юнктуру до сукупності непередбачуваних і незалежних зовнішніх впливів, яких зазнає діючий суб'єкт у кожен момент.

Із розвитком економіки і товарного ринку стало очевидним, що визначати кон'юнктуру лише за зовнішніми ознаками неправильно, що в основі її лежать економічні (ендогенні) чинники. У рамках цього напрямку виділено два підходи: мікро- і макроекономічний.

При **мікроекономічному напрямі** кон'юнктура визначалась як не зрівноваженість попиту і пропозиції на кон'юктурному ринку. Виділений як самостійний напрям був **кейнсіанський підхід**, в рамках якого кон'юнктура була визначена як невідповідність наявного сукупного попиту і потенційної сукупної пропозиції. В. Зомбарт кон'юктурою вважав ту форму руху економічної дійсності, яка проявляється у зміні стану експансії та занепаду.

У 20–30 роках ХХ ст. поширений був так званий **«кон'юктурний» напрям**, пов'язаний із вченням про економічні кризи, цикли і кон'юнктури. Представники цього напрямку вважали,

що економічні кризи в капіталістичних країнах звичне зниження ділової активності, викликані коливаннями кон'юнктури, під якими вони розуміли коливання обсягів виробництва і вивезення капіталів, розмірів ставок і дивідендів, рух ринкових цін і т.д. Під терміном «**господарська (ринкова) кон'юнктура**» стали розуміти коливання господарського (кон'юнктурного) циклу в окремих країнах, тобто відхилення від стану ринкової рівноваги, за якого існує стійкий баланс між попитом і пропозицією, і стабільний ринок цін.

Швейцарський економіст В. Репке визначав кон'юнктуру як «співвідношення попиту та пропозиції на будь-якому ринку, яке значною мірою не піддається обчисленню і впливу й постійно змінюється. Оцінка цього співвідношення залежить від того, виражене воно чи ні в рентабельності окремих господарств, обумовлені ціною та формою продажу». Таке визначення відповідало економіці того часу, коли економіка вивчала здебільшого мікроекономічні проблеми.

Після висунення низки гіпотез більшість економістів погодились в тому, що сильні коливання, до яких незмінно зводиться господарська еволюція, не можуть і не повинні розбиватися на окремі фрагменти, одні з яких називають періодами «здорового» або «нормального» стану господарства, а інші вважають періодами «ненормальних» відхилень економіки з шляху закономірного розвитку.

У рамках **макроекономічного напрямку** економічний цикл ототожнювався з кон'юнктурою. Моноцикл у поясненні коливань кон'юнктури охарактеризував М. Кондратьєв, який визначив кон'юнктуру з врахуванням коливальних змін і еволюційної складової економічного розвитку. Він обґрунтував концепцію «довгих хвиль» із застосуванням до економічного розвитку. М. Кондратьєв вперше ввів до поняття кон'юнктури чинник часу, чим засвідчив необхідність проведення дослідження та прогнозування тенденцій зміни ринку на короткостроковий та довгостроковий період, використовуючи сукупність певних методів і методик.

Головною перевагою запропонованого методу є те, що процес наукового пізнання базуватиметься на формуванні, аналізі та

врахуванні впливу не лише зовнішнього, а й внутрішнього середовища.

Поняття «кон'юнктура» в М. Кондратьєва було побудоване з врахуванням еволюційних і хвилеподібних процесів розвитку ринкової системи. Він класифікував кон'юнктуру ринку залежно від вибору бази для порівняння існуючого на даний момент стану ринку та сформував два її види: просту і диференційовану. На думку М. Кондратьєва, більш-менш чіткий термін «кон'юнктура» було визначено Ф. Лассалем в його полемічній роботі з Ф. Шульце-Девічем, де поняття кон'юнктури ототожнювалось з уявленням про зв'язану сукупність всіх наявних невідомих обставин, які оточують людину меркантильного світу.

Суттєвий внесок у розробку **теорії економічної кон'юнктури** зробили Д. Хікс, М. Калецький, П. Самуельсон, які намагалися синтезувати в єдиній моделі описи екзогенних і ендегенних чинників мікропроцесу. Механізми коливання економічної активності пояснювала теорія довгих хвиль, яку розвинули західні вчені – Я. Гельдерен, А. Афталъон, С. Де Вольф.

Сучасні проблеми економічної кон'юнктури займають ключове місце в працях вітчизняних економістів: А. Р. Білоусова, С. П. Аукціонека, Д. І. Костюхіна, Ф. М. Левшина, С. П. Нікітіна, А. М. Іларіонова, С. М. Меншикова, В. І. Маєвського, Ю. В. Яковця. На думку Д. І. Костюхіна кон'юнктура – це економічне поняття, що являє собою процес капіталістичного відтворення за конкретних історичних умов у всій його сукупності та ринковому прояві». М. Бунятен сутність кон'юнктури розкривав в процесі пояснення такого явища, як коливання цін. Разом з тим В. Ренке наполягав на віддалені цін від проблем кон'юнктури. За І. Білявським, кон'юнктура ринку являє собою сукупність умов, у результаті яких формувалася конкретна ринкова ситуація. Найбільш чітко, на наш погляд, визначає кон'юнктуру як тимчасовий процес, який утворює оптимальний взаємозв'язок між економічними, політичними, соціальними, культурними та іншими факторами, що впливають на головні складові ринкового середовища, вчений С. П. Нікітін. Дуже схожими до даного визначення є визначення у Н. З. Тульської, В. Д. Гончарова, Ю. Д. Косікова. Вони характеризують ринкову

кон'юнктуру як сукупність чи єднання впливу політичних, економічних, правових, організаційних, соціальних чинників.

У сучасній економіці сформувалося значне різноманіття точок зору в питанні про зміст економічної кон'юнктури. Наявні визначення кон'юнктури ринку можна об'єднати в такі види:

Кон'юнктура ринку – це стан ринку або конкретної економічної ситуації, яка склалася на ринку в даний момент або обмежений відрізок часу під дією комплексу сил, чинників і умов.

Кон'юнктура ринку – це процес відтворення за конкретних історичних умов у всій його сукупності і ринковій прояві. Цей підхід, запропонований Б. В. Артемоновим є сприятливим для умов реалізації економічних чинників під час переходу України до ринкових умов.

Кон'юнктура ринку – сформована ринкова економічна ситуація, що характеризує співвідношення між попитом і пропозицією, рівнем цін, товарними запасами та іншими економічними показниками.

Кон'юнктура ринку – сукупність умов, взаємозв'язків, ситуацій, обставин, здатних впливати на реалізацію певних планів, програм, вирішити справу, досягти певних результатів.

Кон'юнктура ринку – найважливіші ознаки, риси, показники, які характеризують поточний і перспективний стан розвитку економіки господарства, його окремих регіонів, певної галузі або ринку товарів і послуг.

Кон'юнктура ринку – це система чинників і умов відтворення в їх постійному розвитку і конкретно-історичному переломі, що виражена в певному співвідношенні попиту, пропозиції, динаміки цін. Такий підхід економістів В. Г. Клімова і О.Б. Мануковського, до визначення поняття кон'юнктура, виходячи з об'єктивності ринкового підходу, можна вважати класичним. Аналогічно до даної категорії підходять дослідники Л.І. Цигічко, Р. Б. Ноздрева. Як основні характеристики кон'юнктури, крім складових та елементів кон'юнктури і процесу відтворення, вони виділяють предмет і динаміку кон'юнктури та різні поєднання кон'юнктурутворювальних факторів.

Поняття «кон'юнктура» включає у себе сукупність взаємопов'язаних між собою умов, які обумовлюють перехід з

одного стану в інший. Кон'юнктура є складним і постійно змінним процесом розвитку ринкової ситуації. Вона включає багато різноманітних елементів і дій, які підлягають в своєму розвитку законам ймовірності.

Із класифікації підходів до категорії кон'юнктури, що трапляється в економічній літературі, на наш погляд, найбільш використовуваним і зручним є принцип розподілу залежно від того, що є об'єктом її відображення і дослідження.

В силу розвитку сучасні ринки відрізняються від тих, які досліджувались 20 років тому. Без врахування нових рис і характеристик вибрати адекватні заходи регулювання неможливо. Наявні взаємозв'язки між ринковими процесами в різних країнах світу і тенденції до поширення наявних механізмів саморегуляції ринків означають, що зміна попиту, пропозиції в різних регіонах тією чи іншою мірою позначається на формуванні ринкових цін в світовому масштабі. При цьому виникають ринкові сили, протилежно направлені по відношенню до змін, що відбулися. Компенсаторні реакції, які діють за принципом оберненого зв'язку, є основним механізмом саморегуляції.

Предметом кон'юнктури є ринок. Він охоплює весь період відтворення, що розглядається як у часі, так і в просторі. У вузькому розумінні кон'юнктура – це стан економіки країни, окремого товарного ринку, окремого продукту в той чи інший період часу.

Залежно від співвідношення основних елементів ринку розрізняють такі **види кон'юнктури**: сприятливу, несприятливу, стійку і мляву.

Ознакою **сприятливої кон'юнктури** є збалансований ринок, стабільний до зростаючих обсягів продажу, зрівноважені ціни, перевищення попиту над пропозицією при зростаючих цінах.

Несприятлива кон'юнктура характеризується низькими обсягами попиту і пропозиції при тенденції ринку до зниження цін, різким коливанням цін, дефіцитом товарів, неоправданим збільшенням запасів. Це дозволяє визначити кон'юнктуру ринку для коректування виробничої програми і виявлення резервів із розвитку ринку галузі.

Рівновага величини попиту й пропозиції за стабільних цін визначається як **стійка рівновага**, а млява **кон'юнктура** пов'язується з незначною кількістю угод або цілковитою відсутністю угод за стабільних цін.

Ринкова кон'юнктура формується під впливом взаємопов'язаних чинників: попиту, пропозиції, ціни. Попит і пропозиція показують динаміку виробництва та споживання товарів. Однак їх недостатньо для цілком обґрунтованих висновків щодо стану ринкової кон'юнктури. Тому доцільно вивчати ще низку показників: обсяги виробництва та споживання у фізичному і вартісному вираженні, доходи різних суб'єктів ринку, рівень завантаження виробничих потужностей, коефіцієнт задоволення попиту та ін. Із попитом і пропозицією тісно пов'язана конкуренція. **Конкуренція** в класичному її розумінні становить собою боротьбу між різними підприємствами за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів на тих ринках, на яких вони реалізують свою продукцію. Оскільки попит на окремі товари, що виробляються підприємством, обмежений, то вони змушені змагатися між собою за залучення споживачів. При виході на ринок поняття покупця і виробника про ціну на товар, яка б задовольняла обох – відрізняються, тобто не завжди попит відповідає пропозиції.

Кон'юнктура товарного ринку не розвивається ізольовано, вона тісно пов'язана з загальногосподарською і кон'юнктурою інших ринків. Між всіма явищами, що визначають розвиток кон'юнктури, існує взаємозв'язок. Зміна положення на одному товарному ринку впливає на низку інших ринків, пов'язаних із першим. Тобто несприятлива кон'юнктура, що склалася в одній галузі, може вплинути на стан справ у суміжній галузі. Звідси випливає, що при вивченні кон'юнктури будь-якого товарного ринку слід враховувати стан на інших ринках, аналізуючи загальногосподарську кон'юнктуру. Також слід брати до уваги, що сила впливу зміни кон'юнктури на одному товарному ринку або в країні на кон'юнктуру інших товарних ринків або регіонів може бути різною.

Досліджуючи механізм формування кон'юнктури виділяють дві групи чинників: ендогенні та екзогенні. В межах відтворювальної системи **ендогенними чинниками формування кон'юнктури** є

елементи і стадії процесу відтворення: виробництво, розподіл, обмін і споживання, а також внутрішні елементи кожної стадії. Окрім ендогенних чинників відтворювального процесу на його протікання впливає **зовнішнє середовище** (природне, соціальне, культурне, правове, політичне). Принципова відмінність зовнішніх чинників від внутрішніх чинників відтворювального процесу полягає в тому, що зовнішні умови впливають на кон'юнктуру непрямо, шляхом дії на ті чи інші внутрішні чинники, за допомогою ринкового механізму. І хоча в деяких випадках виділити екзогенні та ендогенні чинників дуже важко, а то й неможливо, оскільки вони взаємно переплітаються і породжують взаємопроникні рушійні сили, однак, на нашу думку, такий поділ є доцільним. Саме особливості взаємодії ендогенних та екзогенних факторів та їх вплив на кон'юнктуру товарного ринку дозволять краще зрозуміти механізм формування останньої.

Кон'юнктура формується передусім за допомогою попиту та пропозиції. Саме попит і пропозиція уособлюють в собі дію всіх інших кон'юнктуроформувальних чинників і за допомогою ринкового механізму формують кон'юнктуру.

Факторами сукупного попиту є особисте споживання, яке відображає потреби населення в предметах споживання короткотермінового чи тривалого вжитку; валові інвестиції, які характеризують попит на елементи основного капіталу; загальний рівень поточного виробництва, який визначає попит на сировину й напівфабрикати; фізичний обсяг і структура експорту, які відображають зовнішній попит на продукцію даної країни; рівень цін.

Чинниками сукупної пропозиції є масштаби і характер виробничого апарату; чисельність і підготовленість трудових ресурсів; рівень фундаментальних і прикладних досліджень; масштаби і структура імпорту; рівень цін.

Важливе значення для формування кон'юнктури має співвідношення попиту та пропозиції, взаємодія яких відображена на рис. 3.

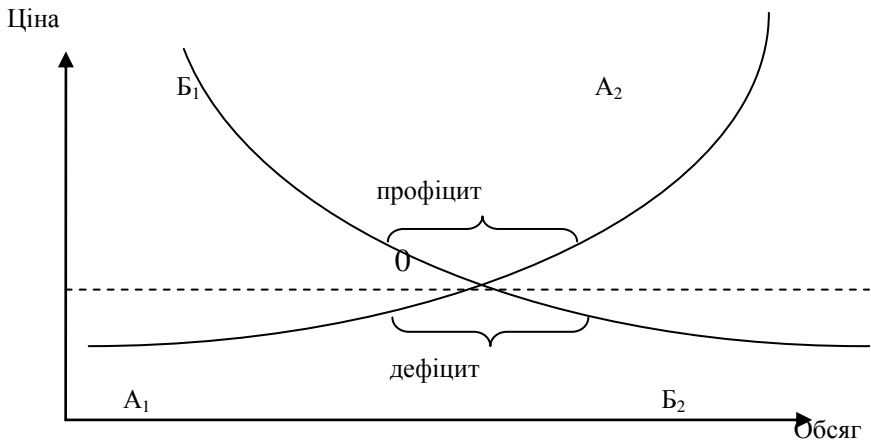

Рис. 3. Взаємодія попиту та пропозиції

Внаслідок взаємодії попиту та пропозиції виникають такі **стани ринкової кон'юнктури**: дефіцитна, профіцитна і збалансована кон'юнктура ринку.

У межах значень кривих попиту та пропозиції, визначених на графіку точками A_1 , 0 , B_2 , маємо дефіцит продукції на ринку. **Дефіцитна кон'юнктура** складається в умовах перевищення попиту над пропозицією та виявляється в зростанні товарних цін на продукцію. Така ситуація на ринку є сприятливою для продавця та утворює ринок продавця. Різниця між відповідними значеннями обсягу попиту та пропозиції є кількісним вираженням величини дефіциту або незадоволеного попиту.

Дефіцитна кон'юнктура ринку може бути короткочасною (випадковою), а може сталою. **Короткочасна дефіцитна кон'юнктура** відображає тимчасові диспропорції у відтворенні певного продукту і найчастіше пов'язана зі структурними зрушеннями в економіці.

Протилежним станом дефіцитної кон'юнктури є **профіцитна кон'юнктура**. Вона міститься на кривих попиту і пропозиції у межах точок B_1 , 0 , A_2 і зумовлена перевищенням пропозиції над платоспроможним попитом. У ринковій економіці відбувається зниження ринкових цін та зменшення угод, які укладаються, що

створює ринок покупця. Такий тимчасовий надлишок товару виникає, коли існує криза перевиробництва товарів. Велику роль у цьому процесі відіграє стимулювальний вплив цін при паралельному цілеспрямованому державному регулюванні попиту засобами фінансово-монетарного і фіскального впливу.

Характерними ознаками профіцитної кон'юнктури є зниження цін, зменшення кількості й обсягу угод, що укладаються, збільшення запасів нереалізованої продукції тощо.

Збалансована кон'юнктура ринку – це цілковитий або частковий збіг між обсягом і структурою попиту та пропозиції на товар. На рис. 3 вона відображається в точці перетину кривих попиту та пропозиції (точка 0) і має нестійкий характер. Яким би не був стан кон'юнктури в той чи інший проміжок часу – профіцитний чи дефіцитний, в кожен даний момент на ринку існує **рівновага**, тобто збалансованість між сукупним попитом та пропозицією, яка досягається або за рахунок зміни цін, або зміни обсягу пропозиції. Тобто ми можемо говорити про **дефіцитну або профіцитну збалансованість товарного ринку**.

Більшість господарюючих суб'єктів зацікавлені в стабілізації кон'юнктури, в тому, щоб зміни цін мали плановий передбачуваний характер, без значних відхилень в той чи інший бік від довгострокової траєкторії динаміки. У цьому їх інтереси збігаються з політикою держави в галузі регулювання цін. Не виключивши хаотичних коливань цін, неможливо будувати стратегію економічного й соціального розвитку, планувати довготермінові капіталовкладення, забезпечити стійке економічне зростання і соціальну стабільність. Можливості регулювання цін зростають у господарюючих суб'єктів, коли зростає концентрація і централізація виробництва і капіталу, а у держави – в міру того, як зростає розмір бюджету порівнянно з ВВП. Проте об'єктивні процеси відіграють, безумовно, більшу роль у формуванні цін, аніж господарюючі суб'єкти і держава. Можна певною мірою зменшити амплітуду коливань цін завдяки регулювальним заходам, але не можна їх повністю виключити і навіть запобігти масштабній зміні цін у разі серйозного порушення балансу попиту і пропозиції.

1.3. Методологічні підходи до дослідження кон'юнктури товарних ринків та методи аналізу кон'юнктури

Господарська діяльність будь-якого виробника приречена на невдачу, якщо він не знає перспективи розвитку ринку, його місткості, стан попиту та пропозиції, а також який рівень конкуренції і т.п. Тому важливим завданням господарської діяльності як окремого підприємства, так і держави в цілому, має стати постійний і реальний аналіз, і, виходячи з цього, прогноз розвитку ринку та його кон'юнктури.

Головна мета аналізу кон'юнктури ринку – виявлення та моделювання тенденцій і закономірностей розвитку ринку під впливом попиту, пропозиції та ціни. Для досягнення цього потрібно вирішити такі **завдання**:

- 1) визначити об'єкт кон'юнктурного аналізу;
- 2) зібрати й обробити кон'юнктурну інформацію;
- 3) оцінити особливості стану досліджуваного ринку, виявити поведінку суб'єктів, які діють на ринку;
- 4) оцінити й проаналізувати потенціал й основні пропорції ринку;
- 5) виявити основні тенденції розвитку ринку, його коливання, сезонність, циклічність;
- 6) зробити прогноз кон'юнктури.

Ці завдання являють собою **методику здійснення кон'юнктурного аналізу**.

Виходячи з цього, **аналіз кон'юнктури ринку** повинен здійснюватись у певній **послідовності**:

- 1) дослідження основних рис та особливостей ринку;
- 2) оцінка динаміки розвитку структурних елементів кон'юнктури;
- 3) розробка системи показників кон'юнктури;
- 4) збір і накопичення кон'юнктурної інформації;
- 5) моніторинг чинників, які впливають на кон'юнктуру ринку;
- 6) вибір методів прогнозування і прогноз кон'юнктури.

Дослідження кон'юнктури будь-якого ринку розпочинається з вивчення загальногосподарської кон'юнктури, тобто

макросередовища, а вже з урахуванням висновків аналізу на макrorівні досліджується конкретний товарний ринок (рис. 4).

Рис. 4. Процес дослідження кон'юнктури ринку

Макросередовище аналізується на основі динаміки ВВП, паритету купівельної спроможності, сукупної пропозиції та сукупного попиту, рівня відсоткових ставок, безробіття та інфляції, стану платіжного балансу, показників грошово-кредитної політики, розвитку ринку цінних паперів.

Оцінка положення економіки на стадіях циклу середньої хвилі пов'язана з аналізом динаміки основних макропоказників за вісімдесят років із виділенням основного тренду та циклічних коливань.

Аналіз зосереджується на визначенні змін руху обсягів виробництва за видами діяльності, цін основних видів продукції, структури цін; інвестицій в основний капітал за видами діяльності; рівня оподаткування тощо.

Стан країни на світових ринках оцінюється за часткою у світовому експорті, величиною зовнішньоторговельної квоти, зміною обсягів експорту та імпорту, їх товарної та географічної структури.

Серед чинників формування кон'юнктури світового господарства чи окремого товарного ринку найбільш вагомими з точки зору глибини та інтенсивності кон'юнктурних змін є циклічні та нециклічні. Ринкові цикли можуть бути різними за терміном та послідовністю, в них простежується дія постійних та тимчасових чинників, а також сезонні коливання.

Головними **циклічними чинниками** є постійно діючі, що складають основу механізму відтворення. До них відносяться оновлення основного капіталу, попит на товари масового споживання, стан розвитку грошово-кредитної сфери та інтенсивність змін у ній.

До **нециклічних чинників** належать **постійно діючі** – науково-технічний прогрес, рівень монополізації, державне регулювання економіки, інфляція, та **тимчасово-діючі** – сезонність, соціальні й політичні кризи, стихійні лиха.

Складність аналізу ринкової ситуації зумовлює необхідність врахування основних **методологічних підходів** до кон'юнктурних досліджень:

1) слід враховувати існування зв'язку і взаємозалежності різних ринків і загальногосподарської кон'юнктури;

2) висока ступінь нерівномірності і суперечливості руху кон'юнктурних показників на різних ринках обумовлює неможливість перенесення тенденцій змін, що відбуваються на одному ринку, на інші;

3) через нестійкість та нестабільність кон'юнктури потрібен моніторинг її показників.

Кон'юнктуру ринку досліджують використовуючи відповідні статистичні і розрахункові показники та визначені індикатори, що оцінюють зміни різних аспектів ринку (об'єктів аналізу).

Показники та індикатори згруповані за такими **об'єктами аналізу**:

- виробництво;
- пропозиція;
- попит;
- ринок (масштаб, концентрація, монополізація, конкуренція);
- потенціал ринку (місткість, вироблений потенціал, споживчий потенціал, зовнішня торгівля);
- ділова активність.

Для вивчення кон'юнктури ринку використовують низку макроекономічних показників та показників, які характеризують кон'юнктуру окремих ринків. Основним є ВВП, динаміка якого відповідає динаміці економічного циклу середньої хвилі (7–10 років): у період кризи вона знижується, у період підйому – підвищується, тобто за динамікою ВВП можна отримати динамічну характеристику загальногосподарської кон'юнктури. Динаміка сукупного попиту і сукупної пропозиції формується як під впливом реальних змін ВВП, так і темпів зміни експорту та імпорту з врахуванням їх питомої ваги у складі цих показників.

Для характеристики кон'юнктури важливим є ступінь збалансованості ринку, співвідношення попиту і пропозиції, які прагнуть до рівноваги через постійні коливання і відхилення від цієї рівноваги. Диспропорції попиту і пропозиції є попередженням про зміну ринкової ситуації.

Для оцінки кон'юнктури окремих ринків найбільш важливого значення набуває показник пропозиції, тобто обсяг товарів, які виробник чи продавець бажає і може виробити і запропонувати для продажу на ринку протягом певного періоду і за певною ціною. Одним із вагомих показників пропозиції є її еластичність, що є проявом ринкового закону пропозиції та зміни ринкових пропорцій. Еластичність попиту, як і еластичність пропозиції, дозволяє визначити його зміну залежно від зміни цін, доходів покупців.

Серед **індикаторів кон'юнктурних змін** найбільш вживаними є індекси фізичного обсягу, тобто зміни показників за умови

елімінування впливу цін. Однак часто ці індекси є надто агрегованими, побудованими за кумулятивним, а не за дискретним принципом, що обмежує можливості їх використання. Це стосується передусім індексів виробництва за видами промислової діяльності. З метою удосконалення обчислення цих індексів пропонується виділяти три основні групи продукції, для яких порізно визначаються індекси.

До **першої категорії** відноситься продукція, що легко вимірюється у фізичних одиницях, тому індивідуальні індекси її обсягу агрегуються в індекси за видами діяльності, тобто:

$$I_{FO}_{t/t-1} = \sum^n I_{FO}_{t/t-1}^i \cdot Q_{t-1}^i \cdot P_{t-1}^i / \sum^n Q_{t-1}^i \cdot P_{t-1}^i,$$

де $I_{FO}_{t/t-1}$ – індекс фізичного обсягу виду промислової діяльності у поточному році t по відношенню до попереднього $(t-1)$; n – кількість товарів-представників даного виду діяльності, відібраних для розрахунку; Q_{t-1}^i – кількість виробленого i -того товару в попередньому $(t-1)$ році; P_{t-1}^i – ціна i -го товару у $(t-1)$ році.

Друга група охоплює продукцію, яка вимірюється лише у вартісних показниках. Для оцінки її динаміки слід використати індекси номінального обсягу випуску у поточних цінах ($IV_{ном}$) та індекси цін виробників (ІЦВ):

$$I_{t/t-1} = IV_{номt/t-1} / ІЦВ_{t/t-1}.$$

Третя категорія продукції є досить проблематичною і включає судно- та літакобудування, залізничне машинобудування, оборонну продукцію тощо. Для побудови індексу фізичного обсягу пропонується використовувати кількість відпрацьованих персоналом годин (h) з поправкою на річні зміни продуктивності праці (ІПП):

$$I_{t/t-1} = \frac{h_t}{h_{t-1}} \cdot ІПП_{t/t-1}.$$

Крім обсягів та індексів виробництва в процесі аналізу вивчається вплив на них різних чинників, зокрема рівня використання виробничих потужностей, динаміки інвестицій в основний капітал, зміни чисельності зайнятих та ін. Для

встановлення кількості взаємозв'язків між показниками використовуються методи кореляційного аналізу.

Переважає в інформаційній базі для аналізу кон'юнктури ринку індикаторів динаміки пов'язано з необхідністю вивчення основних тенденцій, коливань та циклічності.

Ринкова ситуація на макрорівні та на окремих ринках може бути охарактеризована за допомогою **показників ділової активності**, зокрема динаміки продажів, кількості угод, курсу акцій, реального валютного курсу тощо. Однак для аналізу рядів динаміки цих показників необхідно підходити з позиції їх різних комбінацій, щоб отримати ґрунтовні висновки. Наприклад, зростання кількості угод, за умов, коли не збільшуються обсяги продажів, вказує на те, що на ринку діють невеликі фірми з малими за розміром операціями, які не сприяють активізації ринку.

У процесі аналізу ринкової кон'юнктури слід враховувати наявність досить стабільних відхилень у динаміці руху окремих показників, зокрема промислового виробництва та зовнішньої торгівлі.

Так, при поліпшенні кон'юнктури ринку, збільшенні обсягів виробництва активізується зовнішня торгівля. Водночас слід зазначити, що динаміка зовнішньої торгівлі не збігається з динамікою виробництва.

Погіршення кон'юнктури передусім відображається на показниках промисловості і лише потім впливає на зниження обсягів зовнішньоторговельних операцій. Подібна ситуація зумовлюється договірними зобов'язаннями сторін за довгостроковими контрактами, а також нерівномірністю розвитку економіки різних країн. Приміром, у четвертому кварталі обсяги зовнішньої торгівлі зазвичай досягають максимального значення (за умов накопичення сировини, палива на зиму, збирання та реалізації врожаю) і знижуються в першому кварталі.

Важливу інформацію про ситуацію на ринку надає **аналіз середніх цін продажу і запасів**. Якщо ціни продажу перевищують ціни запасів, це означає, що попитом користується більш якісна продукція і кон'юнктуру на ринку можна оцінити як сприятливу. Перевищення цін запасів над цінами продажу свідчить, що попитом користуються дешеві товари і кон'юнктура на ринку є

несприятливою. Такий аналіз дає змогу отримати якісні характеристики стану ринку: ринок, що розвивається, сприятливий, поживлений; стабільний; млявий, стагнующий; несприятливий, регресуючий тощо.

Кон'юнктуру окремих товарних ринків можна опосередковано оцінити за ситуацією, що складається на ринку цінних паперів. Попит на акції компанії та їх курс істотно залежить від положення компанії на ринку. Тому біржові індекси акцій можуть розглядатися як самостійні індикатори кон'юнктури ринку товарів.

Непрямими оцінками користуються також для визначення ймовірних ризиків комерційної діяльності на ринку. **Критеріями ризику** є ступінь мінливості ринку, кількість фірм на ринку, частка ринку, зайнята конкурентами тощо.

Аналіз кон'юнктури ринку мусить супроводжуватися виявленням причинно-наслідкових зв'язків та обґрунтуванням висновків щодо ситуації на ринку, а аналізуючи кон'юнктуру ринку, використовують такі **методи**:

- 1) економічного загальносистемного аналізу;
- 2) економіко-математичні;
- 3) економіко-статистичні.

Основними **методами загальносистемного аналізу** кон'юнктури ринку є порівняння, групування, візуально-графічні методи, балансовий.

Найширше в кон'юнктурному аналізі використовують **метод порівняння**, за якого фактичні показники кон'юнктури порівнюються з тими, що прогнозуються. Цей метод найбільш поширений, оскільки дає можливість зіставити явища, визначити в них спільне та індивідуальне, оцінити зміни, що відбуваються в них. Результатом порівняння є розрахунок абсолютних і відносних відхилень (динаміка) показників звітного та базового періоду. Саме метод порівнянь дозволяє своєчасно визначити ступінь ризику для наступного планування і розробки стратегії розвитку підприємства.

Метод групувань дає змогу виявити, вивчити взаємозв'язок і взаємозалежність між тими чи іншими процесами, а також визначити вплив найсуттєвіших чинників, закономірностей і тенденцій, що властиві певним явищам і процесам. Цей метод

доцільно використовувати при сегментації ринку, вивченні ринку за видами товарів, їх асортиментом, якістю тощо.

У кон'юнктурному аналізі самостійне значення вводяться **візуально-графічним методам**, які використовують для наочного відображення результатів ринкового аналізу. Вцілому ці методи зводяться до побудови таблиць і графіків, інколи замість них використовують кругові, секторні, стрічкові, стовпчикові, фігурні діаграми. Ці засоби у яскравій і привабливій формі зображують зв'язки між окремими показниками і розкривають їх структуру, унаочнюють порівняння.

Балансовий метод використовують для відображення двох груп взаємопов'язаних і врівноважених економічних показників. Цей метод використовують в ринковій економіці для оцінки можливостей збалансування виробництва і збуту, а також при прогнозуванні кон'юнктури ринку на товари органічного походження.

До **економіко-математичних методів** аналізу кон'юнктури ринку відносять **загально-математичні методи** розрахунків економічних показників та **методи математичного моделювання**.

Важливе значення серед загально-математичних методів мають **методи оцінювання ризиків, фінансових і комерційних розрахунків** для кон'юнктурного аналізу.

Одним із важливих методів кон'юнктурного аналізу є **математичне моделювання**. Воно дає змогу вивчити кількісні взаємозв'язки і взаємозалежності моделюючої системи та вдосконалити її подальший розвиток та функціонування. Математична модель являє собою систему математичних формул, нерівностей або рівнянь, які адекватно описують явища та процеси, що притаманні тому чи іншому об'єкту.

Доцільним вважається також застосування в аналізі кон'юнктури ринку **економіко-статистичних методів**, за допомогою яких визначають структурні показники через обробку і вивчення динамічних рядів. До них відносять кореляційно-регресійний аналіз, індексний метод, аналіз рядів динаміки, аналіз динаміки кон'юнктури, метод середніх величин, аналіз часових коливань, а також групи евристичних методів.

У нинішній досить складний час дедалі більше фахівців звертаються до **кореляційно-регресійного аналізу**, адже за допомогою нього можна виявити вплив різноманітних чинників, наприклад, на собівартість продукції, ринкову частку фірми, підприємницькі ризики тощо.

Індексний метод ґрунтується на показниках співставлення рівня цього явища з рівнем його в минулому або з рівнем аналогічного явища, прийнятого за основу. Для аналізу процесів застосовують індекси індивідуальні й групові. Цим методом виявляють вплив на сукупний показник різних чинників. Отримані за допомогою індексного методу розрахунки дають можливість визначити величини, що вже відбулися, і величини можливих втрат прибутку та обсягів попиту.

Евристичні методи (методи експертних оцінок) припускають різноманітний ймовірний розвиток системи і ґрунтуються на використанні знань та інтуїції спеціалістів (експертів), що займаються аналізом і прогнозуванням того чи іншого явища (в даному випадку – кон'юнктури ринку).

Кон'юнктуру ринку потрібно аналізувати за допомогою **комплексу економічних показників**, що дають змогу:

- по-перше, дати кількісну характеристику якісним змінам, що відбуваються в процесі відтворення і характеризують сформовану ситуацію на ринку;

- по-друге, визначити значущість, напрямки і тенденції розвитку кон'юнктури, тобто скласти прогноз.

Варто зауважити й те, що аналіз і прогнозування значно ускладнюється тим, що показники, які відображають стан кон'юнктури, є дещо умовними і відносними при визначенні сили дії окремих кон'юнктуруотворювальних чинників на розвиток кон'юнктури ринку.

При використанні окремих показників слід пам'ятати, що частина їх дає **пряму кількісну оцінку** сформованої на ринку ситуації і безпосередньо відображає ті або інші кон'юнктурні зміни, що відбуваються. Інші показники можуть бути використані як **непрямі свідчення** наявності процесів, що відбуваються на ринку, або тенденцій, що складаються. Тобто вони є лише непрямыми індикаторами. Це може стосуватися даних про

конкурентну боротьбу на досліджуваному ринку, її тенденції, рівень монополізації тощо.

Для аналізу й прогнозу загальної кон'юнктури важливе значення мають **показники виробництва** (промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту), **товарного і грошового обігу, споживання**. Крім загальних показників повинні бути й окремі, які будуть враховувати особливості розвитку певних галузей.

Стан кон'юнктури товарного ринку можна характеризувати за допомогою таких показників: грошові доходи населення, структура їх витрат, обсяг закупівлі товарів у натуральних і вартісних показниках, співвідношення цін, обсяг і структура товарних запасів та ін.

До системи кон'юнктурних показників необхідно відбирати дані, які найбільш правильно й оперативно відображають основні зміни, напрямки й темпи розвитку процесу відтворення і якомога менше піддаються впливу випадків.

1.4. Особливості прогнозування кон'юнктури світових товарних ринків

Сьогодні жодна сфера життя суспільства не може обійтися без прогнозів як засобу пізнання майбутнього. В умовах ринкової економіки необхідність прогнозування зумовлюється коливаннями кон'юнктури ринку, які потрібно передбачати, та потребами розроблення стратегічних програм розвитку.

Аналіз і прогнозування можливих станів кон'юнктури товарного ринку, відстежування можливих наслідків змін у ринковій ситуації дає змогу обґрунтовано вибрати найефективніші маркетингову і виробничу стратегії, адаптовані до прогнозних станів ринкової кон'юнктури та допомагати суб'єктам господарювання брати участь у складних економічних процесах.

Прогнозування прийнято вважати результативною частиною кон'юнктурних досліджень. Саме воно дає змогу завчасно підготуватися підприємствам до змін, які можуть відбутися на ринку, а також врахувати їх позитивний вплив та негативні

наслідки, а якщо це можливо, втрутитися в їх розвиток і контролювати його.

На сьогоднішній день проблема прогнозування кон'юнктури будь-якого ринку в Україні та у світі внаслідок швидких, часом і тих, які важко прогнозуються, змін зовнішнього середовища за останні десятиліття стала особливо складною. З врахуванням тих труднощів і критичності помилок у прогнозах деякі спеціалісти були вимушені заговорити про доцільність прогнозування.

Теоретична кібернетика давно встановила, що не може бути такої сукупності спостережень, яка надавала б знання про минуле, достатні для того, щоб отримати абсолютно повну інформацію про майбутнє, тобто наперед відомо, що неточності результатів прогнозування неможливо уникнути. Однак неповна визначеність передбачень майбутнього є більш доцільною, ніж повна невизначеність уявлення про майбутнє. З цього можна зробити висновок, що **основним завданням прогнозу кон'юнктури** є визначення тенденцій зміни чинників, що впливають на ринок впродовж визначеного часу.

Прогнозування кон'юнктури ринку – це обов'язок, який в явній та неявній формі повинні виконувати всі фірми, організації, установи. У цьому контексті важливим є вибір методу прогнозування. За оцінкою спеціалістів, в економічній літературі нараховується понад 150 методів прогнозування, хоча на практиці використовується 15–20. Всю сукупність методів прогнозування за ступенем їх формалізації можна поділити на дві групи:

1) **евристичні (суб'єктивні, інтуїтивні, експертні)** – суть яких полягає в тому, що підходи, які використовуються для формування прогнозу, не викладені в явній формі і невіддільні від особи, яка робить прогноз;

2) **формалізовані (економіко-математичні, об'єктивні)**, за яких підходи до прогнозування чітко сформульовані і можуть бути виконані іншими особами, які обов'язково прийдуть до отримання такого ж прогнозу.

Евристичні методи включають метод «комісій», метод «Дельфі», метод інтерв'ю, метод сценаріїв та ін.

До формалізованих (економіко-математичних) відносять методи екстраполяції та економічного моделювання. **Методи**

екстраполяції базуються на гіпотезі збереження сформованих взаємозв'язків і їхньому поширенні на прогнозований період, а **економічного моделювання** передбачають створення моделей взаємодії різноманітних чинників, що визначають ринкову кон'юнктуру. До **економіко-математичних моделей**, які можна використати в аналізі кон'юнктури ринку, відносять **детерміновані моделі**, які припускають існування функціональних зв'язків між змінними моделями, а також **стохастичні моделі**, що допускають наявність впливу випадкових дій на досліджувані показники.

Важливою характеристикою будь-якого товарного ринку як об'єкта прогнозування є його відносна нестійкість, пов'язана з невизначеністю його майбутнього розвитку. Невизначеність ринку як складної системи полягає в об'єктивній суперечності між інерційністю та динамічністю руху основних чинників. Єдність цих двох характеристик розвитку ринкових процесів складає основу функціонування ринку на кожній стадії циклу. В зв'язку з цим постає методологічне питання щодо **визначення горизонту прогнозування**, терміну, на який розробляється прогноз.

Вважається, що для кон'юнктурного прогнозу горизонт не повинен перевищувати 1,5 роки, причому виділяється **короткостроковий прогноз** (тиждень, декада, місяць), **середньостроковий** (місяць, квартал, рік). **Довгостроковий прогноз** не пов'язаний із виявленням тенденцій, а лише з необхідністю оцінки якісних змін у ситуації на ринку.

Виділяють, крім того, **оперативний прогноз** (на декаду, місяць, квартал, півріччя), який, виходячи з терміну та інформаційних потреб, має базуватися на результатах оперативного аналізу кон'юнктури.

Вибір методів прогнозування кон'юнктури є ще теоретично не вирішеним питанням і в кожному випадку він визначається виходячи з розумного компромісу між наявною інформацією та часом, потрібним для розробки прогнозу. Найбільш доцільно поєднувати інтуїтивні методи з формальними.

Розробка прогнозу будь-якого товарного ринку починається з вивчення загальногосподарської кон'юнктури. При дослідженні кон'юнктури зовнішніх ринків зазвичай прогнозують перспективи розвитку всієї світової економіки та провідних країн, які

виробляють даний товар, а також тих країн та галузей економіки, які є основними споживачами цього товару. Такий порядок свідчить, що алгоритм прогнозу можна розглядати як траєкторію руху від загального до часткового.

Після прогнозу можливих змін в обсязі і структурі споживання товару визначають прогнозні оцінки розвитку його виробництва. Співставлення перспектив розвитку споживання і виробництва дає змогу обґрунтувати висновок про зміни співвідношення між попитом і пропозицією та визначати ймовірний обсяг міжнародної торгівлі конкретним товаром і рівень цін на нього у прогнозному періоді.

При вагомих обсягах поставок товарів на експорт особливого значення набуває прогноз споживання цих товарів на світових ринках та оцінка їх конкурентоспроможності.

Перспективи розвитку зовнішньої торгівлі обґрунтовуються на основі врахування регуляторної політики країн – торговельних партнерів у сфері експортно-імпортних операцій, стану платіжних балансів, руху міжнародних кредитів тощо.

Прогнозування такого мінливого об'єкта, яким є кон'юнктура ринку, пов'язане з необхідністю верифікації прогнозу, тобто оцінкою його достовірності, точності та обґрунтованості. За результатами верифікації зазвичай уточнюють та корегують прогноз.

Для об'єктивної оцінки якості та надійності прогнозів з врахуванням динамічності конкретних ринків пропонується коефіцієнт точності (K_m) як частка від ділення показника динамічності (σ_2) на фактичну помилку прогнозування (σ_1) товарного ринку, тобто:

$$K_m = \sigma_2 / \sigma_1$$

Показники динамічності ринку розглядають як фактичний (у відсотках) діапазон коливань середньоквартальних цін за п'ять кварталів (період або горизонт прогнозування).

Фактичну помилку прогнозування визначають за різницею між прогнозними і реально отриманими середньоквартальними цінами. Співставлення цих показників має сенс, оскільки прогнозування є доцільним тільки у випадку, коли похибка прогнозу менша за

фактичну динамічність. Коефіцієнт точності є завжди позитивним, і зростання його абсолютної величини характеризує збільшення точності прогнозних оцінок. При $K_T > 1$ результати прогнозування вважаються об'єктивно надійними, а при $K_T < 1$ їх слід визнати незадовільними. Розрахунки за наведеними коефіцієнтами показали, що зі збільшенням горизонту (періоду) прогнозування його точність зменшується. Цей період для багатьох товарів значно менший одного року, а в окремих випадках не перевищує двох кварталів. Слід зазначити, що під час світових криз горизонт прогнозування кон'юнктури ринку доцільно зменшити до одного кварталу чи окремого місяця.

У більшості досліджень товарних ринків як найважливіший фактор, що визначає його розвиток, вводиться фактор часу (тренд).

За мінімальної інформації про минуле, але за наявності гіпотетичних уявлень про ринок, які дають змогу розробити його модель, на цій базі оцінити майбутній стан товарного ринку та відтворити альтернативні варіанти його розвитку використовують **метод аналітичного моделювання**. Такий підхід до прогнозування називають **цільовим** (нормативним). Використовуючи цільовий (нормативний) метод прогнозування, розробляють сценарій поведінки підприємства на ринку, тобто виробляють рекомендації з товарної, цінової, збутової і рекламної політики.

Розподіл вказаних методів на практиці є умовним. Часто за потреби точності й достовірності прогнозу їх взаємодоповнення та взаємопоєднання є доволі ефективним у діяльності підприємства. Серйозним **недоліком у розробці методів прогнозування** є майже цілковита відсутність порівняння ефективності використання різноманітних методів у практиці, відсутність точних вказівок для визначення об'єктів, найдоцільнішого застосування тих чи інших методів.

У процесі прогнозування виділяють прогнози **короткотермінові** – на 1–1,5 роки, **середньотермінові** – на 4–6 і **довготермінові** – на 10–15 років.

При **короткотерміновому прогнозі** основний акцент робиться на кількісну і якісну оцінку змін об'єму виробництва, попиту і пропозиції, рівня конкурентоспроможності товару й індексу цін,

валютних курсів, співвідношення валют і кредитних умов. Враховуються також і тимчасові, і випадкові чинники.

Середньотермінове й довготермінове прогнозування ґрунтується на ймовірнісних оцінках динаміки зміни цін, на системі прогнозів кон'юнктури ринку, співвідношенні попиту і пропозиції, обмеженнях по захисту навколишнього середовища, міжнародної торгівлі і не враховує тимчасові й випадкові чинники впливу на ринок.

Вочевидь, що коротший період прогнозу, то легше передбачити і правильно оцінити міру дії на розвиток товарного ринку визначальних його чинників.

Враховуючи особливості прогнозу показників кон'юнктури товарного ринку, найдоцільнішим є вживання економіко-статистичних методів аналізу й моделей прогнозування (індексний, графічний, метод угруповань), які передбачають визначення структурних показників шляхом обробки і вивчення динамічних рядів. На підставі аналізу динамічних рядів встановлюють тенденції розвитку і поширюється на найближчу перспективу з врахуванням закономірностей, що склалися, в розвитку ресурсів підприємств, споживчого попиту.

Розрахунки імовірних значень показників кон'юнктури мають багатоваріантний характер.

Комплексний підхід до вивчення оцінки впливу прогнозування кон'юнктури товарного ринку на діяльність підприємства передбачає використання різноманітних взаємодоповнювальних джерел інформації, поєднання ретроспективного аналізу з прогнозом показників, що характеризують кон'юнктуру товарного ринку; використання сукупності різних методів аналізу й прогнозування.

За своїм характером прогноз показників кон'юнктури є короткостроковим прогнозом. Специфіка його полягає в тому, що, з одного боку, точність короткострокових прогнозів підвищується порівняно з середньо- і довгостроковими за рахунок повнішої і достовірнішої інформації про чинники і міру їх впливу, а з іншого – вища варіація квартальних показників порівняно з річними знижує цю точність.

Під час обчислення очікуваних показників кон'юнктури не ставиться завдання передбачити на перспективу кількісні значення чинників (розміри доходів, рівень цін тощо). Мається на увазі, що умови, що склалися до моменту прогнозу, і тенденції в прогнозованому періоді істотно не зміняться. Отже, потрібно визначити можливі результати дії вже відомих чинників, умов, тенденцій і дати, по можливості, точну кількісну оцінку цих результатів, які проявляються зміною обсягу і структури продажу й запасів товарів.

Отже, вивчення та прогнозування кон'юнктури товарного ринку, це вивчення стану ринку, що формується певними чинниками і виражається в конкретних показниках. Оскільки за різних обставин один і той самий чинник може впливати по-різному, тому при аналізі і прогнозуванні особливе місце повинно бути надане векторному напрямку впливу кожного з них.

Для **посилення ефекту прогнозування** потрібно:

- покращити якість інформації, потрібної для його розробки щодо достовірності, повноти, своєчасності й точності;
- збільшити імовірність реалістичності прогнозів та їх відповідність ресурсам підприємств;
- поєднувати декілька методів прогнозування з метою підвищення їх якості та виявлення «підводних каменів», які можна не помітити при використанні лише одного методу;
- проводити аналогію отриманого прогнозу з прецедентами в розв'язанні даної проблеми і коригувати рішення.

Найскладнішим є прогнозування зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що зумовлюється високою динамічністю, багатофакторним характером формування, а тому і невизначеністю, важкою передбачуваністю зовнішньоекономічних зв'язків.

1.5. Кон'юнктурутворюючі чинники та їх класифікація

Різні чинники розвитку світових товарних ринків формують відповідну ринкову кон'юнктуру, яка відображає зміни конкретних умов функціонування ринку та співвідношення попиту й

пропозиції, що пов'язані з динамікою цін на товари і прибутками фірм.

Кон'юнктура є невід'ємною особливістю формування і розвитку світових товарних ринків. Короточасні коливання і зміни товарного ринку досліджують на мікрорівні з метою врахування у господарській діяльності на рівні підприємств, галузей і всієї національної економіки. Ринкову кон'юнктуру використовують у стратегії управління, у виборі форм і методів конкурентної боротьби, в забезпеченні ефективності зовнішньої торговельно-економічної діяльності.

Кон'юктуроутворювальний чинник – це сила, що формує і визначає характер ринкової економічної кон'юнктури, провідними елементами якого є пропозиція і попит.

Попит – це платоспроможна потреба в товарах для споживання та поповнення товарних запасів. **Пропозиція** – сума товарів, вироблених для збуту на ринку, й реалізації товарних запасів. Співвідношення попиту і пропозиції зумовлює **ринкову ціну** на товар. **Чинниками групи попиту** є рівень особистого й виробничого споживання товарів, обсяг надходжень їх у товарні запаси, прибутки, купівельна спроможність країн. **Чинники групи пропозиції** – це обсяг виробництва товарів, їх конкурентна спроможність, рентабельність виробництва, норми прибутків фірм, адаптування їх до впровадження досягнень науки і техніки.

Умови формування кон'юнктури – це зовнішнє середовище щодо кон'юктурно-формуального чинника, яке впливає на нього. Ці умови можна поділити на три групи: економічні, соціально-політичні та міжнародні (рис. 5).

Результатом взаємодії кон'юктурно-формуального чинника та умов формування кон'юнктури є різні форми прояву економічної кон'юнктури. Головними їхніми відмінностями, за якими їх відрізняють, є співвідношення попиту і пропозиції, динаміка світових цін, ділова активність на ринку (кількість укладених угод).

В умовах **знижувальної кон'юнктури** спостерігається стабільна перевага пропозиції товару над попитом, падіння цін на товар, зменшення кількості укладених угод. Таке становище на ринку називають **ринком покупця**.

Рис. 5. Умови формування кон'юнктури

Низька кон'юнктура свідчить про переважання пропозиції товару над попитом до позиції їхнього урівноваження, коли кількість торговельних операцій і ринкові ціни падають до мінімуму, знижуються прибутки фірм.

Кон'юнктура підвищувальна – це стабільне переважання попиту над пропозицією, зростання ринкових цін на товар і кількості торговельних угод (**ринок продавця**). Це означає, що висока кон'юнктура має тенденцію до збереження переваги попиту на товар над його пропозицією, починається вирівнювання їхнього балансу, ціни на товар і кількість торговельних операцій сягають максимуму, зростають прибутки фірм.

Короткочасний стан ринку, коли врівноважені попит і пропозиція, називають **ринковою рівновагою**. Затяжний стан ринку переваги пропозиції товару над його попитом, насичення ринку товаром зумовлюють зниження цін, збитки і банкрутство фірм.

Основні функціональні взаємозв'язки між внутрішнім попитом та пропозицією і попитом та пропозицією на товари на світовому ринку, кількісні обсяги експорту й імпорту, рівень ціни, за якого здійснюється торгівля, можна проілюструвати положеннями так званої **найпростішої моделі міжнародної торгівлі**:

1) на світовому ринку стикаються попит і пропозиція на товари, котрі імпортують одні країни й експортують інші;

2) обсяг експорту визначається надлишком на національному ринку даного товару, а обсяг імпорту залежить від обсягу дефіциту;

3) порівняння рівноважних внутрішніх цін на світовому ринку дає змогу встановити наявність надлишку пропозиції даного товару з одних країн і надлишок попиту на нього в інших країнах;

4) мінімальні та максимальні рівноважні ціни внутрішнього ринку різних країн на один і той самий товар задають нижню і верхню межі світової ціни, за якими цей товар реалізуватиметься на світовому ринку;

5) міжнародні потоки товарів складаються під впливом прагнення держав експортувати ті товари, котрі є відносно дешевими в умовах автаркії (відособленості країни), а імпортувати відносно дорогі;

6) між обсягами експорту й імпорту даного товару, з одного боку, і рівнем світової ціни на нього, з іншого, є взаємозв'язок і взаємозалежність.

Зміна світової ціни призводить до зміни кількості експортованих та імпортованих товарів на світовому ринку, а зміна кількості експортованих та імпортованих товарів – до зміни світової ціни.

На формування кон'юнктури впливають і погодні умови. Вони визначають інтенсивність ведення робіт у будівництві, транспорті, в агропромисловому комплексі. Погодні умови багато в чому визначають сезонну структуру особистого споживання. А саме, змінюється попит на одяг, паливо, продовольство і напої, медикаменти і медичні послуги, а також послуги, які споживають туристи тощо.

Роль зовнішніх умов у формуванні кон'юнктури окремих товарів і народного господарства в цілому в низці випадків має

тенденцію до зниження, в інших випадках спостерігається тенденція до її зростання.

Послаблення залежності кон'юнктури від одних зовнішніх умов супроводжується зростаючим значенням інших зовнішніх систем, а саме змін у правовому режимі регулювання міжнародних відносин.

Коливання цін можуть бути пов'язані з певними політичними подіями, очікуванням міжнародного конфлікту тощо.

Впливають на формування кон'юнктури і явища в сфері культури, в т.ч. мода. Масштаби цього явища значно посилюються завдяки засобам масової інформації.

Окреслене досі коло чинників достатнє для характеристики формування і розвитку **кон'юнктури в екстенсивному режимі**, коли виробництво змінюється пропорційно до обсягу залучених у нього ресурсів, а масштаби споживання залежать від кількості споживачів.

При формуванні **кон'юнктури в інтенсивному режимі** в динаміці виробництва і споживання потрібно виділяти компоненту, з якою пов'язані зміни в структурі споживання і виробництва.

Історичною тенденцією розвитку цивілізації є зростання розміру суспільного виробництва і ускладнення його структури в міру зростання продуктивності праці, розвитку науки і техніки. Іntenсивний розвиток базується на впровадженні передових досягнень НТП у виробництво, застосуванні нових технологій, підвищенні рівня освіти і кваліфікації працівників, поліпшенні форм і методів організації виробництва, економній витраті людських, фінансових і природних ресурсів тощо. Науково-технічний і організаційний прогрес підвищують ефективність виробництва, при цьому виникають диспропорції ринку на макроекономічному рівні. Відбуваються такі зміни і у споживанні.

Прогресивні зміни, тобто **ускладнення структури попиту**, пов'язані зі зростанням доходів населення, а регрес, чи **спрощення структури попиту** – зі зниженням середньодушових доходів.

Зрозуміло, що і **екстенсивний розвиток** у деяких випадках може призвести до зміни структури споживання. Наприклад, у короткотерміновій перспективі можливі **сезонні коливання в структурі попиту**, а в тривалішій перспективі – **коливання, спричинені зрушеннями в статеві-віковій структурі населення**.

Однак це не пов'язано зі зміною рівня життя населення, його добробуту, якісними змінами споживання.

Підвищення доходів на душу населення супроводжується не лише розширенням масштабів споживання, але ускладненням його структури. Повільніше, аніж виробництво (завдяки підвищенню ефективності), збільшується попит на товари короткотермінового користування. Впливає також **низька еластичність споживання за доходами**, що приводить до відносного зниження цін на товари. Ця тенденція зберігається на тривалій період часу внаслідок низької еластичності пропозиції за ціною.

Зростання потреб високого порядку в міру підвищення доходів означає швидке збільшення попиту на товари й послуги тривалого вжитку.

Висока еластичність попиту за доходом означає, що попит зростання швидше, ніж доходи, а відповідно, інтенсивніше, ніж збільшується виробництво. У результаті ціни на товари тривалого вжитку підвищуються відносно цін на традиційні товари короткотермінового вжитку.

Цей процес позначається на сфері виробництва. Змінюється **галузева структура народного господарства**: зменшується відносний вклад у ВВП сировинних галузей (передусім сільського господарства і добувної промисловості), збільшується частка продукції обробної промисловості в період індустріалізації, а потім (в індустріальну епоху) підвищується роль галузей, які надають послуги.

Такими чином, у процесі формування кон'юнктури беруть участь багато різноманітних чинників, які поділяються на дві групи: **ендогенні та екзогенні**. Внутрішні чинники зумовлені закономірностями розвитку об'єкта, що вивчається, виникають як результат процесу саморозвитку цих економічних систем. **Зовнішні чинники** визначають взаємодію елементів об'єкта, що вивчається, з зовнішнім середовищем.

Принципова відмінність зовнішніх від внутрішніх чинників процесу відтворення полягає в тому, що зовнішні впливають на кон'юнктуру непрямо, через ті чи інші внутрішні чинники, взаємодія яких здійснюється за допомогою ринкового механізму.

1.6. Основні джерела кон'юнктурної інформації про світові товарні ринки

Ефективне функціонування економіки дедалі більше визначається станом ринкової кон'юнктури. Відповідно повноцінна, достовірна інформація про стан товарних ринків є важливим фактором, який визначає ефективність управлінських рішень.

Наразі рівень розвитку прямих торгово-економічних зв'язків у рамках економічного співробітництва не цілком відповідає потенційним можливостям ринку і стримується комплексом загальних проблем:

- недостатністю рівня доступу до торгової інформації, включаючи інформацію про попит та пропозицію, про правові особливості регулювання ринків і ін.;
- високим рівнем ризиків зовнішньоекономічних торгових і фінансових операцій;
- зміною механізму господарювання, що призводить до порушення торгових і виробничих зв'язків, передусім втратою можливості розміщення виробничих замовлень із гарантованим виконанням і одержанням продукції;
- недостатністю оперативної і достовірної інформації в суб'єктах ринку про потенційні можливості виробничих потужностей підприємств промисловості;
- прийняттям декількома державами й регіонами законів, норм і заходів, що обмежують розвиток торгових і виробничих зв'язків.

Ці аспекти зумовлюють необхідність дослідження товарних ринків і створення єдиної мережі інформаційних центрів. Система повинна бути призначена для комплексної характеристики ринків товарів, відповідати основним його категоріям і освітлювати ринкові процеси та явища: масштаб і структуру ринку, пропорційність його розвитку, тенденції і закономірності його функціонування, попиту і пропозиції, міри їх збалансованості, ділову активність ринкових структур, рівень і тип монополізації і конкуренції, продаж товарів тощо.

Одним із найбільш важливих і трудомістких етапів аналізу кон'юнктури ринку є збір та накопичення кон'юнктурної інформації. Від повноти і ймовірності інформації залежить якість аналізу та, відповідно, прогнозу кон'юнктури ринку.

Інформаційна база кон'юнктурного аналізу повинна відповідати певним вимогам:

1) мати організовану структуру бази даних, що дозволяла б періодично отримувати інформацію про різні події, які відбуваються на ринку;

2) оновлювати базу даних із потрібною періодичністю;

3) мати добре налагоджену аналітичну систему маркетингу, яка б охоплювала прогресивні засоби для аналізу даних і проблемних ситуацій.

До **структури аналітичної системи** повинні входити статистичний банк і банк моделей.

Статистичний банк – це сукупність сучасних статистичних методів обробки інформації, які дають можливість виокремити найважливішу інформацію за допомогою регресійно-кореляційного, факторного, дискримінантного аналізу.

Банк моделей – це набір математичних моделей, які допомагають прийняти найоптимальніші маркетингові рішення.

Нині організація кон'юнктурних досліджень неможлива без використання електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) та спеціалізованих автоматизованих робочих місць (АРМ), адже ця робота пов'язана з великими масивами інформації, які часто мають досить складну внутрішню структуру. Крім того, аналіз інформації вимагає виконання трудомістких розрахунків і графічних побудов.

Також існують і доступні для застосування досить ефективні програмні розробки, які дозволяють оперативно обробляти і використовувати кон'юнктурну інформацію для прийняття управлінських рішень. Найбільш поширеною і використовуваною є програма Microsoft Excel. Основна її перевага – це комплексність і поєднання великої кількості розрахункових функцій, можливість графічних побудов. Використання ПЕОМ у кон'юнктурному аналізі можливе за таких умов:

- створення інформаційної бази даних;

- статистична обробка кон'юнктурної інформації;
- графічна інтерпретація тенденцій у динаміці кон'юнктури;
- побудова моделей динамічних рядів кон'юнктурних показників;
- побудова кон'юнктурної хвилі та прогнозування розвитку тенденцій.

На сьогодні можна виділити такі **джерела інформації щодо товарних ринків:**

- статистична інформація;
- адміністративні дані;
- дані вибіркового спостереження і опитувань населення або інших покупців (фізичних та юридичних осіб) про ситуацію на ринку;
- дані панельних спостережень споживачів;
- дані, що свідчать про виробничі плани підприємств – учасників ринку, зокрема дані, опубліковані в засобах масової інформації;
- опитування експертів (спеціалістів у відповідній галузі);
- відомості про діяльність суб'єктів господарювання, які отримані органами Антимонопольного комітету, іншими державними органами за поточний та попередні роки.

Не існує єдиного джерела інформації про економічну кон'юнктуру, яке б містило всі відомості про досліджувані процеси. При дослідженні кон'юнктури використовують різні **види інформації**, отриманої з різноманітних джерел. Розрізняють інформацію: **загальну, комерційну, спеціальну**.

Загальна інформація включає дані, що характеризують ринкову ситуацію загалом і, водночас, в ув'язці з розвитком галузі економіки, товарного ринку або конкретної фірми.

Комерційна інформація – це дані, отримані з ділової документації фірми стосовно питань збуту продукції, а також дані, надані партнерами шляхом інформаційного обміну. До таких даних відносять:

- заявки і замовлення торгових організацій,
- матеріали служб вивчення ринку підприємств, організацій і закладів торгівлі (відомості про рух товарів у

гуртових і роздрібних організаціях, кон'юнктурні огляди, пропозиції поточної заміни асортименту і т.ін.).

Спеціальна інформація являє собою дані, отримані за результатами проведення спеціалізованих цільових заходів із вивчення ринку (опитування населення, покупців, спеціалістів торгівлі і промисловості, експертів; виставки-продажі, ярмарки, кон'юнктурні наради), а також дані матеріалів дослідницьких організацій. Спеціальна інформація має особливу цінність, оскільки містить відомості, які не можна отримати іншим шляхом.

У процесі дослідження кон'юнктури використовують такі **форми інформації**, як текстова, таблична і графічна, а також статистичні динамічні ряди.

З метою організації і обробки текстової інформації застосовується спеціальне програмне забезпечення у вигляді гіпертекстових програмних систем, призначенням яких є створення, ведення і використання баз даних текстових документів. При цьому в тексті можна виділити текстові послідовності, які доцільно використовувати для організації перехресних посилань, переходу і пошуку з їх допомогою в процесі виконання операцій за запитом. Гіпертекстові засоби можуть створювати системи рубрик з метою групування інформації за спільністю ознак і здійснення пошуку даних у розрізі певної тематики (наприклад, Microsoft Word 7.0, Word 2000).

Обробка інформації, поданої у **табличній формі**, здійснюється з використанням табличних процесорів (наприклад, Microsoft Excel), а також систем управління реляційними базами даних: СУБД Fox Pro, СУБД Microsoft Access, СУБД Paradox, СУБД Oracle та ін. Ці програмні засоби дають змогу виконувати не лише традиційні табличні розрахунки, пов'язані з маніпулюванням даними рядків, стовпчиків і окремих комірок, але й здійснювати за допомогою вибудованих функцій спеціальні економічні розрахунки, формувати документи складної структури, реалізовувати алгоритми матричної алгебри, методи математичного програмування тощо.

Зручним для користувача є **графічне зображення кон'юнктурної інформації**. Через графічні засоби наочно відображають залежності між чинниками, виявляють сталі

закономірності, знаходять екстремальні стани тощо. До найпоширеніших форм графічної інформації відносимо:

- графіки функціональної залежності між параметрами;
- графіки динамічних змін показників;
- сіткові графіки;
- різні види графіків, якими послуговуються при статистичному вивченні ринкових явищ.

Значний інтерес викликає така форма подання інформації, як **динамічні ряди**. Вони являють собою послідовно розташовані у хронологічному порядку значення показників, які своєю чергою відображають динаміку явищ, що вивчаються. Динамічні ряди містять цінну інформацію, показують у часі зміни ринку, що відбуваються, загалом і за окремими його складовими (пропозиція, попит, ціна, товарні залишки тощо).

Систематичне накопичення та елементарна обробка потенційно важливої кон'юнктурної інформації за наведеними формами передбачає автоматизацію ведення картотек, каталогів, довідників щодо товарів, ринків збуту тощо.

Джерела інформації про явища та процеси, що формують і розвивають окремі кон'юктуроутворювальні чинники та економічну кон'юнктуру, загалом прийнято поділяти на первинні і вторинні.

Первинні джерела інформації містять відомості, отримані з усних бесід під час ділових зустрічей та особистих контактів, а також письмової службової інформації.

Вторинні джерела інформації здебільшого містять відомості статистичного, оглядового, аналітичного та прогностичного характеру. Це різноманітні друковані видання (загальноекономічні і спеціальні або галузеві), інформаційні системи (Reuters, Bloomberg, Dow Jones, Telerate, Tenfore), Інтернет тощо.

Варто взяти до уваги, що при дослідженні загальногосподарської кон'юнктури опрацьовують видання загальноекономічного характеру, а при вивченні кон'юнктури окремих товарних ринків — галузеві видання, оскільки вони подають розгорнуту інформацію про все важливе для даного та суміжних із ним ринків.

Як загальноекономічні, так і галузеві джерела інформації можуть видаватися міжнародними організаціями, національними

урядовими і приватними організаціями, окремими фірмами у вигляді статистичних довідників, журналів, газет, фірмових звітів, монографій.

Наведемо коротку характеристику основних видів джерел інформації про загальногосподарську кон'юнктуру та кон'юнктуру товарних ринків.

Міжнародні статистичні видання. Багаточисленні міжнародні та регіональні органи ООН видають різноманітні щомісячні бюлетені та статистичні щорічники. На сьогодні під грифом ООН та її спеціалізованих закладів публікується декілька сотень періодичних видань, котрі містять науково-технічну, економічну та статистичну інформацію, а також результати оригінальних досліджень, що проводяться в міжнародних організаціях.

Найважливішими з цих видань, з позиції кон'юнктурно-цінової інформації, є щомісячні збірники *Monthly Bulletin of Statistics* та щорічник *Statistical Yearbook*, які готуються до друку Статистичним управлінням ООН. У цих джерелах публікують відомості про промислове та сільськогосподарське виробництво, внутрішню та зовнішню торгівлю, національний дохід, про виробництво та споживання окремих товарів, ставки облікового відсотка та низку інших показників, які характеризують економіку переважної більшості країн.

Щомісячник Міжнародного валютного фонду (МВФ) *International Financial Statistics* публікує платіжні баланси, ставки облікового відсотка та інші статистичні дані, що характеризують валютно-фінансовий стан країн-членів МВФ.

У щоквартальних бюлетенях Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) *FAO Quarterly Bulletin of Statistics* публікують відомості про виробництво та споживання продовольчих і сільськогосподарських товарів, про міжнародну торгівлю та ціни.

Щоквартальний бюлетень *Economic Bulletin for Asia and the Pacific*, який випускає Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану, являє собою зосередження даних із питань населення, робочої сили, національних бюджетів, сільського господарства, промисловості, транспорту, зовнішньої торгівлі,

заробітної плати, а також цін, фінансів і соціальної статистики цього величезного регіону.

Аналогічні видання публікує Економічна комісія ООН для країн Латинської Америки і Карибського басейну, а також для інших регіональних угруповань країн.

Окрім зазначених, розроблених ООН та її органами на основі національних статистик, публікуються й такі статистичні збірники:

- ◆ Buletin of Statistic on World Trade in Engineering Products. U.N., N.Y.;

- ◆ The Engineering Industries in OECD Member Countries. OECD, Paris;

- ◆ Handbook of International Trade and Development Statistics. UNCTAD, Geneva;

- ◆ Production Yearbook. FAO, Rome;

- ◆ Statistics of Foreign Trade. Monthly Bulletin. OECD, Paris;

- ◆ Yearbook of Industrial Trade Statistics, U.N., N.Y.;

- ◆ Yearbook of International Trade Statistics, U.N., N.Y.;

- ◆ Yearbook of Labour Statistics. ILO, Geneva.

Основним недоліком міжнародних та регіональних статистичних видань є значне відставання розміщеної інформації від поточного моменту. Це пояснюється тим, що ці публікації видаються на підставі обробки даних національних видань. Поки економічні органи ООН збирають і систематизують дані національної статистики, обробляють їх, перевіряють, розсилають і т.ін., минає досить багато часу. Тому для практичної роботи, як правило, використовують національні публікації, що відображають кон'юнктурні зміни на ринках із значно меншим відставанням у часі, ніж міжнародні видання. Проте для виявлення тенденції розвитку економічних явищ упродовж років, а також за потреби зіставлення даних кількох країн зручніше послуговуватись статистичними публікаціями ООН.

Систематизована інформація про фірми міститься у спеціальних **фірмових довідниках**, які щорічно видають практично всі промислово розвинені країни під егідою міжнародних організацій. У цих довідниках містяться дані про фінансове становище фірм, їх виробничі потужності, номенклатуру продукції, прибутки тощо.

Загальні фірмові довідники:

- ◆ Annuaire chaix. Les principales sociétés par actions (France);
- ◆ Annuaire Desfosses —SEF (France);
- ◆ Annuario politecnico italiano (Italia);
- ◆ Der Grosse Hermann (BRD);
- ◆ Guide to Key British Enterprises (Great Britain);
- ◆ Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften (BRD);
- ◆ Japan Company Directory (Japan);
- ◆ Kell's Directory of Manufacturers and Merchants (Great Britain);
- ◆ Kompass (Great Britain, Belgium, Denmark, Italy, Spain, Netherlands, France, F.R.G., Switzerland, Sweden);
- ◆ Moody's Industrial Manual (U.S.A.);
- ◆ Moody's Supplement (U.S.A.);
- ◆ Poor's Register Corporations, Directors and Executives (U.S.A.);
- ◆ Standard Trade Index of Japan (Japan);
- ◆ Stock Exchange Official Year Book (Great Britain);
- ◆ Il taccuino dell'azionista (Italia);
- ◆ Thomas Register of American Manufacturers (U.S.A.);
- ◆ Who Owns Whom (Great Britain, U.S.A., etc.);
- ◆ Wirtschaftliche und Finanzielle Verflechtungen (BRD).

У галузевих довідниках публікується інформація про виробництво, запаси, збут продукції галузі, про капіталовкладення, портфель замовлень та надходження замовлень, оцінки перспектив розвитку товарних ринків та інші дані.

Галузеві довідники:

- ◆ British Chemical Plant (Great Britain);
- ◆ British Petroleum Plant (Great Britain);
- ◆ Electronics Buyer's Guide (U.S.A.);
- ◆ Electronic News Financial Fact Book and Directory (U.S.A.);
- ◆ German Marine Equipment Suppliers (F.R.G.);
- ◆ Guide du petrole (France);
- ◆ International Automotive Buyers Guide Issue (U.S.A.);
- ◆ International Directory: Machinery, Apparatus, Tools and Atomic Industry (Switzerland);
- ◆ Japan Electronics Buyers Guide (Japan);
- ◆ Lockwood's Directory of the Paper and Allied Trades (U.S.A.);
- ◆ Machinery Buyer's Guide (Great Britain);

- ◆ Marine Canada. A Directory OF Canadian Shipbuilders, Marine Products and Services (Canada);
- ◆ Ryland's Directory (Great Britain);
- ◆ Surgical Trade Buyer's Guide (U.S.A.);
- ◆ Who Makes Machinery (F.R.G.);
- ◆ World Aviation Directory (U.S.A.).

Національні джерела кон'юнктурної інформації можна поділити на статистичні, загальноекономічні та галузеві. Майже в кожній країні друкують офіційні статистичні довідники. В них розміщено інформацію про становище в різних галузях економіки, про виробництво окремих найважливіших товарів, про будівництво, транспорт, зайнятість, рівень заробітної плати, індекси оптових цін, дані про зовнішню торгівлю та ін.

У межах однієї теми неможливо ознайомити зі статистичними джерелами всіх країн. Та і в цьому нема потреби. Тому зупинимось на основних джерелах інформації країн, які відіграють провідну роль на світовому ринку – США, ФРН, Японія, Великобританія, Франція, Італія (дод. А). Ці країни мають найбільшу питому вагу у світовій економіці. Зміни в обсягах їх промислового виробництва або зовнішньої торгівлі впливають на економічне становище інших країн та на кон'юнктуру окремих ринків.

США. Survey of Current Business — щомісячний бюлетень, який видає Міністерство торгівлі. Він містить середньорічні дані за чотири або два роки, що передують року видання, а також поточну статистичну інформацію про зміни за останній місяць порівняно з 12 попередніми місяцями. У бюлетені містяться дані з дуже широкого кола питань, які характеризують як зміни в загальногосподарській кон'юктурі, так і становище на окремих товарних ринках.

Ось далеко не повний перелік показників, за якими Survey of Current Business регулярно публікує інформацію:

- 1) відомості про національний дохід і видатки;
- 2) дані про капіталовкладення;
- 3) доходи фермерів;
- 4) індекси виробництва — зведені й галузеві;
- 5) вартість продажу;
- 6) запаси;

7) портфель та надходження замовлень у різних галузях промисловості;

8) відомості про виробництво, відвантаження та продаж конкретних видів промислової продукції — автомобілів, верстатів, електродвигунів, вагонів тощо;

9) кількість банкрутств;

10) індекс цін товарів, що продають і купують фермери;

11) індекси роздрібних та оптових цін;

12) обіг роздрібної торгівлі загалом та за окремими товарами;

13) показники праці — кількість зайнятих у різних галузях промисловості, дані про безробіття та фонд заробітної плати, ставки заробітної плати;

14) банківська інформація;

15) дані про величину споживчого кредиту;

16) дані про прибутки та дивіденди компаній низки галузей промисловості;

17) дані про зовнішню торгівлю (вартість експорту й імпорту загалом та за головними товарними групами).

Окрім Survey of Current Business, кон'юнктурно-економічні показники розміщують у інших статистичних виданнях. Так, детальні статистичні дані про оплату праці робітників у різних галузях промисловості, індекси вартості життя, огляди і статті з питань зайнятості містяться у щомісячнику Міністерства праці Monthly Labor Review.

Великобританія. Monthly Digest of Statistics – статистичний щомісячник, який видає Центральне статистичне управління країни. У цьому виданні містяться дані про:

1) національний дохід та видатки;

2) показники праці (кількість зайнятих у різних сферах економіки, ставки заробітної плати);

3) дані про капіталовкладення, портфель і надходження замовлень;

4) індекси вартості життя;

5) статистика промислового та сільськогосподарського виробництва (індекси та дані про виробництво окремих товарних груп);

6) дані про транспорт;

- 7) зовнішню торгівлю;
- 8) ціни;
- 9) показники кредитно-грошової сфери;
- 10) платіжний баланс;
- 11) процентні ставки;
- 12) грошовий обіг;
- 13) курси акцій і т.ін.

Багато показників кон'юнктури (індекси промислового виробництва, індекси портфеля замовлень у промисловості, інформація про споживчий кредит, дані про валові капіталовкладення з розподілом за основними сферами економіки і т.ін.) публікуються в тижневику Міністерства торгівлі Trade and Industry та у щомісячних економічних оглядах Economic Trends, які видає Центральне статистичне управління. Цифрові дані, статті, огляди, що висвітлюють питання зайнятості та заробітної плати у Великобританії та інших країнах, розміщують у спеціальному статистичному щомісячнику Employment Productivity Gazette.

Федеративна Республіка Німеччина. Wirtschaft und Statistics – щомісячний бюлетень, який випускає урядове статистичне управління. У бюлетені розміщують дані про:

- 1) населення, кількість зайнятих і безробітних;
- 2) індекси виробництва та дані про виробництво продукції в різних галузях економіки, обороти оптової, роздрібною та зовнішньої торгівлі;
- 3) відомості про іноземний туризм, внутрішні вантажні та пасажирські перевезення різними видами транспорту;
- 4) індекси цін та ціни низки товарів;
- 5) дані про тривалість робочого тижня, рівень заробітної плати у різних галузях промисловості;
- 6) вартість життя і т.ін.

Окрім цього, Федеральне статистичне управління видає статистичний збірник Produzierendes Geverbe, у якому публікуються кількісні та вартісні показники різних галузей промисловості.

У **Франції** основними офіційними джерелами статистичної кон'юнктурної інформації є щомісячники Bulletin Mensuel de Statistique та Bulletin Mensuel de Statistique Industrielle. У першому джерелі вміщують здебільшого такі макроекономічні показники,

як індекси промислового виробництва (галузевий та за деякими головними галузями), загальні відомості про зовнішню торгівлю, дані про зайнятість і заробітну плату, індекси вартості життя, показники кредитно-грошової сфери тощо. У другому джерелі публікують дані про виробництво (із зазначенням вартості, кількості або ваги) конкретних видів продукції різноманітних галузей промисловості.

В **Італії** основним статистичним джерелом кон'юнктурної інформації є щомісячник *Bolletino Mensile di Statistica*, в якому публікуються:

- 1) індекси промислового виробництва;
- 2) дані, що відображають обсяги й динаміку виробництва різноманітних видів промислової продукції;
- 3) дані про зайнятість та заробітну плату, індекси вартості життя і т.ін.

Окремі показники можна знайти і в інших виданнях. Так, індекси промислового виробництва публікуються у щомісячнику Центрального інституту статистики Італії *Notiziario istat*.

Дані про валові капіталовкладення загалом в економіку та в окремі галузі, а також оцінки розмірів майбутніх капіталовкладень, дані про надходження замовлень в окремих галузях італійської промисловості можна знайти в *Le prospettive dell'Industria italiana* – довіднику, що його випускає Генеральна федерація італійської промисловості.

Японія. *Economic Statistics Monthly* – статистичний щомісячник, що видає департамент статистики банку Японії. У цьому виданні публікують:

- 1) індекси промислового виробництва;
- 2) дані про кількість зайнятих у різних галузях економіки;
- 3) індекси заробітної плати і вартості життя;
- 4) індекси внутрішніх та зовнішньоторговельних цін;
- 5) дані про капіталовкладення і надходження замовлень, а також низку інших показників, що характеризують економічну ситуацію як у сфері виробництва, так і у сфері обігу.

Індекси промислового виробництва (зведені та галузеві), а також інші дані про виробництво продукції та завантаження основних галузей промисловості публікують в *Industrial Monthly*

Statistics, який щомісячно готує департамент економічного планування Міністерства зовнішньої торгівлі та промисловості.

Детальна інформація щодо показників праці публікується у спеціальних збірниках, які видає статистичне бюро (Токіо): Monthly Report the Labour Force Survey, Report on the Revised of Labour Force Survey.

Із наведеного переліку джерел чітко видно, що переважна частина показників для вивчення економічної кон'юнктури публікується в основних щомісячних статистичних довідниках провідних промислово розвинених країн.

Загальноекономічна та галузева інформація — це переважно не статистичні дані, а різноманітні статті та огляди у загально-економічних журналах та бюлетенях із загальноекономічних проблем тієї чи іншої країни і всього світу, інформація про становище в окремих галузях промисловості та про кон'юнктуру товарних ринків, індекси вартості життя, про умови споживчого кредиту, котирування фондових і товарних бірж, а також звіти про діяльність акціонерних компаній. У цих звітах містяться дані про капіталовкладення компаній, портфель замовлень, оцінку перспектив і тенденцій розвитку загальногосподарської кон'юнктури та кон'юнктури товарних ринків.

Окрім цього, видають спеціальні галузеві журнали, бюлетені та газети, в яких висвітлюється становище на ринках певних товарів. У галузевих джерелах публікується інформація про виробництво, запаси та збут продукції галузі, про інвестиції, портфель замовлень та надходження замовлень, оцінку перспектив розвитку ринків та інші дані (дод. Б).

На сучасному етапі економічне життя суспільства протікає в умовах надзвичайно швидкого зростання потреб в інформації, які, звичайно, не можуть бути задоволені за допомогою традиційних методів інформаційного забезпечення, що засновані і ґрунтуються на паперовій технології. За деякими оцінками, обсяг інформації, що потребує переробки та освоєння, збільшується в десять і більше разів через кожні десять років.

Потреби в інформаційному забезпеченні дослідження економічної кон'юнктури, що зростають, значною мірою задоволь-

няють сучасні інформаційні системи, зокрема такі як Reuters, Bloomberg, Dow Jones Tele-rate, Tenfore.

Систему Reuters створило інформаційне агентство Reuters, засноване в середині XIX століття. Основним його завданням є забезпечення користувачів інформацією у галузі економіки, політики, фінансів тощо.

Інформаційна агенція Bloomberg (створена у 1982 році) забезпечує швидкість отримання та якість ділової інформації, що надходить із більшості країн світу. Головний офіс розміщений в Нью-Йорку (регіональні відділення — в Лондоні й Токіо), в ньому працює 250 осіб, які передають до 1,8 тис. різноманітних зведень за добу. Вони містять різну інформацію — від прогнозу щодо урядових цінних паперів до змін цін акцій компаній. Користувачі отримують спеціальний журнал інформаційної мережі Bloomberg, є супутниковий канал Bloomberg TV, що цілодобово транслює ділові новини та огляди.

Bloomberg надає відомості про стан ринку, причому обсяги інформації постійно збільшуються. У комп'ютерній системі Bloomberg є декілька тисяч інформаційних вікон, а також спеціальні розділи Bloomberg News. Користувачі мають можливість вибору інформації щодо котирувань валют, товарів, акцій, ф'ючерсів, опціонів, причому всі котирування та новини надходять у режимі реального часу.

Dow Jones Telerate є однією з провідних агенцій світу у сфері послуг з надання ринкової інформації в режимі реального часу. Вона входить до інформаційного концерну Dow Jones Co, створеного у США в 1982 році для збирання, обробки та аналізу фінансово-економічної інформації. Компанія випускає газету The Wall Street Journal, а також низку спеціалізованих та регіональних газет і журналів.

Найпопулярнішим продуктом Dow Jones Telerate протягом останніх десяти років є Teletrac. Користувачі Teletrac мають доступ до поточної інформації щодо приблизно 1,5 тис. показників фінансового, товарного та фондового ринків.

Міжнародна інформаційна система Tenfore спеціалізується на наданні фінансової інформації у режимі реального часу. Система Tenfore надає оперативні дані, що надходять від провідних банків

та бірж світу, у тому числі з котирування валют, цінних паперів, похідних фінансових інструментів (ф'ючерсів, опціонів та ін.), а також відсоткових ставок грошових ринків, цін сировинних і товарних ринків, фондових індексів, економічні новини міжнародних агенцій. Tenfore передає інформацію з понад 60 бірж світу та із 200 міжнародних банків, від 10 провідних світових агентств новин. Щоденно Tenfore передає понад 350 тис. фінансових котирувань та до 15 тис. бізнес-новин семи мовами.

Показово, що у процесі конкуренції світові інформаційні системи стали об'єднуватися. Передбачається створення в режимі реального часу єдиного інформаційного потоку для понад 200 провідних інституціональних інвесторів у Європі.

Україна. Вторинна інформація для дослідження економічної кон'юнктури в Україні представлена виданнями Державної служби статистики. Перелік цих видань можна знайти в Каталозі видань Держкомстату, який випускається щорічно. У ньому вміщено перелік статистичних видань і щомісячних (бюлетені) та щорічних статистичних збірників, які містять інформацію щодо всіх галузей народного господарства. Інформація окремих регіонів України відображається у виданнях місцевих установ статистики.

Прикладами статистичних видань, що містять загальну соціально-економічну інформацію, є довідники «Україна в цифрах», щорічники «Статистичний щорічник України». У них наведено інформацію про макроекономічні показники і пропорції народного господарства, зміни форм власності та розвиток ринкових відносин, про стан соціальної сфери та матеріального виробництва, розвиток регіонів, зовнішньоекономічну діяльність тощо. Дані наведені як в абсолютних показниках, так і у відносних; наводиться динаміка економічних процесів та порівняльні таблиці.

Державна служба статистики України готує також спеціалізовані видання, що містять розширену інформацію з окремих спеціалізованих напрямів, наприклад статистичні збірники «Витрати і доходи домогосподарств України», «Зовнішня торгівля України товарами та послугами», «Готельне господарство України», «Агропромисловий комплекс», «Транспорт та зв'язок» та ряд інших.

Одним із найоперативніших засобів отримання кон'юнктурної інформації є аналіз публікацій періодичних видань. Для повного та систематизованого охоплення всіх публікацій цільової тематики необхідно знайомитися з виданнями Національного НВО «Книжкова палата України»: «Літопис газетних статей: державний бібліографічний покажчик України» та «Літопис журнальних статей: державний бібліографічний покажчик України», які виходять друком щомісяця.

Із періодичних видань загальноекономічного характеру та спеціалізованих можна виділити «Бизнес», «Деловая неделя», «Деловая Украина», «Деловые ведомости», «Галицькі контракти», «Закон і бізнес», «Независимая газета», «Независимость», «Украинские деловые новости», «Украина – Business», «Україна. Європа. Світ», «Фінансова Україна», «Бюллетень иностранной коммерческой информации», «Бизнес – Информ», «Деловая жизнь», «Діловий вісник», «Економіка України», «Економіка. Фінанси. Право», «Капитал», «Международная жизнь», «Международная экономика и международные отношения», «Панорама ринку», «Регіональна економіка», «Внешняя торговля», «Огляд цін українського та світового товарних ринків», «Обзор украинского рынка», «Рынок металлов», «Металлы мира. Международное обозрение», «Металл-Бюллетень-Украина», «Енергетика та ринок», «Енергетичний бюлетень «Газ та нафта», «Нафтова і газова промисловість», «Мінеральні ресурси України», «Международный сельскохозяйственный журнал», «Текстильная промышленность», «Легка промисловість», «Зерновые культуры», «Харчова промисловість», «Маркетинг в Україні».

Для того щоб уникнути можливих помилок при використанні кон'юнктурної інформації, слід завжди звертати увагу на джерело інформації, його авторитетність, мету публікації матеріалу. Важливо й те, чи є джерело інформації оригінальною публікацією або інформація вже кілька разів передруковувалась з інших джерел. Якщо в оригінальному джерелі наводяться довідки щодо процедури збирання та обробки інформації, то це допомагає оцінити її достовірність.

Щодо інформації прогнозного характеру, то слід критично оцінювати дані про ринкову кон'юнктуру, що їх друкують численні

ЗМІ бізнесового характеру. Аналіз показує, що в багатьох випадках автори або взагалі уникають прогнозів, або ці передбачення низької якості.

Значну допомогу в дослідженні економічної кон'юнктури надає Інтернет – глобальна комп'ютерна мережа, яка охоплює майже всі країни світу. За її допомогою можна, наприклад, отримувати найоперативнішу інформацію зі всього світу, різні цінові звіти та звіти глобальних корпорацій, мати доступ до бібліотечних фондів провідних науково-технічних та освітніх світових центрів.

Таким чином, залучення вітчизняних і зарубіжних джерел інформації, використання ресурсів зарубіжних інформаційних систем, Інтернету є важливими передумовами і складовими, які визначають достовірність дослідження економічної кон'юнктури. Звичайно, систематичний підбір та обробка інформації має велике значення для якості управлінських рішень, але при цьому не слід забувати, що навіть найповніша інформація не завжди призводить до прийняття правильного стратегічного рішення. Адже інформація творчо інтерпретується людиною. Індивідуальність сприйняття, творчі аналітичні здібності, схильність до ризику, система цінностей осіб, відповідальних за прийняття рішень, значною мірою впливає на якість рішень. Інформація є необхідною, але недостатньою умовою для прийняття правильного управлінського рішення.

Підсумовуючи сказане, можна зазначити, що в умовах розвиненої ринкової економіки органи державного управління об'єктивно мають потребу як у досить загальній зведеній інформації про функціонування товарних ринків, так і у вельми конкретних даних про окремі товарні ринки.

Отож, як показує світовий досвід, державні органи статистики повинні виконувати роль не лише постачальника об'єктивної інформації, а й задовольняти потреби користувачів різних рівнів у якісній аналітичній інформації, яка містить деякі результати, й оперативного прогнозування товарних ринків.

Питання до самоконтролю

1. Охарактеризуйте структуру світового товарного ринку.
2. Визначте сутність внутрішнього, національного, міжнародного та світового ринку.
3. Наведіть регіональну та товарно-галузеву структури товарного ринку.
4. Перерахуйте особливості світового ринку.
5. Визначте проблеми виходу України на світовий ринок.
6. Охарактеризуйте основні підходи до визначення кон'юнктури ринку.
7. Визначте методичні основи аналізу економічної кон'юнктури товарного ринку.
8. Опишіть систему індикаторів, яка характеризує кон'юнктуру товарних ринків.
9. Охарактеризуйте методи кон'юнктурного дослідження, визначте переваги та недоліки кожного з них.
10. Визначте суть і значення моніторингу в кон'юнктурному аналізі.
11. Перерахуйте методи прогнозування кон'юнктури ринку, опишіть особливості кожного.
12. Опишіть інформаційну базу кон'юнктурного аналізу в різних країнах світу.

РОЗДІЛ 2. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВОГО РИНКУ ПАЛИВНО- ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

2.1. Система показників дослідження кон'юнктури ринку нафти та нафтопродуктів

Кон'юнктура ринку нафти та нафтопродуктів – це сформований на конкретний момент часу під впливом сукупності умов певний стан ринку нафтопродуктів, відображений за допомогою кількісно-якісних ознак.

Аналіз кон'юнктури ринку нафтопродуктів слід проводити шляхом вивчення та оцінювання таких груп показників:

1. Тенденції кон'юнктурних змін:

- 1.1. динаміка цін постачальників нафтопродуктів;
- 1.2. динаміка цін роздрібної реалізації нафтопродуктів;
- 1.3. світові обсяг та ціни на нафтопродукти;
- 1.4. індекс цін продуктів зазначеного ринку;
- 1.5. курс долара США;
- 1.6. видобуток нафти в країні;
- 1.7. темп зростання продажу, товарних запасів;
- 1.8. темп підвищення цін нафтового ринку.

2. Стан ринку:

- 2.1. обсяги товарних ресурсів ринку;
- 2.2. частка учасників ринку реалізації нафтопродуктів;
- 2.3. індекс концентрації ринку;
- 2.4. експорт та імпорт нафти і нафтопродуктів;
- 2.5. загальний попит та пропозиція на ринку;
- 2.6. циклічність нафтового ринку.

3. Наявність бар'єрів:

- 3.1. визначення бар'єрів входження нових суб'єктів господарювання на ринок реалізації нафти і нафтопродуктів;
- 3.2. ступінь відкритості держави для іноземних товаровиробників;
- 3.3. наявність пільг для державних товаровиробників та держінвестицій.

4. Визначення продуктивних меж ринку:

- 4.1. визначення асортименту товару;
- 4.2. визначення товарів-замінників;
- 4.3. визначення товарів світового попиту.

5. Визначення географічних меж та структури ринку:

- 5.1. визначення країн, до яких експортують та з яких імпортують нафту і нафтопродукти;
- 5.2. загальний обсяг реалізації товарів;
- 5.3. рівень приватизації суб'єктів господарювання;
- 5.4. розподіл ринку нафтопродуктів.

6. Конкурентне середовище ринку:

- 6.1. ступінь розвинутості (нерозвинутості) конкуренції на ринку;
- 6.2. якість власної та імпортованої сировини;
- 6.3. виробничі потужності;
- 6.4. готовність до впровадження євростандартів;
- 6.5. інвестиційний ризик;
- 6.6. ризик прийняття маркетингових рішень.

7. Ділова активність ринку:

- 7.1. портфель замовлень;
- 7.2. розмір і динаміка угод;
- 7.3. ступінь завантаженості виробничих потужностей;
- 7.4. кількість угод;
- 7.5. обсяг продажу в натуральних одиницях та в національній/іншій валюті;
- 7.6. сумарний обсяг укладених угод на певний вид продуктів у національній валюті;
- 7.7. мінімальна й максимальна ціна угод;
- 7.8. середня ціна угод;
- 7.9. частка експорту (імпорту) енергопродуктів у загальному обсязі експорту (імпорту) країни.

Склад ринку нафтопродуктів має свій вплив на ділову активність ринку. Слід зауважити, що ринок нафтопродуктів класифікує за багатьма параметрами. Різні вчені та аналітики в термін «ринку нафтопродуктів» включають різні їх види, зазвичай це види нафтопродуктів, які користуються найбільшим попитом. Наведемо загальну їх класифікацію за предметом торгівлі:

1. Ринки нафтових палив: бензини, дизельне паливо, реактивне паливо, суднове паливо, ін.

2. Ринки продуктів нафтопереробки: олія, мастила, присадки, бітум, мазут, інші нафтопродукти.

3. Ринки продуктів нафтохімії: розчинники нафтові, парафін, стеарин, смоли, ін.

Особливу увагу слід приділити експорту нафти і нафтопродуктів, який відіграє роль результуючого показника ефективності ділової активності нафтового ринку. **Динаміка експорту** свідчить про ефективність роботи підприємств та країни в цілому та про зв'язок із ринками інших країн, що своєю чергою дає змогу оцінити рівень ділової активності країни на міжнародному ринку.

Характерною рисою кон'юнктури ринку нафтових ресурсів є **циклічність**, яка проявляється через середні показники кон'юнктури, варіацію кон'юнктури, форми кон'юнктурної хвилі, коливальну динаміку кон'юнктури, моделі сезонності та циклічності розвитку.

Ринок нафти і нафтопродуктів, як будь-який інший товарний ринок, розвивається неоднаковими темпами, тобто періоди прискорення зростання чергуються з періодами призупинення його темпів, що відбувається під дією кон'юнктурних факторів, зміни яких бажано вміти передбачати й чітко фіксувати.

2.2. Аналіз світового ринку нафти і нафтопродуктів

Сьогодні є всі підстави вважати, що глобальний нафтовий ринок поступово починає набувати нової структури. Схоже, що сьогодні ми знаходимося на рубежі двох хвиль: колишньої, яка почалася в 1970-ті після «нафтових шоків», і нової, спрямованої на розвиток нових провінцій. **Довгострокові інвестиційні хвилі** вже давно стали характерною рисою нафтового ринку. Спочатку масштабні вкладення в освоєння родовищ та інфраструктуру (як правило, в період високих цін), а потім двадцять років роботи з низькими витратами, щоб окупити початкові інвестиції. Характерна риса таких довгих циклів у нафтовій галузі – їх невизначеність. В

умовах конкуренції на ринку попиту нафти не зовсім ясно, яку конфігурацію отримає світовий ринок нафти через п'ять-десять років.

Ще в XIX ст. американська нафтова галузь розвивалася циклічно – з довгими хвилями, які супроводжувалися розробкою родовищ спочатку Пенсільванії, потім Техаса і Каліфорнії. Пізніше, в 1870-ті роки на світовому ринку нафти з'явилася Росія з бакинською нафтою. За двадцять п'ять років вона змогла повністю змінити структуру світового ринку, підвищивши свою частку з 5 до 45 % світового нафтовидобутку. Потім «Російська хвиля» стала затухати, поступившись місцем спочатку США та Азії, а потім Близькому Сходу. Поява ОПЕК дала поштовх новим довгим циклам. Довгі інвестиційні цикли були характерними і для радянської планової економіки – це розробка «другого Баку» в Урало-Поволжжі в 1940-1960- роках і «третього Баку» в Західному Сибіру в 1970-80-ті роки.

Основна ознака того, що на ринку проходять структурні зрушення, – змінився **характер залежності цін від попиту та пропозиції**. Ще недавно ціни на нафту реагували передусім на динаміку пропозицій. Пропозиція зростала (через перевиконання квот країнами ОПЕК або через бурхливе зростання експорту незалежними експортерами – Росією, Казахстаном та іншими) – ціни знижувалися. Пропозиція скорочувалась (через страйки у Венесуелі або скорочення квот ОПЕК) – ціни зростали. В останній час цей причинно-наслідковий зв'язок порушився.

Світовий ринок нафти перестає бути таким, яким він був протягом майже тридцяти років, таким, яким він сформувався після енергетичної кризи початку 1970-х років. Для формування нової структури глобального ринку нафти потрібні час і гроші. Причинно-наслідкові зв'язки впливу чинників кон'юнктурних змін і ділових циклів на ринок нафти в умовах глобалізації, коли причина, породжена дестабілізуючими явищами в одній частині Землі, породжує наслідки, не просто негативного, а можливо катастрофічного характеру в іншій частині. Однією з основних характеристик ринку нафтопродуктів є чутливість до змін кон'юнктури як національного, так і світового ринку.

Розвинені й нафтовидобувні країни в умовах глобалізації не можуть не зважати на інтереси власних ТНК і незалежних добувних компаній. Західні уряди й транснаціональні нафтові компанії тісно взаємодіють у виробленні нафтової стратегії й реалізації власної стратегії в різних частинах світу, причому роль приватного капіталу далеко не вторинна. Так, лібералізація американських і англійського енергетичних ринків була проведена в інтересах нафтового капіталу й за його участі (тривалий період уряди цих країн утримували внутрішні ціни на нафту на досить високому рівні, щоб покрити значні вкладення в ці родовища приватним капіталом – інакше це могло поставити під погрозу нафтовидобуток і призвести до великої залежності від імпортованої нафти). Сумарна капіталізація десяти найбільших приватних західних нафтових компаній перевищує 800 млрд.дол. Лідерами з капіталізації є: Exxon Mobil, BP Amoco, Royal Dutch Shell, Total Fina If, Chevron Texaco.

Тому роль великих нафтових компаній не обмежується тільки постачанням споживачам нафтопродуктів, оскільки вони забезпечують енергетичну безпеку країни (наприклад, у США під завдання Пентагона закупляють сиру нафту, що є одним із чинників, що впливають на її ціну) і їх ділова активність є одним із ключових індикаторів кон'юнктури світового ринку нафти.

Найбільші запаси нафти – близько 18 % всіх світових запасів – знаходяться на території Венесуели. Доведені запаси нафти в Саудівській Аравії становлять понад 35 млрд т. Канада посідає третє місце в світі за запасами нафти із показником 23,2 млрд т. Ірак є четвертою за величиною нафтових запасів країною в світі. (табл. 2).

Запаси відкритих в 2017 році родовищ оцінюються в 6,7 млрд барелів в порівняно з 9 млрд барелів в середньому на рік протягом останніх 15 років.

Середній розмір відкриттів скоротився до 100 млн барелів нафтового еквівалента проти 150 млн барелів у період до 2014 року.

Таблиця 2

Перша десятка країн за запасами нафти, млрд т.

Країни	доведені запаси		
	на 01.01.2018	на 01.01.2017	на 01.01.2008
Венесуела	41,1	40,9	11,8
Саудівська Аравія	36,2	36,2	35,9
Канада	23,2	23,0	24,3
Іран	21,4	21,5	18,8
Ірак	20,2	19,4	15,6
Росія	18,73	18,65	17,1
Кувейт	13,8	13,8	13,8
ОАЕ	13,3	13,3	12,8
Лівія	6,6	6,6	5,6
США	4,8	4,8	2,8
Разом 10 країн	199,33	198,15	158,5
Світ	224,6	223,8	181,1
в т. ч. ОПЕК	165,6	164,6	126,8
Частка ОПЕК у світових запасах	73,7 %	73,5 %	70,0 %
Частка 10 країн у світових запасах	88,7 %	88,5 %	87,5 %

Серед найбільш гучних відкриттів у нафтовій галузі виділяється шельф Гайани в Латинській Америці. Там у 2017 році ExxonMobil і її партнери виявили три нові родовища нафти, збільшивши до п'яти загальну кількість відкриттів на глибоководному блоці Stabroek.

У 2016 році уряд Гайани видав першу в своїй історії ліцензію на видобуток нафти. Компанія ExxonMobil і партнери отримали дозвіл почати буріння на родовищі Liza, яке стало в 2015 році першим відкриттям на блоці Stabroek.

Серед інших країн регіону виділяється Бразилія, де, поряд із відкриттями в підсолевих відкладеннях вперше виявлені значні запаси нафти в надсолевому комплексі.

У Північній Америці домінує Аляска. У березні 2017 року компанія Repsol повідомила про відкриття там родовища Horseshoe, найбільшого за останні 30 років на суші США.

Його видобувні ресурси оцінюються в 1,2 млрд барелів. Три значні відкриття зроблено в Мексиці – на шельфі в затоці Кампече і на суші штату Веракрус.

В Африці продовжуються відкриття в Єгипті (де в 2015 році був виявлений газовий гігант Zohr), а також в Анголі, Сенегалі та Екваторіальній Гвінеї.

Компанія PetroChina відкрила в Синьцзян-Уйгурському автономному районі Китаю велике родовище нафти з геологічними запасами 1,24 млрд тонн.

Диспропорція між розміщенням основних запасів і основних районів споживання є головною **передумовою розвитку світової торгівлі нафтовими ресурсами.**

Динаміку світового виробництва нафти зображено на рис. 6.

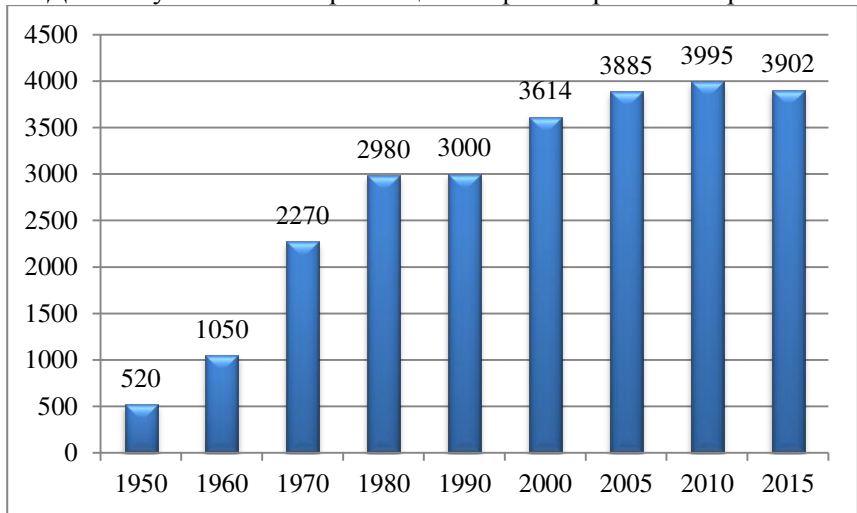

Рис. 6. Динаміка світового виробництва нафти за 1950–2015 роках, млн т

Різне збільшення обсягів видобутку нафти з 1950 по 1970 рік зумовлено кількома чинниками: відкриттям нових великих родовищ; порівняно низькою вартістю, а також природними перевагами нафти порівняно з твердими видами палива (більша ефективність на одиницю обсягу й ваги, зручність видобутку, дешевизна й зручність транспортування).

Основний видобуток нафти припадає на країни, що розвиваються, які мають найбільші запаси. У 2000 році світовий видобуток нафти становив 3,5 млрд т, а в 2010–2015 роках перевищив 3,9 млрд т, причому в країнах ОПЕК добувалося понад 1,6 млрд т (близько 43%). Частка розвинених країн у світового нафтовидобутку підвищилася (в 1970 році – 12 % світового видобутку, в 2015 – 23%). Проте, за оцінками експертів, низка країн, великих світових виробників нафти, що мають відносно невисокі запаси (США, Китай, Індонезія, Мексика, Норвегія й Великобританія) у найближчі 10–12 років через швидку вичерпність запасів будуть змушені поступово перейти до категорії імпортерів цієї сировини.

Світове споживання нафти оцінюється в 2017 році на рівні 98 млн барелей на добу, а темпи зростання попиту після періоду стагнації починають зростати. При цьому уповільнення споживання нафти спостерігається в США, Австралії, Індії, Японії і Південної Кореї. Не дивно, що в цих регіонах вже спостерігаються ознаки рецесії в економіці (передусім в Японії і Південній Кореї), а також політичні кризи.

Скорочення доступної нафти на світовому ринку сприятиме розгоранню геополітичних конфліктів і боротьбі за джерела енергії. При цьому ринок ще не повністю відчув скорочення видобутку в основних країнах-виробниках у зв'язку зі звичайним часовим лагом в 60–70 днів між експортом і постачанням імпортеру.

Видобуток нафти на світовому шельфі знизилася до 58,4 млн барелей в березні 2017 року проти 82,6 млн барелей в кінці 2016 року. При цьому запаси шельфової нафти в Ірані впали до 4 млн барелей проти 28 млн барелей на початку 2016 року.

Тріумфальною подією 2017 року стали результати спільних заходів ОПЕК та інших експортерів на чолі з Росією з відновлення балансу на світовому ринку нафти шляхом скорочення власного видобутку.

За даними Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), протягом трьох останніх кварталів року скорочення запасів нафти в сховищах відбувалося в унікальному для сучасної історії темпі – на

630 тис барелів за добу. Заповнення сховищ щодо середнього п'ятирічного рівня до кінця минулого року знизилося до 118 млн барелів.

На сьомому засіданні міністерського комітету ОПЕК з моніторингу ринку (21 січня 2018 року) було заявлено, що за станом на грудень 2017 року виконання зобов'язань щодо зниження видобутку країнами-учасницями угоди досягло рекордного рівня – 129 %.

Успішне співробітництво країн ОПЕК у справі відновлення балансу на ринку має додатковий бонус, який грає на перспективу. Продемонстровано можливість коригування кон'юнктури ринку шляхом узгоджених дій держав із різним політичним, економічним, соціальним устроєм і різною вагою в глобальній економіці.

За прогнозами, нафта залишиться основним паливно-енергетичним ресурсом, проте рівні видобування і споживання її значно знизяться, поступаючись альтернативним джерелам енергії (рис. 7).

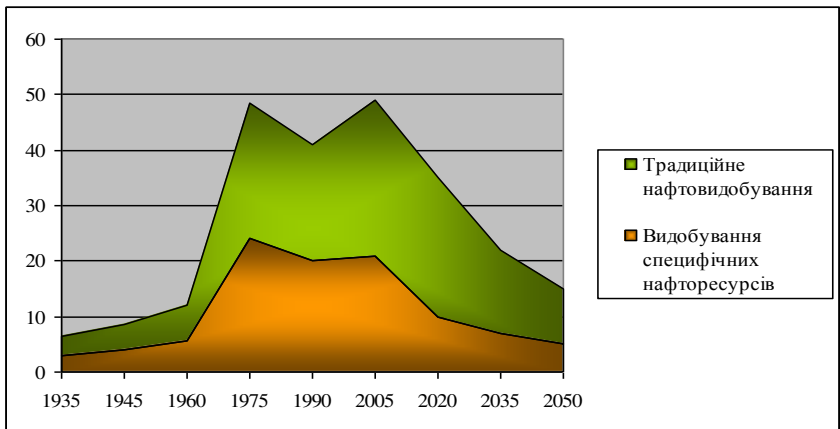

Рис. 7. Динаміка та прогноз світового споживання та видобування нафти до 2050 року, млрд барелів на рік

Але й у 2020 році частка нафти у світовому споживанні енергії становитиме не менш 10 %. При цьому слід враховувати, що за умови існуючої техніки видобування на поверхню витягається у

середньому 30–35% нафти, яка є у надрах Землі, проте є технічні можливості підвищення цього відсотка внаслідок штучного збільшення тиску в надрах.

За нашими оцінками, до 2030 року буде потрібно додатково видобувати близько 39 млн барелів на добу, або 40 % від поточного рівня видобутку за рахунок нових проєктів.

Щоб забезпечити такий обсяг до 2030 року, в нафтогазову галузь потрібно вже зараз активно інвестувати, причому не лише в освоєння доведених запасів, але і в геологорозвідку. Це ставить питання про джерела задоволення залишкового попиту. Відповідно до балансового підходу, попит повинен задовольнятися за рахунок найбільш економічно ефективних проєктів відповідно до кривої пропозиції.

2.3. Особливості цінової політики на світовому ринку нафти

Світовий ринок нафти є одним із найпотужніших сформованих ринків первинних енергоносіїв. Нафта є найбільш «глобалізованим» світовим енергетичним товаром: 55 % її видобутку стає об'єктом транскордонних торговельних операцій (для порівняння: лише 33 % видобутого у світі газу й 20 % вугілля стає товаром у міжнародній торгівлі). Очікується, що до 2030 року співвідношення світового експорту нафти до видобутку зросте до 70 %.

Для вивчення проблеми цінових механізмів на нафту слід звернутися до динаміки цього процесу. Аналізуючи цінову політику на нафту, як правило, виділяють такі традиційні системоутворювальні **етапи становлення цього ринку**:

- 1) період відносно стабільних цін до початку 1970-х років;
- 2) арабське нафтове ембарго й перше підняття цін наприкінці 1973 – початку 1974 років;
- 3) іранська революція 1979 року й друге підняття цін на рівень свого історичного максимуму у 1980-х роках;
- 4) поступове зниження цін у першій половині 1980-х роках;

5) перенасичення ринку нафтою ОПЕК до середини 1980-х роках й зниження цін у 1986 році нижче рівня першого підняття у 1973–1974 роках;

6) період стійкого коливання цін впродовж 10 років після 1986 році (після 1986 року різкий й короткостроковий стрибок цін був відмічений у 1991 році під час іраксько-кувейтської війни у Перській затоці);

7) у 1987–1988 роках спостерігався процес стійкого зниження цін на нафту, який змінився у 1999 році таким же динамічним зростанням.

Події наприкінці 1973 року, коли країни-члени ОПЕК впродовж трьох місяців підняли ціни на нафту вчетверо, болісно сприйняли західні держави. Це також спричинило певне ослаблення впливу ОПЕК на світові ціни на нафту. Особливо, коли Норвегія і Великобританія розпочали експлуатацію власних родовищ нафти з-під дна Північного моря. Країни світу почали шукати альтернативні джерела енергії та методи енергозбереження.

Деякі аналітики вважають, що було три кризи і що незворотні зміни на світовому ринку паливно-енергетичному ринку спричинив не факт підвищення цін 1973–1974 років, а перша криза 1970–1971 років, яку не помітили більшість дослідників. І тільки після чергового цінового потрясіння нафтової кризи 1979–1980 років світ відчув необхідність контролю за станом енергоемності і передусім нафтоємності виробництва. У цей час починаються активний пошук капіталів та конкуренція за інвестиції, що стимулює процес лібералізації фінансового ринку. Спостерігалася певна послідовність зміни бізнесових ланок провідних країн у цьому контексті. Нафта виходить на сировинні біржі, де все активніше почали використовувати страхові інструменти фінансових бірж, а держави розвивали механізм державних інвестиційних фондів.

Увесь цикл операцій на світовому нафтовому ринку – від пошуково-розвідувальних робіт до збуту нафтопродуктів споживачам – практично повністю контролювали вертикально інтегровані компанії **Міжнародного нафтового картелю** (МНК). Компанії-аутсайтери були змушені пристосовуватися до такої ситуації. Компанії МНК здійснювали операції з нафтою, отриманою переважно згідно з концесійними угодами,

підписаними з приймаючою стороною, тобто країнами, що розвиваються. Експорт МНК здійснювали за довготривалими контрактами з власними відділеннями (до 70 % усього експорту) та самостійними нафтопереробними компаніями. Останні належали, як правило, до категорії так званих «незалежних» компаній. Тобто вони були учасниками однієї чи двох послідовних стадій нафтового ланцюжка на території окремо взятої країни чи регіону.

Ціни в цей період визначалися нафтовими монополіями в односторонньому порядку і мали, по суті, трансфертного характеру й були заниженими. Такі цінові стратегії сприяли розширенню споживання нафти. Вільний, немонополізований ринок у цей час займав другорядне положення (3–5 % міжнародної торгівлі нафтою). І це також відповідало стратегії компанії МНК регулювання попиту та пропозиції. А рівень цін на ринку базувався на довідкових цінах монополій.

У 1970-ті роки з переходом контролю над нафтовим господарством (ресурси, видобуток, ціни) до країн ОПЕК **конкуренція на нафтовому ринку** змінилася з горизонтальної (між окремими вертикально-інтегрованими нафтовими монополіями) на вертикальну (між суб'єктами господарювання – представниками окремих ланок вертикальної структури нафтового бізнесу). Процеси масової націоналізації в 1970-ті роки видобувних активів компаній МНК на території країн Близького Сходу, Африки швидко змінювали картину ринку нафти. На базі цих націоналізованих активів були створені національні нафтові компанії країн-експортерів.

Саме події 14 лютого 1971 року, коли в Тегерані було підписано **угоду між державами ОПЕК**, з одного боку, й **західними нафтовими компаніями** – з іншого, стали ознакою кінця дешевої нафти. До того господарі родовищ й іноземці, які розробляли їх за концесійними договорами, ділили прибуток навпіл. Нова угода стала першим кроком до незалежності країн Близького Сходу на нафтовому ринку. Угода зафіксувала 55 % як мінімальну частку уряду в чистому прибутку і підвищувала ціну бареля на 30 центів при збереженні можливості подальшого щорічного зростання її на 2,5 %. Експортери запевнили західних партнерів, що ніяких непланових зростань цін найближчі п'ять років не відбудеться.

Однак девальвація долара підштовхнула низку одночасних процесів, а особливо підняття цін із боку ОПЕК, а також процес часткової чи повної націоналізації нафтових родовищ. Ініціатива перейшла до рук ОПЕК, що вилилось в уже згаданий вище **«нафтовий шок»**: за 1973 рік ціна нафти зросла з 2 дол. до 15 дол.

Саме такий підхід до паливно-енергетичних ресурсів дає розуміння парадигми понять паливно-енергетичного комплексу. **«Нафтовий бум»**, так само як і ціновий бум на ринку будь-яких біржових товарів, визначається біржовими цінами, тоді як поняття **«нафтовий шок»** припускає (крім зростання цін) настання різких екзогенних змін в економічній системі, що призводять до економічного спаду в країнах – найбільших споживачах нафти.

Існує певна відмінність між чинниками, що викликають «нафтові шоки» і «нафтові кризи», і наслідками для світової економіки, які настають після цих подій. Так, ключовою ознакою **«нафтових криз»** є зростання нафтових цін у зв'язку з політичними подіями, що відбуваються на Близькому Сході, і під впливом політично мотивованого скорочення пропозиції нафти її найбільшими експортерами. При цьому підвищення або падіння цін може мати короткостроковий характер і не впливати істотно на макроекономічні показники динаміки світової економіки.

«Нафтові шоки», навпаки, супроводжуються тривалою підвищеною ціновою динамікою (не менше дванадцяти місяців) і приводять до рецесії, передусім у країнах – найбільших споживачах нафти. **Причиною виникнення шоків** є дисбаланс ринку в результаті зниження пропозиції (як у разі перших двох шоків) або підвищення попиту, яке спостерігалось у разі «третього нафтового шоку». Відмічено, що **«нафтовий пік»** відрізняється від поняття «нафтова криза»: при настанні першого, на відміну від другого, темпи зростання видобутку падають в умовах, коли жодна країна не робить зусиль щодо заборони видобутку на своїй території і скорочення поставок.

Досягнення **нафтового піку** також не означає цілковитого вичерпання нафтових ресурсів і можливості передбачення на основі вивчення динаміки світових цін. Проте ця картина дає можливість для прояснення взаємодії енергетичних ринків із фінансовими. Для маркетингового обслуговування цього

бізнесового середовища були створені нові інструменти позиціонування, просування та збуту. Зменшилася кількість операцій на основі регулярних контрактів і збільшилося число угод обміну. Ціни встановлювалися на базі цін разових операцій. У процесі подальших змін горизонтальної конфігурації конкуренції на вертикальну, які відбувалися в умовах зростання дезінтеграційних тенденцій, правила вільного ринку, тобто «спот» ринку, стають індикатором реального балансу попиту та пропозиції. Цей ринок, де на умовах разових чи короткострокових угод продаються й купуються надлишки нафти, став орієнтиром для встановлення рівнів цін як для експортерів, так і для імпортерів.

Наприкінці 1970-х року виникли нові універсальні інструментарії просування й збуту нафти. Серед них важливе місце посіли біржові операції з нафтою. Було започатковано процес на Нью-Йоркській товарній (NYMEX), а з середини 1980-х років на Лондонській міжнародній нафтовій біржі (IPE). Ці ринкові інститути є сьогодні основними центрами торгівлі ф'ючерсними нафтовими контрактами в Західній і Східній півкулях. Оскільки такі торги пов'язані з коливаннями цін на нафту й зростанням рівня ризиків, виникла потреба у врегулюванні механізму управління такими ризиками у цій сфері і появи менеджерів щодо фінансових ризиків на ринку нафти. Менеджери привнесли у біржові торги нафтою відому їм і перевірену практикою на фінансових ринках техніку управління ризиками. Це здебільшого був інструментарій біржових операцій ринку цінних паперів. Логічним наслідком поширення таких інструментів управління ризиками операторами нафтового ринку було ускладнення структури самого ринку. Частка операцій фактичної поставки нафти й нафтопродуктів становить лише 1–2 % від загальної кількості біржових угод. Решта представлена угодами з хеджування та спекулятивними операціями з нафтою. У наш час обсяг операцій із паперовою нафтою у сотні разів перевищує не лише рівень її фізичної наявності, але й рівень її фактичного добування. Спеціалісти вважають, що 570 барелів нафти, проданих на біржах щорічно, були реально забезпечені одним реально доступним барелем. Ціни, заявлені публічно, є

спекулятивними і не є тими цінами, за якими нафта щодня продається відповідно до довготривалих контрактів.

Подальша динаміка цін важко піддається аналізу з позицій пошуку кореляцій як із подіями у військово-політичній сфері, так і макроекономічного виміру економічного життя. Вплив політичних і природних чинників був помітний протягом усього періоду, проте вплив політичних чинників був переважаючим.

Вплив макроекономічних чинників відчувався суттєво у 1998–2001 роках й у 2005 році і ще більше підсилювався і переважав інші групи чинників у 2006 році. Саме у 2006 році стало зрозумілим те, наскільки дієвим можуть бути **біржові механізми ціноутворення**.

Середньорічна ціна нафти марки Brent в 2017 році досягла 54,39 дол. / барель (рис. 8).

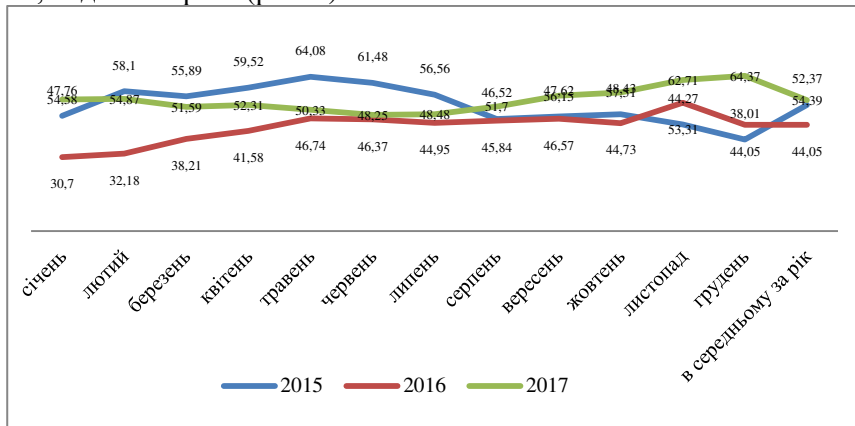

Рис. 8. Динаміка світової ціни на нафту марки Brent, дол. США/барель

Протягом першого півріччя, аж до липня, котирування продовжували повзти вниз через все ще великі запаси в сховищах, зростання видобутку в США, а також у Лівії та Нігерії, які не долучилися до домовленостей про скорочення виробництва. У другому півріччі 2017 року запаси, що скупчилися в нафтосховищах, поступово танули, і з серпня вартість нафти стала підніматися, досягши в грудні 2017 року середньомісячного значення 64,37 дол. США.

Протягом січня 2018 року ціна Brent неодноразово долала позначку 70 дол./ барель. Вартість нафти на 2018 рік прогнозується в широкому діапазоні 60–80 дол./ барель.

З 1 січня 2018 року розпочав застосовуватися новий склад еталонної нафти Brent. До суміші, крім сировини чотирьох колишніх родовищ – Brent, Forties, Oseberg і Ekofisk – увійшла також нафта норвезького родовища Troll. Таким чином, кон'юнктура світового маркера набуває додаткової залежності від попиту на сировину норвезької компанії Statoil. Зміна компонентів північноморського маркера нафти сталася вперше за 10 років.

Отже, на ринку нафти **ланцюжок чинників, які впливають на попит**, можна подати так: економічна політика основних країн-споживачів впливає на загальний стан економіки; загальний стан економіки впливає на обсяги платоспроможного кінцевого попиту на нафтопродукти; обсяг кінцевого попиту на нафтопродукти впливає на рівень виробництва нафтопродуктів; рівень виробництва нафтопродуктів у поєднанні з таким чинником, як поточний рівень державних і комерційних запасів нафти й нафтопродуктів, впливає на обсяг попиту на сиру нафту.

2.4. Кон'юнктурні дослідження діяльності України на міжнародному нафтовому ринку

Стратегічно важливими сировинним та енергетичним ресурсом держави є нафта, яка виконує функцію забезпечення енергетичної складової економічної безпеки. Обмеженість власних носіїв енергії ставить країну під загрозу залежності від їх постачання ззовні, що спричиняє не тільки економічну, а й політичну дестабілізацію. Тому без вирішення проблеми енерго- і ресурсозабезпеченості неможливе успішне здійснення економічних, науково-технічних і соціальних програм, спрямованих на утвердження державної незалежності. Нафта відіграє вирішальну роль у забезпеченні економічної стабільності та безпеки розвитку національного господарства.

Україна належить до держав з недостатньою забезпеченістю власними енергоресурсами, зокрема нафтою. Для ефективного

функціонування економіка України потребує 25–30 млн т нафти. Водночас, власний видобуток становить 3,5 млн т нафти на рік. Наведені цифри свідчать, що забезпеченість нафтою становить 11–12 %, Щодо потенційних запасів нафти, то на території нашої держави виділяють три нафтогазоносні райони – Східний, Західний та Південний, у надрах яких початкові видобувні ресурси вуглеводнів становлять 8481 млн т умовного палива (нафти та конденсату – 1706 млн т. (20 %). При цьому видобуті й розвідані запаси вуглеводнів на території України становлять 41 % від початкових ресурсів (у тому числі на суходолі – 37 %, а в морських акваторіях – 4 %).

За розрахунками спеціалістів, у надрах України залягає понад 2 млрд т вуглеводнів у нафтовому еквіваленті. Для порівняння: розвідані запаси нафти у Китаї становлять 3,3 млрд т, США – 3,1 млрд т, Росії – 9,8 млрд т, Іраку – 9,2 млрд т. Але річ у тім, що ці та інші нафтоносні країни добувають нафту на суші, що значно дешевше і безпечніше.

Українська нафтопереробна галузь є однією зі стратегічних галузей країни, але на сьогодні вона розвинена недостатньо. Це зумовлено неефективною структурою споживання первинних енергоносіїв в Україні. В умовах зростання світових цін на нафту й неефективності її переробки на українських нафтопереробних заводах (НПЗ) сталося збільшення частки імпорту в задоволенні потреб країни в нафтопродуктах.

Нафту в Україні переробляють на шести нафтопереробних заводах: Лисичанському, Кременчуцькому, Одеському, Херсонському, Дрогобицькому та Надвірнянському. Їх загальна потужність становить 52 млн т на рік, однак на даний момент середній ступінь завантаженості виробничих потужностей – 11 %, тоді як на момент отримання незалежності України завантаженість НПЗ становила 90 %, з яких приблизно 30 млн т споживалось всередині країни, ще 15 млн т експортувалось. Однак вже у 1993 році ситуація змінилась, відтоді переробка нафти в Україні не перебільшує 12 млн т нафти на рік.

Україна в січні 2018 року імпортувала нафтопродуктів на 344,1 млн дол, що на 22 % більше, ніж за аналогічний період минулого року. Згідно з даними Державної фіскальної служби, імпорт

нафтопродуктів із Росії в грошовому вираженні склав 146 млн дол (42,43 % від витрат на імпорт нафтопродуктів), з Білорусі – 130,958 млн дол. (38 %), з Литви – 37 млн дол (частка 10,76 %). З інших країн за 2017 рік було імпортовано нафтопродуктів майже на 30,1 млн дол. У натуральному вираженні імпорт нафтопродуктів в Україну в січні становить 570,685 тс. Україна в 2017 році збільшила валютні витрати на імпорт нафтопродуктів на 27,3% - до 4,2 млрд дол. В 2017 році імпорт нафтопродуктів з Білорусі в грошовому вираженні склав 1,828 млрд дол (43,9%), з Росії – 1,272 млрд дол (30,6 %), з Литви – 469,4 млн дол (11,3%). З інших країн за звітний період було імпортовано нафтопродуктів на 588,9 млрд. дол.

Скорочення обсягів видобутку нафти та залежність від імпорту нафтопродуктів стали основними негативними результатами роботи ринку нафти та нафтопродуктів у 2017 році. Так, Україна скоротила обсяг видобутку нафти і газового конденсату до 2,237 млн т (на 7,5 % порівняно з 2016 роком), у тому числі нафти – 1,596,7 млн т (на 9,8 % порівняно з 2016 роком) (рис. 9). До таких результатів призвів незадовільний стан корпоративного управління найбільшої компанії – видобувача нафти ПАТ«Укрнафта», а саме неналежний рівень інвестування в обслуговування, модернізацію обладнання та буріння нових свердловин, виснаження запасів та низький рівень інвестицій у розвідку та видобуток.

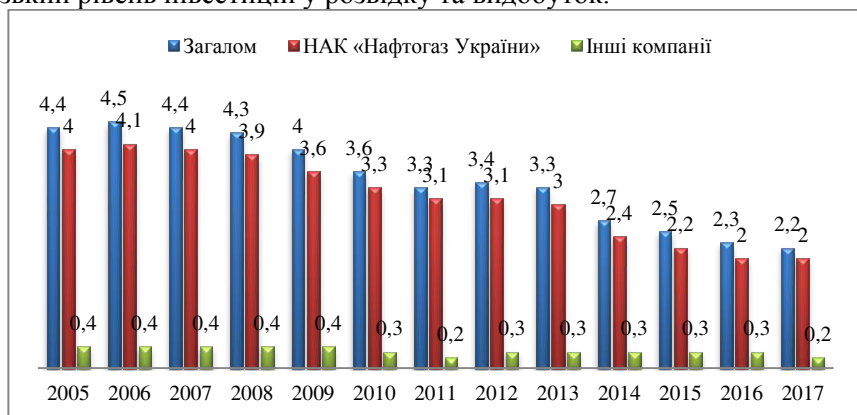

Рис. 9. Видобуток нафти і газового конденсату в Україні, млн т

Разом із тим у 2018 році ситуація може дещо покращитися, оскільки з 01.01.2018 року зменшено ставки рентної плати за користування надрами для видобування нафти. Передбачається, що зниження рентної плати у короткостроковій перспективі дасть змогу зупинити падіння видобутку нафти, а в середньостроковій — забезпечити зростання.

Оскільки Україна не забезпечена необхідною кількістю нафтопродуктів власного виробництва, країна вимушена здійснювати їх імпорт, частка якого сягає 80 %. Водночас минулого року відбулися очевидні позитивні зміни, забезпечені українськими виробниками нафтопродуктів – Шебелинським ГПЗ та Кременчуцьким НПЗ, у частині поетапного переходу на випуск бензинів та дизельного палива стандарту Євро-4 та Євро-5. Перехід на випуск продукції з високими якісними показниками дасть змогу надалі значно розширити ринок збуту.

Уже третій рік поспіль країна стає свідком падіння попиту на нафтопродукти. За даними Держстату, сумарне споживання палива в Україні у 2017 році становило 6,78 млн т, що на 117 тис т (1,7 %) менше порівняно з 2016 роком. Серед причин – втрата Криму і частини територій на сході країни, а також падіння рівня платоспроможності населення.

Ринковій кон'юктурі нафтової галузі України притаманні такі **закономірності**: з одного боку, погіршення світової кон'юктури на нафтовому ринку активізує роль внутрішнього ринку, а, з іншого, загострення економічної кризи в Україні робить його стабілізацію проблематичною. Тому, досліджуючи кон'юктуру ринку нафтопродуктів України, слід проаналізувати такі чинники впливу: світові ціни на нафту марок Brent та Urals; видобуток нафти Росією; видобуток нафти Україною; постачання російської нафти до України; індекс цін виробників продуктів нафтопереробки; обсяг переробки нафти на українських НПЗ; курс долара США.

Ціни на нафтопродукти, вироблені на вітчизняних нафтопереробних підприємствах, визначаються здебільшого ціною нафти, яка надходить на переробку та має майже на 90 % імпортне походження. Світові ціни на нафту залежать від економічних і

політичних процесів у країнах-членах ОПЕК, передусім, у Іраку, Нігерії та Норвегії.

Як свідчить світова практика, ефективна робота НПЗ країн Заходу ґрунтується на принципах диверсифікації поставок нафти.

Наприклад, Франція не прив'язується до одного джерела поставок вуглеводневої сировини. Створена у Франції сучасна нафтопереробна галузь може ефективно переробляти й менш якісні високосірчисті нафти з країн СНД, частка яких у загальних поставках досягає 20 %.

Таким чином, **принцип диверсифікації** дозволяє не лише забезпечити ритмічну поставку нафти на НПЗ, але й вибрати якісну сировину з урахуванням припустимої ціни.

Різні підходи до забезпечення НПЗ нафтою зумовлюють і різні підсумки **ефективності використання виробничих потужностей** в окремих державах і географічних регіонах. Загалом за всіма НПЗ цей показник становив 31,6 %.

Показник використання виробничих потужностей у країнах Північної Америки сягав 92 %, Європи – 88 %, тоді як у країнах Центральної і Південної Америки він значно нижчий за 73 %, а в Африці – 72 %. У багатьох країнах збільшення завантаження виробничих потужностей зростало внаслідок орієнтації національної переробки щодо експорту власної продукції. Велику частину нафтопродуктів, які виробляються на НПЗ, становлять палива, оскільки вони є продуктами щоденного й масштабного попиту. Безперерйне забезпечення цими продуктами створює сприятливі умови для життєдіяльності й розвитку суспільства.

Розглядаючи **експортну діяльність вітчизняних підприємств нафтопереробної сфери**, необхідно наголосити, що головні коливання у вітчизняному експорті нафтопродуктів пояснюються насамперед зміною кон'юнктури і значною амплітудою коливання цін зовнішнього ринку порівняно з внутрішнім. Тому одним із головних чинників розвитку експорту вітчизняних нафтопродуктів є ціновий чинник. У цьому контексті зростає необхідність визначення потенційних зарубіжних ринків нафтопродуктів, на яких наша країна має порівняльні переваги.

Враховуючи сьгоднішній і прогнозний рівні споживання нафти провідними європейськими країнами, наближення економіки

України і життєвого рівня населення до європейських стандартів можна прогнозувати, що у 2015 році річний попит на нафту (для внутрішніх потреб) зросте до 21 млн т і у 2030 році – до 24 млн т.

Попит на нафту планується задовольняти як зростання обсягів видобутку з вітчизняних родовищ та організації видобування вуглеводнів за кордоном, так і їх імпорту.

Перспективою розвитку нафтогазової промисловості передбачається зростання та стабілізація з 2018 року обсягу власного видобування нафти з газовим конденсатом на рівні 5,4 млн т на рік.

До 2020 року майже в 6 разів планується збільшити обсяги пошуково-розвідувального буріння на нафту, для чого залучається широке коло провідних вітчизняних і зарубіжних компаній.

Виходячи з перспективного попиту на нафту та прогнозних рівнів видобутку нафти і газового конденсату в Україні, імпорт нафти становитиме відповідно у 2020 році – 29,1 млн т і у 2030 році – 30,4 млн т.

Так, сьогодні Україна значною мірою залежить від імпорту сировини. Україна має власні родовища нафти, але вони відносяться до категорії важковидобувних, тому для **інтенсифікації видобутку нафти** потрібно використовувати сучасні технології, отже, потрібні інвестиції. І все ж таки при найбільш оптимістичних прогнозах власного видобутку Україна залишиться значним імпортером нафти. Однак географічне розташування дозволяє задіяти різноманітні джерела постачання (Азербайджан, Казахстан, країни Близького і Середнього Сходу), при цьому суттєво посиливши свою транзитну роль із доставки нафти.

Крім того, уряд України розглядає можливість освоєння нафтових родовищ у країнах, що мають значні запаси нафти на засадах міжнародної співпраці з укладанням угод про розподіл видобутої продукції. Потенційними партнерами України є Єгипет, Лівія, Іран.

Таким чином, серед першочергових заходів **стабілізації та підвищення ділової активності ринку** нафтопродуктів слід виділити:

- 1) економічне стимулювання модернізації українських НПЗ;

- 2) створення системи контролю за якістю нафтопродуктів;
- 3) прозорість встановлення тарифів;
- 4) розвиток логістичної інфраструктури для транспортування нафтопродуктів.

Крім того, важливою складовою даного механізму є необхідність державного втручання задля стабілізації ситуації у випадку очікуваних негативних змін та активізації діяльності у разі очікуваних позитивних змін. Наприклад, для прогнозування обсягів експорту нафтопродуктів доцільно скористатися такими випереджальними показниками, як індекс цін виробників продуктів нафтопереробки та обсяги імпорту нафти.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки:

1. Кон'юнктура ринку нафтопродуктів України характеризується як несприятлива, про що свідчить неспроможність вітчизняних НПЗ задовольняти існуючий попит якісною продукцією та імпортозалежність країни як від нафти сирової, так і від продуктів нафтопереробки.

2. Однією з основних причин несприятливої кон'юнктури є неконкурентоспроможність українських НПЗ, обумовлена технологічною відсталістю через відсутність належного фінансування, і, як наслідок, зниження ділової активності України на міжнародному ринку нафтопродуктів.

2.5. Світовий ринок газу: виробництво та споживання

Найбільш швидкозростаючим енергоносієм у структурі світового споживання паливно-енергетичних ресурсів є газ. В 2017 році світове споживання природного газу збільшилося на 3,1 % відносно до попереднього року. Причому найменший приріст спостерігався у Європі і Євразії – 0,4 %. У всіх інших регіонах світу ріст був помітно вище: у Центральній та Південній Америці – 20,5 %; на Близькому Сході – 2,7 %. Винятково висока позитивна динаміка відзначена в країнах Африки й Азіатсько-Тихоокеанському регіоні 7,2 та 6,4 % відповідно.

Щодо світового виробництва газу, потрібно відзначити таке. Розвиток видобутку природного газу почався лише з 50-х років ХХ століття, коли була вирішена проблема транспортування його в рідкому стані на великі відстані. З 1950 року світовий видобуток газу збільшився в 13 разів і в 2017 році досяг 3783 млрд м куб. Середньорічні темпи приросту світового видобутку природного газу в останнє десятиліття становлять 2,9 % (рис. 10).

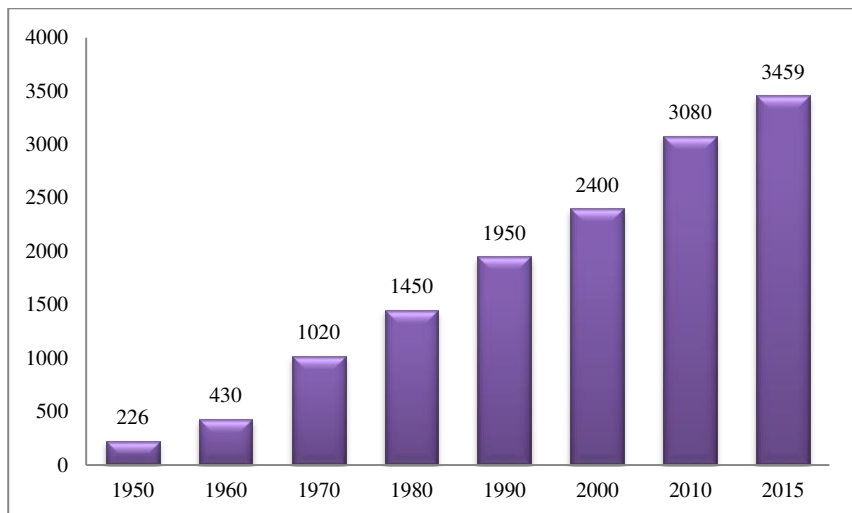

Рис. 10. Динаміка світового видобутку газу за 1950–2009 роки, млрд м³

Найбільший приріст видобутку за період з 1950 по 2015 роки отриманий у Росії, а також у США, Канаді, Туркменістані, Нідерландах, Алжирі й Великобританії. У цей час 15 найбільших газодобувних країн контролюють 73 % світового видобутку газу, причому 53 % припадає на частку Росії й США. У країнах Близького й Середнього Сходу зосереджене близько 37 % світових запасів газу, однак добувається там тільки близько 11 %. Це пояснюється віддаленістю регіону від основних центрів споживання. Великобританія, Норвегія й Алжир зберігають високий рівень видобутку (близько 8 %), коли їхні запаси ледь перевищують 4,4 % загальносвітових.

У країнах Західної Європи в 2017 році було видобуто 216,9 м куб газу, з яких на Нідерланди, Норвегію й Великобританію припадало 80,8 %. З країн Західної Європи тільки Нідерланди й Данія є внутрішньорегіональними експортерами газу, Греція й Ірландія покривають свої потреби самостійно. Інші країни в різному ступені (від 2 до 100 %) залежать від імпорту цього енергоносія.

Виробництво газу в європейських країнах продовжує падати в середньому на 4,5 % на рік. Це стало результатом виснаження родовищ і вимушених обмежень у видобутку в Нідерландах.

На світовий ринок у 2017 році надійшло близько 30 % виробленого газу. Основними експортерами природного газу є Росія, країни Північної Африки, Туркменістан, Казахстан. Їх експортні поставки спрямовані в країни Західної й Східної Європи, Канада експортує газ до США.

Основними споживачами природного газу, де на його частку припадає понад 40 % в загальному обсязі всіх енергоресурсів, що використовуються, є країни, що розвиваються, і країни пострадянського простору (рис. 11).

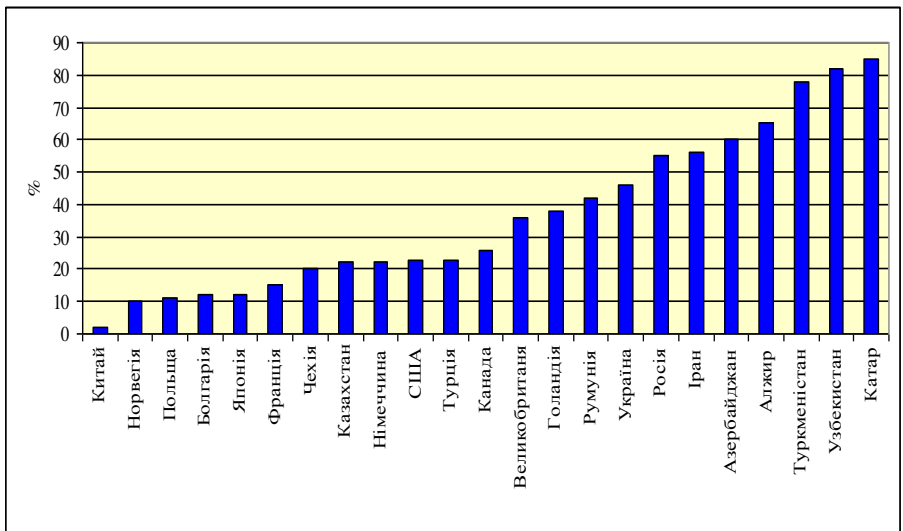

Рис. 11. Частка природного газу в структурі споживання енергії в світі

Попит на газ збільшився, здебільшого завдяки збільшенню поставок в Китай та Індію, хоча розвиток сектора в Китаї було зареєстровано набагато нижче своїх історичних тенденцій.

Споживання газу зросло в Європі (Об'єднане Королівство, Німеччина, Франція, Італія) і в Північній Америці як результат закриття великих станцій, що працюють на вугільному паливі. Це сприяло переходу з вугілля на газ в секторі виробництва електрики.

Країни Середнього Сходу продовжили реструктурувати зростання внаслідок розвитку потужностей, що генерують електрику на газі.

Також відновлення споживання природного газу впливає зі скорочення спаду в Росії, що є результатом виходу з економічної кризи.

Слід зазначити, що на світовому енергетичному ринку дедалі більш вагоме значення має такий вид енергоносія, як **скраплений природний газ** (СПГ). Головна перевага СПГ полягає в можливості його трансконтинентальних перевезень за допомогою великотоннажних супертанкерів, а також по суші в залізничних і автомобільних цистернах. Його можна зберігати у великих кількостях у наземних ємностях при нормальному тиску в таких районах, де геологічні умови не підходять для будівництва й експлуатації великих підземних сховищ стисненого газу (у соляних шахтах або в скельних породах).

Збільшення попиту на СПГ пояснюється також гострою необхідністю диверсифікованості джерел і форм енергетичного постачання економік багатьох країн в умовах зростаючої нестабільності поставок імпортової нафти.

Скраплений природний газ як новий чинник енергетичного ринку, характеризується декількома особливостями: **виробництво**, як правило, зосереджено на територіях, що мають значні запаси газу, але розташованих на відстані від районів великомасштабного споживання. **Споживання**, навпаки, зосереджено на територіях, що не мають власних енергетичних ресурсів і умов для прокладки туди газопроводів. **Система постачання** СПГ становить собою жорстко зв'язану конструкцію, яка великою мірою монополізована. Контракти на поставку СПГ мають довгостроковий характер (20–25 років).

В останні 30 років спостерігається зростання виробництва СПГ у низці країн, які мають значні запаси природного газу, що пов'язане з їхнім прагненням збільшити рентабельність ресурсів, що раніше не використовувалися. Для цих країн індустрія СПГ протягом багатьох років була і є джерелом значних доходів. Для країн-споживачів, куди подача газу по трубопроводах ускладнена, СПГ став одним зі складових елементів паливно-енергетичного балансу.

На ринку СПГ з'явилися нові потужні виробники (крім США і Канади). Зокрема, Австралія до 2018 року може випередити Катар за обсягом потужностей виробництва скрапленого газу.

Головними імпортерами СПГ в 2010 році були: Японія – 88,8 млрд м куб, Південна Корея – 34,4 млрд м куб, Іспанія – 24,2 млрд м куб, США – 21,8 млрд м куб, Франція – 12,9 млрд м куб, Тайвань – 10,92 млрд м куб, Індія – 9,9 млрд м куб та інші.

У світовій торгівлі частки природного газу й СПГ становлять відповідно 70,8:29,2.

Для країн-споживачів газу розвиток виробничих потужностей СПГ у віддалених від ринків збуту регіонах є можливістю диверсифікувати свої поставки. Найбільші газові компанії стимулюють розвиток виробництва СПГ, користуючись тим, що за останні роки економіка промисловості СПГ зазнала істотних змін. Ці зміни пов'язані із впровадженням передових технологій, що дозволило підвищити ефективність і збільшити масштаби виробництва й у такий спосіб істотно знизити витрати СПГ. Відповідно до висновків Японської газової асоціації, однією із причин виникнення й ефективного розвитку світового ринку СПГ є більш низька комерційна ефективність трубопровідного транспорту й виникаючі техніко-технологічні проблеми магістральних газопроводів.

2.6. Цінові стратегії на світовому газовому ринку

На відміну від нафтового, ринок газу є **регіональним ринком** із такою специфічною інфраструктурою, як газопроводи. На ринку газу відносини будують на довгострокових контрактах (20–30

років) з фактично **зафіксованою ціною** на весь довгостроковий період. Освоєння нових родовищ газу відбувається в умовах відсутності сформованої системи газопостачання, **тому газові контракти** спочатку попарно зв'язують індивідуальних виробників і споживачів. З метою реалізації «ефекту масштабу» освоєння ресурсів газу починається, як правило, з великих родовищ. Тобто з метою мінімізації витрат формується «стартова» **газова інфраструктура**, і складається вона як з великих виробників, так і значних споживачів. Як **споживачі** виступають зацікавлені в значних поставках газу галузі промисловості, електроенергетика, а також концентрований у рамках малої території комунально-побутовий сектор великих міст.

Питання **вартості газу і транзитних платежів** вирішують комплексно на основі єдиного класичного підходу до ціноутворення для всіх країн-учасниць проектів.

Мінімізація ризиків поставок забезпечується застосуванням механізму **довгострокових контрактів** типу «бери і/чи плати», а **цінових ризиків** – застосуванням формули ціноутворення «кост-плюс» (cost+). У її рамках **контрактна ціна газу** встановлюється за принципом: витрати плюс податки, плюс рентабельність.

Поєднання довгострокового характеру контрактів, які гарантують обсяги продаж упродовж усього (чи більшої частини) терміну розроблення родовища газу, й ціни, яка гарантовано покриває витрати плюс податки, надає можливість залучати фінансування, як забезпечення якого використовується майбутній прибуток від реалізації проекту. Така схема мінімізує **ризик довгострокового фінансування** й вартість взаємних засобів, тобто фінансові витрати реалізації проекту, які можуть бути особливо високими в країнах із перехідною економікою.

При переході на стадію інтенсивного розвитку ринку відбувається зміна домінуючої формули ціноутворення й видів контрактів. Розширення зони застосування газу призводить до **конкуренції** з іншими енергоносіями в різних сферах кінцевого споживання.

Із процесом формування газової інфраструктури і виходом на нові сегменти ринку з'являється можливість встановлення **єдиних цін** на газ. Для отримання довгострокових конкурентних переваг

ціна на газ має бути в адекватному співвідношенні з цінами на альтернативні енергоносії. Тому на цьому етапі широко використовують різноманітні **«формули прив'язки»** до цін заміників газу в конкретних сферах споживання – до нафтопродуктів, вугілля, електроенергії. При використанні **«формули прив'язки»** як механізм формування цін на газ спостерігається **стабілізація цінових коливань** на ринку енергоресурсів у цілому. Цей процес відбувається з певним лагом запізнення. **Прив'язка ціни на газ до ціни на нафту** історично сформувалася з часів домінування нафти і продуктів її переробки в енергобалансах промислово розвинених країн. Ситуація з використанням первинних енергоресурсів карбоно-гідрокарбонної групи (вугілля, нафта, газ) для виробництва енергії та енергоспоживання зазнала трансформації з часів кризи 1973 року.

Такий механізм ціноутворення створює додаткові цінові стимули для розширення попиту на газ у період підвищення цінової кон'юнктури на ринку нафти, коли ціни на газ зростають, доганяючи ціни на нафту, проте не випереджають їх. При цьому ціни на газ можуть бути вищими за ціни на конкурентні нафтопродукти у період зниження цін на ринку нафти, що також відбувається внаслідок дії механізму **«формули прив'язки»**. Тим самим створюються передумови таких подій, коли споживач може перейти на альтернативні енергоносії. При такому сценарії спостерігаються зростання дисбалансу між пропозицією та попитом, поява короткострокової пропозиції щодо демпінгових цін і підвищення зацікавленості споживачів у трансформації від довгострокових до короткострокових контрактів на постачання газу.

Подальший процес розвитку ринку газу відбувається за умов, коли газ як товар займає оптимальну для себе нішу, що визначається зоною його конкурентних переваг. Проте коли процес переходу від довгострокових контрактів на користь короткострокових відбувається в умовах неоднозначної кон'юнктури ринку, неготовності чи зношеності інфраструктури, тоді можливі такі сценарії подій на ринку, за яких відбувається зростання ризиків фінансування великомасштабних інвестиційних проектів у газовій галузі й перекладання підвищених ризиків на

виробника газу, що, своєю чергою, призводить до призупинення геологорозвідувальних робіт, зростання строків введення нових родовищ та газопроводів. Однак не можна забувати, що суперечки приборчників різних сценаріїв розвитку газового ринку відбуваються в бурхливому контексті сучасного економічного життя, де події розвиваються надзвичайно швидко. У результаті світової економічної кризи на європейському газовому ринку відбулися певні зміни в балансі попиту та пропозиції і ймовірно, що ці зміни в майбутньому безпосередньо позначаться і на принципах ціноутворення природного газу. Це, своєю чергою, матиме далекосяжні наслідки для всього пострадянського простору, де і продавці, і покупці цього товару прагнуть до того, щоб ціна імпортованого газу була прив'язана до ціни на газ для європейських споживачів. Внаслідок спаду промислового виробництва європейські держави знизили обсяги споживання природного газу, тоді як обсяги пропозиції не змінилися і навіть мають тенденцію до зростання, у тому числі і за рахунок зростання пропозиції скрапленого газу. Зростання обсягів пропозиції при одночасному зниженні попиту на певний товар зазвичай приводить до зниження ціни на цей товар. Проте на газовому ринку ситуація дещо інша. Річ у тім, що основні постачальники природного газу на світовий ринок, насамперед Росія, Норвегія та Алжир, здійснюють поставки на основі довгострокових контрактів, де ціна на газ прив'язана до середньої ціни на певні види нафтопродуктів за попередні шість або дев'ять місяців.

Крім того, певні обсяги природного газу можна придбати на біржі, де його ціна залежатиме від співвідношення попиту і пропозиції на момент купівлі (так звані спотові контракти, тобто короткострокові). Отже, на віртуальних газових біржах NBP (Великобританія), TTF (Нідерланди) і NCG (Німеччина) природний газ продається за ціною, приблизно вдвічі нижчою від тієї, яку закладено в довгострокових контрактах. Газові кризи 2006–2009 років стали своєрідними показниками реального стану на газовому ринку Європи. Не секрет, що стратегія Росії щодо експорту газу в поточному десятилітті полягала не лише у використанні цінової прив'язки газу до нафти і нафтопродуктів, а й була орієнтована на ескалацію ціни з метою максимізації виручки. Якщо пропозиція

природного газу й надалі перевищуватиме попит, а ціна поставки за довгостроковими контрактами так само значно відрізнятиметься від ринкової ціни на момент купівлі, то існуючі ще з 1970-х років принципи формування ціни на природний газ залежно від ціни на нафту, хоча й критикують, проте реально можуть повернутися. У майбутньому цей зв'язок може відновитися і не тільки в результаті зміни кон'юнктури ринку (наприклад, зміни співвідношення між попитом і пропозицією або виникнення дефіциту пропозиції), а й через формальне проголошення цього зв'язку певною організацією чи угодою.

Великі постачальники природного газу вже неодноразово намагалися здійснювати скоординовану політику на ринку. Наприклад, у 2001 році було розпочато створення **Форуму країн-газоекспортерів**, які контролюють понад 70 % світових запасів природного газу. У 2008 році Росія, Іран і Катар уклали «**троїстий газовий союз**». Ці спроби викликали в середовищі споживачів побоювання, що у разі скасування цінового зв'язку нафта-газ експортери намагатимуться впровадити механізми ціноутворення, аналогічні тим, які застосовуються сьогодні в рамках Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК).

Отже, з диверсифікацією в ЄС можуть виникнути великі проблеми. До того ж РФ, після підписання угоди з Алжиром про обмін активами, аналогічний документ підписала і з Іраком. Майже тоді ж президент Венесуели Уго Чавес і лідери Ірану – президент Махмуд Ахмадінежад і духовний лідер аятола Алі Хаменеї відкрито закликали до створення газової ОПЕК. Учасники Форуму країн – експортерів газу (ФКЕГ), який пройшов у 2008 році у Москві, домовилися про фактичне перетворення Форуму на організацію з аналогічною назвою. Відповідні установчі документи – статут і угода, підписані за результатами засідання.

Найбільший споживач енергоресурсів США у той самий час виробляє практично стільки ж газу, скільки й Росія. Крім того, вартість газу в США значно менша, ніж у Європі. Тому вплив трьох країн, що домовилися про поставки газу, обмежується Євразією. Але й на цьому економічному просторі напрацьовані специфічні погляди на майбутнє ринку газу, а саме представники

Китаю, наприклад, виказують певну незговірливість щодо підвищення цін на газ.

У будь-якому картелі є два-три великі постачальники. На нафтовому ринку, наприклад, Саудівська Аравія – головний регулятор виробництва в ОПЕК. І якщо картель приймає рішення про скорочення виробництва, то насамперед цим доводиться займатися Саудівській Аравії. Оскільки Росія – один із найбільших газових виробників, то в будь-якому картелі саме Росія і буде тією головною ланкою, якій доведеться скорочувати виробництво, у результаті чого доходи Росії знизяться більшою мірою, ніж інших учасників. Тільки «Газпром» займає трохи більше чверті європейського ринку.

Іншими важливими системоутворювальними країнами є Алжир та Катар, в якому і розміщується штаб-квартира організації експортерів газу. Іран, будучи другим у світі за запасами, добуває лише 90 млрд куб. і прагне повернути втрачені позиції. Проте в умовах американських санкцій фактично позбавлений можливостей залучати інвестиції та технології, потрібні для розроблення своїх запасів. А особливо в контексті проголошення уряду Ірану ядерною державою і переговорів МАГАТЕ та шести країн із Іраном про його ядерну програму і можливості приєднання РФ до санкцій.

Основною новиною проведеного в Орані (Алжир) 2010 році засідання Форуму країн-експортерів газу стала теза про те, що ціна на газ має бути прив'язана до вартості нафти. Напередодні саміту три провідні гравці – Росія, Алжир і Катар – обговорили газові питання, які нині базуються на головній невирішеній проблемі – ціна на газ, яка у довгострокових контрактах розраховується, виходячи з вартості кошика нафти і нафтопродуктів, таких, як газойль і мазут, де на частку ціни нафти для європейського ринку припадає 9–15 %. Нафтовий паритет для газу становить нині 16–17 %, тобто газ приблизно шестеро дешевший за нафту. Експерти називають прив'язку ціни на газ до вартості нафти «газовим проривом», як, утім, і створення «газової ОПЕК» черговою перемогою Росії. Представники РФ вже неодноразово заявляли про необхідність «звести» в ціні газ і нафту, але передбачалося, що Катар її навряд чи підтримає.

Ряд експертів припускають, що протягом найближчих п'ятидесяти років газові монополії луснуть як мильні бульбашки. Безумовно, потреба в газі збережеться, але картина буде іншою – ціни диктуватиме покупець, а не виробник, як це відбувається зараз. Саме тому у США і Євросоюзі вважають, що створення «газової ОПЕК» поставить під загрозу енергетичну безпеку всього світу і дасть змогу маніпулювати цінами.

Такі тенденції створюють спроби виробників газу запровадити консультації зі створення інституту на зразок ОПЕК. При цьому організатори «газового ОПЕК» заявляють, що не планують керувати ринковими цінами напряму, хоча навряд організатори відмовляться від опосередкованого маніпулювання цінами. Проголошується ідея альтернативи прив'язування ціни на газ до котирування нафти, що має сприяти трансформації газового спотового ринку як менш волатильний і фіксований з точки зору рівня прибутку енергомонополій, що сприятиме плануванню інвестицій у більш передбачуваному контексті нової фінансової системи.

2.7. Ринок вугілля у контексті світових трансформаційних процесів в енергетиці

В умовах формування конкурентних ринків енергоресурсів та зміни міжгалузевих пропорцій споживання енергії на часі постають питання про вплив ринку вугілля на розвиток світової енергетики. Сучасний етап розвитку світової енергетики супроводжується багатьма важливими, поки що не вирішеними проблемами, велика частка яких безпосередньо пов'язана з проблемами на світовому ринку вугілля.

Вугілля має доволі велике значення як енергоносія у міжнародній економіці. Саме вугільна галузь – найстаріша галузь світового паливно-енергетичного комплексу – основа індустріалізації багатьох лідируючих промислово-розвинутих країн світу. Історія становлення й розвитку ринку вугілля промовисто показує, що саме вугілля було і до нині залишається гарантом бурхливого розвитку.

До 1950-х років галузь зберігала перше місце у паливно-енергетичному балансі світу, але розвивалась вкрай нерівномірно. Різні підйоми видобутку вугілля припадали на воєнні періоди, часом видобуток знижувався та мав тенденцію до застою. Вже у 1950–1960-і роки під впливом науково-технічного прогресу майже у всіх галузях світового господарства, з розвитком нових технологій у промисловості та в самій енергетиці відбулося активне витіснення вугілля нафтою і газом із багатьох секторів економіки.

У ХХ ст. найбільш швидкими темпами порівняно з іншими основними енергоресурсами зростало споживання газу. Так, у 1940–1970 роках середньорічний приріст перевищував 8 %. У наступні роки ці темпи знизилися (у 1990–2000 роках – 2,5 %), однак залишаються вище відповідних показників з нафти та вугілля. Також зростала його частка у структурі споживання. У 2000 році вона наблизилася до рівня вугілля і становила 26,5 %.

Разом з тим, коли нафтова галузь ще у 1970-х роках опинилася у скрутному становищі, вугільна промисловість відчула друге дихання та новий прорив у підйомі галузі. Видобуток вугілля продовжував збільшуватися більш швидкими темпами. **Пік видобутку** припав на 1976 рік та складав 218,2 млн т на рік. Одним із основних **чинників** такого **розвитку** є забезпеченість світового вугільного ринку величезними запасами. У цілому частка твердого палива серед ресурсів мінерального палива у світі перевищує 70 %. А забезпеченість видобутку становить сотні років. Понад 96 % покладів вугілля зосереджено у таких країнах, як Росія, США, КНР, Австралія, Канада, ФРН, ПАР, Велика Британія, Польща. Також значні запаси знаходяться в Україні та Індії.

У сучасній світовій енергетиці вугілля використовується як основний енергоносіє, посідаючи третю позицію за обсягами використання після нафти та природного газу.

На початку ХХІ століття частка вугілля у світовому виробництві електроенергії становить 39,1 %, природного газу – 17,4 %, гідроенергії – 17,1 %, атомної енергії – 16,9 %, нафти – 7,9 %. В країнах ЄС частка вугілля у виробництві електроенергії нижча – 15–27 %, ніж в Україні – 26 %.

Світові запаси вугілля є найбільшими серед горючих копалин і в перерахунку на горюче паливо складають 66 % їх загального обсягу. На нафту припадає 18 %, на природний газ – 15 %. В Україні ці показники становлять відповідно 95,4 %, 2 % і 2,6 %.

В опублікованому звіті компанії British Petroleum (BP) Statistical Review of World Energy, 2016 зазначається, що у 2015 році вугілля стало видом палива, частка якого у світі найшвидше зростала, попри те, що динаміка обсягів його споживання за останні 10 років була нижчою за середній показник 4,4 %. Загальносвітове споживання вугілля у 2015 році зросло на 5 % – до рівня 3,84 млрд т у нафтовому еквіваленті (далі н. е.) (табл. 3). При цьому в країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону спожито понад 72,9 % світового обсягу споживання вугілля, або 2,79 млрд т н. е. Незважаючи на зниження темпів споживання вугілля в Китаї нижче середнього рівня (на рівні 6 %), в країні, як і раніше, продовжується зростання обсягів використання вугілля. За останні чотири роки в Китаї використано майже половину від загальносвітового обсягу споживання цього виду палива. Одночасно зазначається, що через інтенсифікацію видобутку сланцевого природного газу в США споживання вугілля в країні продовжувало знижуватись зокрема, протягом минулого року – на 12,7 % (до 396,3 млн т н. е.).

У країнах Євросоюзу за 2005–2015 роки споживання вугілля знизилося з 316 до 262,4 млн т н. е., (17 %) при зниженні обсягів його видобутку до 145,3 млн т н. е. або майже на 27 %. Відповідно до висновків звіту BP, загальні обсяги видобутку вугілля зросли на 2 % – до 3,85 млрд т н. е., здебільшого внаслідок їх зростання в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Вугільна промисловість європейських країн отримує дотації в значних обсягах. Середній розмір дотацій на 1 т вугілля, що видобувається, наприклад, у Німеччині становить 144 дол. США, в Іспанії – 75 дол. США. Єврокомісія запропонувала з 2010 року припинити дотації та перейти в розумних межах на імпордне вугілля.

Таблиця 3

Динаміка видобутку та споживання вугілля за низкою країн,

млн т н. е.

Країна	2005		2011		2014		2015	
	Видо- буток	Спожи- вання	Видо- буток	Спожи- вання	Видо- буток	Спожи- вання	Видо- буток	Спожи- вання
США	580,2	574,5	556,1	495,4	508,0	453,8	455,2	396,3
Болгарія	4,2	6,9	6,2	8,1	5,1	6,4	5,9	6,7
Чехія	23,6	20,2	20,8	18,4	16,7	15,9	16,4	15,6
Угорщина	1,7	3,0	1,6	2,7	1,6	2,2	1,5	2,2
Румунія	6,6	8,8	6,6	8,2	4,4	5,8	4,8	6,1
Греція	8,5	8,9	7,5	7,9	6,4	6,7	6,0	5,7
Іспанія	6,6	20,5	2,6	12,8	1,6	11,6	1,2	14,4
Франція		13,4		9,8		8,7		8,7
Німеччина	56,6	81,3	46,7	78,3	44,1	78,8	42,9	78,3
Італія		16,5		15,4		13,1		12,4
Казахстан	37,3	26,9	49,8	36,3	48,9	35,5	45,8	32,6
Польща	69,4	55,1	55,7	55,0	54,0	49,4	53,7	49,8
Португалія		3,3		2,2		2,7		3,3
Росія	135,6	94,6	157,6	94,0	176,6	87,6	184,5	88,7
Україна	34,9	37,5	36,3	41,5	25,9	35,6	16,4	29,2
Китай	1241,7	1318,2	1851,7	1899,0	1864,2	1949,3	1827,0	1920,4
Індія	189,9	211,3	250,8	300,4	271,0	388,7	283,9	407,2
Індонезія	93,9	24,4	217,3	46,9	281,7	69,8	241,1	80,3
Світ, всього	3033,6	3130,6	3891,4	3800,0	3988,9	3911,2	3830,1	3839,9
З яких:								
ОЕСР	1033,9	1175,3	1013,7	1095,8	1002,8	1043,2	921,4	979,2
Країни, що не входять в ОЕСР	1999,6	1955,4	2877,8	2704,2	2986,1	2867,9	2908,8	2860,7
ЄС	198,8	316,0	168,4	287,3	150,3	267,2	145,3	262,4
СНД	209,4	161,4	245,7	174,7	254,2	162,6	249,4	154,2

На сьогодні в Німеччині залишилися лише дві кам'яновугільні шахти які планують закрити у 2018 році. На вугільному паливі в країні виробляється близько 18 % електроенергії. Основним постачальником вугілля в Німеччину залишається Росія.

В Іспанії вугільна промисловість знизилася обсяги виробництва до 18 млн т. Найближчими роками видобуток вугілля повинен скоротитися до 12 млн т.

Лідером із видобутку вугілля в ЄС протягом кількох років є Польща, на території якої розвідано близько 80 % ресурсів кам'яного вугілля всього регіону. Головними районами видобутку

є Верхньосилезський, Валбжихський та Люблінський басейни. Середньорічний видобуток вугілля в Польщі становить 146 млн т. У зв'язку зі скороченням видобутку вугілля в Західній Європі Польща збільшила свій експорт на європейський ринок. Разом з тим вугільна галузь у Польщі є дотаційною, зокрема, найбільша вугільна компанія Polska Grupa Gornicza лише в 2016 році отримала від держави у вигляді дотацій 386 млн дол. США (1,5 млрд злотих).

Відповідно до основних положень енергетичної стратегії ЄС, частка вугілля в паливно-енергетичному балансі країн з екологічних мотивів має скорочуватися.

На сьогодні вугілля є основним конкурентним носієм енергії, який відіграє вагомий роль у забезпеченні високого рівня енергетичної безпеки країн ЄС і світу в цілому. Однак значення вугілля в ЄС поступово знижується в результаті заміни європейського вугілля на більш дешеве імпортне, здебільшого Австралії, ПАР, Китаю, Індії. Висока ціна європейського вугілля диктується передусім високими стандартами безпеки праці та охорони навколишнього середовища.

Чинниками, які гальмують розвиток видобування у короткотерміновій перспективі, є боротьба зі змінами клімату, висока собівартість видобутку, безпека праці. Аналізуючи перспективи розвитку вугільного ринку, потрібно також враховувати те, що доступні поклади в Європі вичерпуються. Майбутнє вуглевидобування на світовому ринку залежить переважно від втілення нових реальних і дієвих розробок та технологій видобутку вугілля.

Політика енергозбереження та диверсифікації енергопостачання останніми роками призвела до поступового підвищення видобутку вугілля, особливо в ПАР, Австралії, Індії, Індонезії, Колумбії, Венесуелі, та збільшення його споживання у доволі чіткій спеціалізації його використання як паливо на електростанціях та у коксохімічній промисловості. У результаті в світовому паливно-енергетичному балансі з 1980 по 2010 роки частка вугілля у видобутку та споживанні первинних енергоносіїв зросла. Особливо велику роль вугільній галузі приділяють США та Китай.

У зв'язку зі складними природними умовами залягання вугільних пластів, виснаженням запасів, високими витратами, які прямо впливають на собівартість та ціну вугільної продукції, скоротився видобуток у країнах Західної Європи – Великій Британії, ФРН, Франції, Бельгії, Чехії. За останні 20–30 років на світових енергетичних ринках збільшилися обсяги імпорту, світової торгівлі вугіллям, а також зросла роль природного газу у світовому паливно-енергетичному балансі.

Лідуючі позиції у світовій торгівлі вугіллям займають США, Австралія, зростає роль Китаю, Індонезії, Венесуели та Колумбії. У найближчі два десятиліття очікується успішний розвиток коксового та енергетичного вугілля. Нині приблизно 4/5 світового вугілля припадає на енергетичне та лише 1/5 – на коксове.

Майбутнє світової вугільної промисловості також пов'язане зі зростанням використання у теплоенергетиці, оскільки ціна вугілля приблизно у 2,5 рази нижча за ціну еквівалентної за тепломістом кількості нафти і в 1,3 рази нижча за ціну на газ. Разом з тим вугілля Росії дорожче за газ, що стримує розширення його використання в електроенергетиці.

Перспективи розвитку ринку вугілля зумовлені тим, що передусім саме вугілля є найважливішим двигуном світового економічного й енергетичного зростання та забезпечення світової енергетичної безпеки у найближчій перспективі. Лише вугілля має масштабні та вартісні переваги, це енергетична безпека, економічне стимулювання та вирішення економічних, екологічних та енергетичних питань.

Хоча в короткострокових прогнозах споживання енергії інколи зменшується залежно від стану світової економіки, довгострокові перспективи споживання залишаються стійкими, що певним чином пов'язано зі швидким прогресом країн, що розвиваються. За даними Міжнародного енергетичного агентства, світове споживання енергії у наступній чверті століття зросте на 45 % у зв'язку з реалізацією великих інфраструктурних проєктів. Згідно з прогнозом, до 2030 року світове споживання вугілля збільшиться на 61 %.

За період до 2025 року **попит на вугілля зростатиме швидше**, ніж сумарне збільшення споживання природного газу, нафти, а

також використання атомної, гідравлічної, сонячної та вітрової енергії. Особливим фактом, який впливає на ринок вугілля в контексті світової трансформації, є виникнення нових великих центрів споживання, таких як Китай та Індія. Вони разом із США займатимуть лідируюче положення у зростанні споживання вугілля, і в недалекому майбутньому на частку цих країн припадатиме 90 % збільшення вугілля.

З точки зору вартості вугілля має значні переваги перед іншими ресурсами. Наприклад, у 2015 році вартість постачання вугілля у США була на 83 % нижча, ніж нафти, та на 79 % нижча, ніж природного газу.

Також важливим є те, що країни не переймаються проблемами консервації у зв'язку з рецесією. Тривала тенденція до збільшення споживання енергії збережеться, хоча своєчасне недостатнє інвестування в енергетику призведе до більшого розбалансування основних показників співвідношення попиту та пропозиції доти, коли неминуче відбудеться значне поновлення зростання економіки. Як наслідок, світова фінансова криза, що почала розвиватися у жовтні 2008 року, не може не вплинути на всі галузі світової економіки, у тому числі й на вугільну промисловість. У ситуації, що склалася на світовому ринку вугілля логічно очікувати скорочення генеруючих потужностей та виведення з експлуатації старих.

Сьогодні на світовому ринку важко передбачити динаміку цін на вугільну продукцію. Не виключено, що вартість металу і, як наслідок, вугілля найближчим часом знижуватиметься. Попит на метал зараз падає, відповідно, не виключено, що спостерігатиметься деяке зниження попиту і на вугілля.

Оскільки енергетична галузь, у тому числі й вугільна, є найбільш капіталоємною у світі, вона чимось нагадує гумовий обруч. Коли економіка стискається, реалізація нових проектів генерування затримується, а коли знову починається зростання економіки, збільшення споживання відновлюється. За відсутності зростання постачання країни світу конкуруватимуть між собою, та ціни знову зростатимуть.

2.8. Стан українського ринку газу та вугілля та проблеми їх диверсифікації

Від моменту здобуття Україною незалежності і до сьогодні забезпечення енергетичної безпеки є одним із нагальних та стратегічно важливих завдань державної енергетичної політики. Значущість цього завдання визначається дефіцитом власних природних енергетичних ресурсів, що призводить до необхідності здійснення імпорتنих поставок енергоносіїв, зокрема природного газу.

Зорієнтованість енергетичного господарства України на переважне використання природного газу зумовлена історично. На сьогодні день у витратній частині паливно-енергетичного балансу України найбільша частка (43 %) припадає саме на природний газ. Проте газу власного видобутку вистачає лише для задоволення близько 22–25% загального попиту на газ у країні. Таким чином, частка імпорту, яка становить 68 % від загального споживання природного газу в країні, відіграє життєво важливу роль для української економіки.

За міжнародними критеріями, **імпорт енергоносіїв є надійним**, якщо постачання здійснюється принаймні з трьох джерел. Якщо ця умова порушується, то можливі такі **негативні наслідки**:

1) монопольне підвищення цін на енергоносії або введення обмежень на їх постачання у разі погіршення міждержавних відносин із державою-експортером;

2) критична залежність від держави-експортера, що ускладнює розвиток рівноправних двосторонніх відносин;

3) зменшення обсягів постачань енергоносіїв унаслідок скорочення їх видобутку (що вже відбувається в Росії);

4) тривалі перебої в постачаннях енергоносіїв у разі значних аварій на магістральних нафтогазопроводах (наприклад, внаслідок надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру, диверсій, старіння трубопровідних мереж тощо);

5) перебої в постачанні, що можуть бути спричинені політичною нестабільністю чи збройними заворушеннями в регіоні країни-постачальника або навколо газової магістралі (Північний Кавказ).

Відповідно до світових стандартів енергетичної безпеки, постачання енергоносіїв із одного джерела не повинно перевищувати для країни 25 %.

У 2017 році газовий ринок України продовжив динамічно розвиватися, поступово інтегруючись у єдиний європейський.

Ключовою подією стала відмова країни від закупівель природного газу у Російської Федерації. Зазначимо, що 25.11.2016 року вивпнвився рік, як НАК «Нафтогаз України» припинила купувати природний газ у сусідній країні, що сприяло усуненню газової залежності України від РФ.

Водночас НАК «Нафтогаз України» намагалася підписати додаткову угоду до контракту 2009 року з ПАТ «Газпром» з метою врегулювання можливих поставок природного газу на період опалювального сезону 2016-2017 роках. Зі свого боку Україна наполягала на припиненні поставок російського газу до самопроголошених республік ДНР і ЛНР (на ці території у 2016 році «Газпром» поставила 2,39 млрд м куб природного газу) та вирішенні питання щодо штрафів, які АМКУ наклав на російську компанію (загальна сума стягнень становить 172 млрд грн), а Росія – на здійсненні експорту природного газу лише за передоплатою. Однак досягти домовленостей так і не вдалося.

Імпорт блакитного палива здійснювався виключно із західного напрямку – зі Словаччини, Польщі та Угорщини, обсяг якого становив 11,078 млрд м куб (рис. 12). Найбільше природного газу було імпортовано зі Швейцарії – 3,2 млрд м куб; з Німеччини – 2,5 млрд м куб; з Франції – 2 млрд м куб; з Великобританії – 792 млн м куб; з Польщі – 751 млн м куб; з Італії – 580 млн м куб; з Австрії – 480 млн м куб та інших країн понад 545 млн м куб. Поставки природного газу з РФ у 2017 році не здійснювались.

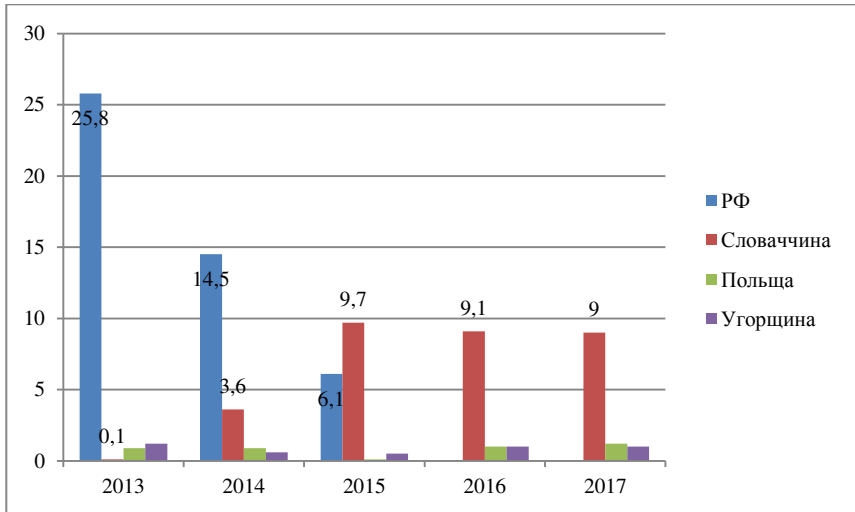

Рис. 12. Імпорتنі поставки природного газу у 2013–2017 роках за постачальниками, млрд м куб

Загальний обсяг імпорту природного газу у 2017 році зменшився на 32,7 % порівняно з попереднім роком.

Минулий рік свідчить про скорочення загального рівня споживання ресурсу – на 4,1 % (до 32,1 млрд м куб), що спричинено: втратою частини територій внаслідок воєнних дій, що призвело до падіння промислового виробництва; підвищенням цін на природний газ; запровадженням заходів із його заміщення та енергоефективності (рис. 13). Найбільше скорочення споживання зафіксувала промисловість – 15,9 %, тоді як населення та бюджетні організації, навпаки, підвищили його рівень на 2,3 %.

Скорочення споживання ресурсу має відбуватися з урахуванням технологічної перебудови економіки, надаючи пріоритет стимулюванню розвитку високотехнологічного виробництва на протипагу сприянню розвитку енергоємних галузей.

Значних успіхів країна досягла в активізації співробітництва з найбільшими газовими трейдерами ЄС.

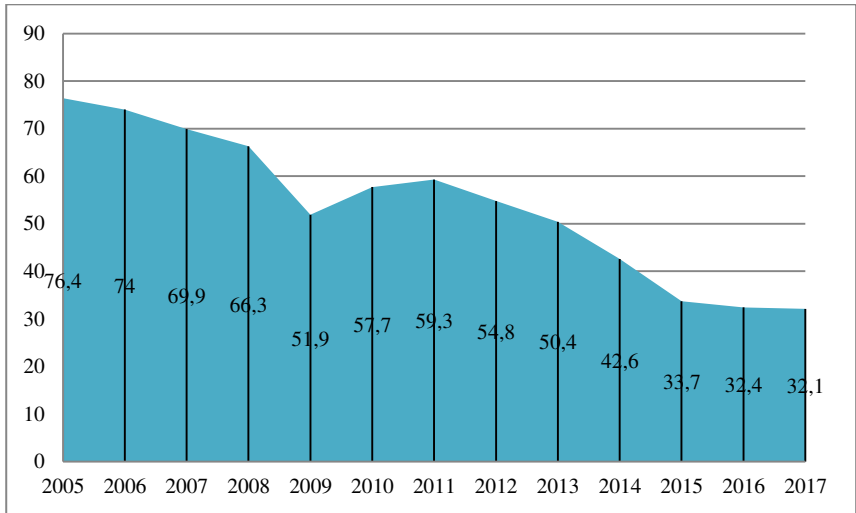

Рис. 13. Споживання природного газу, млрд м куб

24.11.2016 року укладено три договори на транспортування та зберігання природного газу в українських ПСГ (з Engie, DufEnergy Trading SA та TrailStone Energy LLC), підписання яких дає змогу компаніям самостійно постачати газ до України з можливістю подальших прямих продажів українським трейдерам і споживачам, а у довгостроковій перспективі дає «зелене світло» до перетворення ПСГ у Західному регіоні країни на один із європейських газових хабів, що вплине на підвищення енергетичної безпеки і України, і Європи.

Обсяг транзиту природного газу територією України збільшився на 22,5 % і становив 82,2 млрд м куб, що засвідчило надійність вітчизняної ГТС попри негативну інформаційну кампанію, яка проводиться російською стороною.

Також було продовжено процес лібералізації газового ринку, що був розпочатий наприкінці 2015 року. Зокрема, після набрання чинності Законом України «Про ринок природного газу» купівлею імпортного палива активно зайнялися українські приватні компанії. Так, імпорт природного газу НАК «Нафтогаз України» у 2016 році становив 8,2 млрд м куб (73,9 % загального обсягу), інші компанії імпортували 2,9 млрд м куб (26,1 % загального обсягу). Це свідчить

про результати реформи, яка має на меті зробити ринок природного газу більш відкритим та конкурентоспроможним.

На жаль, у частині підвищення рівня власного видобутку 2016 рік не приніс очікуваного результату. Попри зниження для приватних компаній з 01.01.2016 року рентних ставок з 55 до 29 % та з 28 до 14 % (залежно від глибини свердловини), зростання становило лише 0,5 % (19,987 млрд м куб) порівняно з 2015 роком. Слід зазначити, що робилася спроба зменшити податкове навантаження на газовидобувні компанії. Зокрема, у листопаді 2016 року було зареєстровано два законопроекти, пов'язані зі зниженням рентної плати на видобуток природного газу до 12 %, але Комітет Верховної Ради України з питань податкової та митної політики відхилив такі пропозиції. Також проблемою видобувних компаній є відсутність нових ліцензійних площ.

Як показує аналіз тенденцій світової економіки, серед основних енергоносіїв провідні позиції утримує вугілля і в перспективі його значення як енергетичного палива лише посилиться. У промислово розвинутих країнах виробництво первинної енергії значною мірою зорієнтовано на вугілля (60–80 %), тоді як в Україні на твердому паливі працює менше 30 % теплових станцій. Так, у США, незважаючи на значні запаси нафти і газу, видобувається близько 1 млрд т вугілля, з яких майже 800 млн т становить внутрішнє споживання, з них понад 77 % витрачається на забезпечення електростанцій. При цьому нові електростанції проектується з використанням прогресивних екологічно безпечних технологій спалювання вугілля. Таким чином, світовий досвід підтверджує, що енергетична політика держави має формуватися з урахуванням наявних власних енергоресурсів.

Слід зазначити, що вугільна промисловість України формувалася за умов централізації економіки колишнього Радянського Союзу. В останні 20–25 років союзний уряд проводив політику прискореного розвитку паливно-енергетичного комплексу Західного Сибіру, Якутії та Казахстану. Згорання видобутку вугілля в Донецькому басейні почалося ще у 1960-ті роки і особливо активно проводилося з 1975 року. Розвиток теплоенергетики України в цей період пов'язувався із нарощуванням потужностей атомних та орієнтованих на

спалювання газу теплових електростанцій. Унаслідок такої політики інвестиції були спрямовані на схід країни, що призвело до занепаду вугільної галузі в УРСР. Постійне **зниження обсягів видобутку** тривало аж до 1996 року і було зумовлене такими **причинами**:

1. Шахтний фонд України є одним з найстаріших у світі. З 276 шахт, що працювали на кінець 1990 року, 144 введені в експлуатацію до 1950 року. Із них 37 шахт працюють понад 75 років, 7 – понад 100 років. Найстарша в Україні шахта «Кочегарка» експлуатується з 1872 року. За останні 15 років не закладено жодної нової шахти. Причиною цього була орієнтація керівництва галузі колишнього СРСР на забезпечення України вугіллям зі східних районів Росії.

2. Недостатньо і в незначних масштабах проводилася реконструкція шахт. Понад 70 % шахт взагалі не реконструювалися за весь період їх експлуатації, що становить 20–30 років при нормативі 10–12 років.

3. Ускладнення гірничо-геологічних умов видобутку у зв'язку з переходом на розробку більш глибоких пластів. Так, 55 % шахт працюють на глибині понад 600 м, 30 % – понад 800 м і 11 % – понад 1000 м. Понад 90 % шахт газові, 45 % – небезпечні за раптовими викидами та гірничими ударами, 70 % – за вибуховістю вугільного пилу, на 60 шахтах розробляються пласти, небезпечні тим, що вугілля може самозайматися, а 73 шахти потребують штучного охолодження.

4. Зниження потужності шахт у зв'язку з вичерпанням запасів (більшість діючих шахт освоїли та значно перевищили прогнозовану потужність). Понад 60 % шахт мають потужність до 600 тис. т вугілля на рік, зокрема 23 % – менше 300 тис. т на рік. Тільки 20% шахт мають виробничу потужність понад 900 тис. т, що відповідає сучасним нормам.

5. Низька потужність пластів. На 85 % шахт в Україні розробляють пласти із середньою потужністю до 1,2 м, зокрема на 32 % шахт – потужністю 0,8 м та менше. Жодна з великих вуглевидобувних країн світу при підземному видобутку не розробляє пласти малої потужності (крім невеликої кількості шахт у Росії). Як правило, потужність пластів, які розробляють у

європейських країнах та Росії, перевищує 1,5 м і сягає 2,5–4,0 м, у США – 2,0–2,2 м, у Китаї – до 3,5 м і більше, в Австралії та ПАР – 2–3 м.

Вугільна промисловість – єдина галузь ПЕК України, у якій видобування підтримується прямими державними субсидіями. За рахунок **субсидій** уряд компенсує різницю між цінами вугілля та виробничими витратами на його видобуток, оскільки діючі ціни на вугілля більшості шахт не відшкодовують короткострокових виробничих витрат (частково через надто швидке зростання цін на видобувне обладнання та матеріали). Уряд також фінансує інші, довгострокові витрати на видобуток вугілля на державних підприємствах, в тому числі капітальні витрати, витрати на закриття шахт та виведення їх із дії.

Однак, незважаючи на значне субсидування, вуглевидобувний сектор має чималу заборгованість. Аналіз показує, що ціни на українське енергетичне вугілля за останні роки підтримувалися на рівні імпортного паритету (ціна у Європі за вирахуванням транспортних витрат) і більше ніж удвічі перевищують ціни російського внутрішнього ринку.

Таким чином, вугілля вітчизняного видобутку є доволі дорогим і водночас низькоякісним. Значна його частина витрачається на забезпечення електростанцій.

Проте Міністерство палива та енергетики України виділяє тепловим електростанціям вугілля саме вітчизняного видобутку, оскільки добробут населення вугільних регіонів України безпосередньо залежить від роботи вугільних підприємств, і державі потрібно підтримувати депресивні шахтні регіони. Така підтримка здійснюється насамперед не шляхом реконструкції збиткових шахт (ресурс яких вичерпано настільки, що немає економічного сенсу інвестувати у їх модернізацію), а шляхом прямого субсидування галузі.

Однак висока заборгованість і збитковість державних вугільних підприємств свідчить про неефективність бюджетних дотацій, які важким тягарем лягають на всю національну економіку, передусім на електроенергетику. Разом з тим приватний сектор українського вуглевидобування демонструє досить упевнену беззбиткову й

бездотаційну роботу, виробляючи близько 46 % товарної вугільної продукції, у тому числі понад 70 % коксівного вугілля.

Загальний потенціал видобутку вугілля в Україні до 2030 року очікується на рівні 130 млн т (рис. 14), у тому числі 90 млн т енергетичного вугілля, а з урахуванням реалізації потенціалу видобутку бурого вугілля може досягти 150 млн т. Для суттєвого нарощування додаткового вуглевидобування до 125 млн т на рік можуть бути задіяні 67 резервних ділянок із запасами 13,1 млрд т.

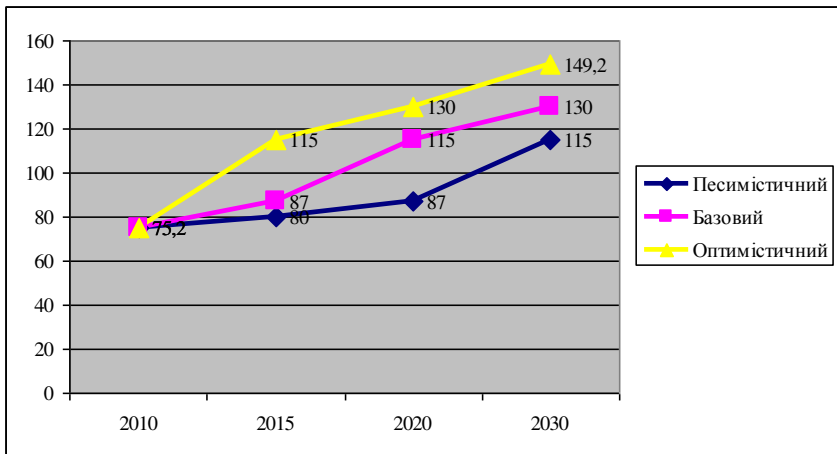

Рис 14. Потенціал видобутку вугілля в Україні до 2030 року, млн т

Зважаючи на вищевикладене, слід зазначити, що **стабілізація вуглевидобувної промисловості** можлива лише за умов скорочення державних субсидій на видобуток і закриття збиткових шахт. Останнє, безумовно, спричинить значні соціальні негаразди, адже виділення робочих місць для шахтарів – процес складний і потребує великих витрат. Проте затримка закриття неприбуткових шахт тільки погіршить загальний фінансовий стан всього сектору та призведе до втрати робочих місць у середньо- чи довгостроковому періодах. Тому закриття збиткових шахт є складним, але необхідним кроком уряду у напрямку реформування вугільної галузі, адже дозволить вивільнити значні обсяги бюджетних дотацій і спрямувати їх на відкриття нових родовищ,

адресну фінансову підтримку працівникам шахт і програми підвищення енергоефективності.

Тимчасовий дефіцит вугілля у разі закриття шахт міг би бути компенсований заходами з раціоналізації використання вугілля на теплових станціях та збільшенням частки імпортного, більш дешевого та якісного, вугілля (наприклад, із Росії та Польщі). В перспективі було б доцільно лібералізувати ринок енергетичного вугілля, надавши енергогенеруючим компаніям право обирати постачальників палива. Це підвищило б ефективність виробництва електроенергії на вугільних електростанціях, а в майбутньому позитивно позначилося б на розвитку електроенергетичної галузі та національної економіки в цілому.

2.9. Кон'юнктурні дослідження ринку електричної енергії у світі та в Україні

У кожній країні світу сектор електроенергетики має свої особливості організації та функціонування. Одні країни ідуть шляхом монополізації цього ринку, натомість інші, розвинутіші, проводять його реформи, впроваджуючи засади вільної конкуренції.

Загалом трансформація електроенергетики у глобальному масштабі привела до радикальних структурних змін, які сягають основ функціонування цього сектору енергетичної інфраструктури. Особливістю цих змін у світовій економіці є відмова більшості розвинених країн від багатьох жорстких економічних, юридичних, організаційних бар'єрів, а також бар'єрів, пов'язаних з питанням власності, з одночасним впровадженням натуральних економічних законів. На практиці це означає, що суб'єкти цього сектору керуються у своїй діяльності правилами раціонального господарювання, при цьому втручання держави у їхні внутрішні та зовнішні справи зведено до мінімуму. Умовно такий процес називають **лібералізацією**. Це поняття невід'ємно пов'язане з обмеженням ролі політичного впливу, впровадженням засад вільної конкуренції і створенням ринку товарів та послуг, відкритого для нових учасників.

Сьогодні світовий електроенергетичний сектор характеризується такими самими реструктуризаційними тенденціями, як і інші сектори економіки.

Лібералізація та зростання конкуренції у цьому секторі економіки приводять до активізації процесів приватизації і проходять на фоні кліматичних змін та процесів, пов'язаних з охороною довкілля. Сектор енергетики є особливо цікавим як з огляду на його величину та стратегічне значення, так і з огляду на багатство його структурних форм: від майже повністю лібералізованого міжнародного нафтового сектору до державних монополій у секторі електричної енергії.

Від самого початку, відколи почався процес електрифікації, а пізніше застосування електроенергії у виробництві, на транспорті, у сільському господарстві та в комунальному секторі, існує проблема прогнозування попиту на потужності та кількість електричної енергії. Однак потреба в серйозних наукових розробках щодо прогнозування попиту на електроенергію з'явилася разом зі створенням сучасних великих електроенергетичних систем.

У багатьох галузях економіки нерівновага між попитом та пропозицією балансується за допомогою запасів. Однак на ринку електроенергії це правило не діє. Така ситуація пояснюється тим, що **ринок електричної енергії є ринком реального часу**, який функціонує згідно з власними специфічними правилами, найважливішим з яких є таке: енергія повинна поставлятися саме у той момент, коли з'явиться на неї попит, що пов'язано з незначними можливостями її збереження та створення запасів. Це означає, що багато фінансових механізмів, які застосовують в інших галузях економіки, не можна застосувати в електроенергетичній галузі.

Відсутність можливості створення запасів призводить до проблем в **управлінні нерівновагою між попитом та пропозицією в реальному часі**. У зв'язку з цим з'являється ще одна особливість цього ринку, а саме – **необхідність координації його функціонування у реальному часі**. Таку функцію виконують оператори систем, головним завданням яких є безпека функціонування електроенергетичної системи та її партнерів.

Головною метою функціонування ідеального ринку електричної енергії є забезпечення раціональних цін енергії для клієнтів, поставок енергії стандартних параметрів, а також гарантії ринкової рентабельності суб'єктів ринку електроенергії.

Натомість **основною проблемою** цього ринку є необхідність постійного балансування обсягів виробництва та споживання електроенергії. На цей процес має значний вплив обмеження можливостей вільного територіального переміщення енергії, пов'язане з фізичними обмеженнями електричних мереж.

У зв'язку зі змінами на ринку енергії з'явилася необхідність впровадження нових інструментів **управління ціновим ризиком**, а також створення та розвитку **ринкових інституцій**, що формують умови для таких інструментів, здійснюють нагляд за функціонування цього ринку та підвищують його ліквідність. До таких інституцій слід зарахувати:

- 1) операторів ринку, якими можуть бути пул або біржа енергії;
- 2) клірингову палату, яка гарантує безпеку розрахунків міжсторонами контрактів;
- 3) органи державної адміністрації, які формують енергетичну політику держави, здійснюють регулювання і нагляд за цим ринком, а також приймають та реалізують антимонопольні рішення;
- 4) фінансові інституції, які є посередніми або безпосередніми учасниками ринку похідних інструментів, за допомогою яких будуються стратегії управління ризиком у цій галузі.

Зважаючи на спосіб торгівлі електричною енергією, ринок цього продукту може мати **форму**: двосторонніх контрактів, пулу або біржі енергії. У різних країнах світу застосовують різні розв'язання, які можуть мати вищевказані форми або різноманітні їх комбінації.

На **ринку двосторонніх контрактів** виробники укладають угоди безпосередньо з покупцями енергії, узгоджуючи при цьому ціну, кількість, параметри продукту та умови поставки. Трансакції можуть передбачати поставку у найближчі години, дні, тижні, місяці і навіть роки. Оскільки ринок двосторонніх контрактів є індивідуальним ринком, то відсутня обов'язковість надання чи

публікації інформації про обсяги трансакцій на цьому ринку та їхні ціни.

На відміну від попереднього, **пул та біржа енергії** є публічними ринками, на яких обов'язковими є стандартизація контрактів, а також прозорість інформації щодо предметів обігу, параметрів контрактів, обсягів торгівлі та цін купівлі-продажу.

Різниця між пулом та біржею полягає в тому, що у випадку пулу існує тільки один покупець, який діє від імені усіх споживачів, збирає усю інформацію щодо пропозиції на ринку, і, вибираючи з них найкращі, збалансовує ринок. Натомість на біржі покупець виконує активну роль, пропонуючи власні офerti купівлі.

Біржа енергії є місцем, де на засадах конкуренції покупці та продавці реалізують свої трансакції, беручи участь в електронному аукціоні. Під час аукціону встановлюється об'єктивна розрахункова ціна для кожної години наступного дня. Біржа намагається забезпечити корисні умови для обох сторін угод. У межах бірж енергії діють окремі ринки, зокрема ринок спот; балансуєчий ринок; ринок додаткових послуг; строковий ринок.

На біржовому ринку спот щоденно встановлюють ціни контрактів щодо фізичної поставки електроенергії на кожну годину наступної доби. Трансакції у реальному часі ґрунтуються на офортах, складених оператору з денним або кількогодинним випередженням. Ціни встановлюють у такий спосіб, щоб досягнути рівноваги між пропозицією та попитом.

Балансуєчий ринок використовує для збалансування системи і розрахунку відхилень. На підставі офорт визначається ціна енергії. У разі дефіциту товару ціна зростає, у разі профіциту – спадає. Оператор системи координує процеси виробництва та поставок енергії у реальному часі і є партнером в усіх балансуєчих трансакціях.

Призначенням ринку додаткових системних послуг є створення безпечної роботи цілої системи і безперебійних поставок енергії визначеної якості. Системні послуги включають у себе регулювання частоти та потужності, регулювання напруги, а також готовність до поставки енергії «на вимогу» за рахунок невеликих резервів, керування виробництвом. Використовуючи контракти на

системні послуги, оператор має можливість балансувати роботу системи в кожну хвилину часу.

Натомість призначенням **строкового ринку** є створення можливості укладання угод купівлі-продажу електричної енергії з поставкою у майбутньому. Найчастіше на цьому ринку продаються ф'ючерсні та опціонні контракти.

Лібералізація енергетики тісно пов'язана з її **перерегулюванням**, під яким розуміємо часткову або цілковиту відмову від державного контролю за діяльністю цього сектору. Особливо це стосується регулювання цін та бар'єр входу на ринок електричної енергії. Це повинно забезпечити клієнтам право вільного вибору постачальника цього виду товару. В електроенергетиці це поняття пов'язане зі зміною ролі систем електропередач, які є єдиним способом постачання електроенергії до споживачів. Досягнути цього можна через відокремлення послуги передавання від продажу товару, яким є енергія. Це означає впровадження засад вільної конкуренції, яка повинна охопити як виробництво, так і продаж та передачу цього товару. Конкуренція може впроваджуватися у галузь електроенергетики або поступово, забезпечуючи поетапний доступ до ринку щоразу новим групам клієнтів, або в революційний спосіб, тобто даючи можливість усім споживачам вільно вибирати постачальника цього товару. Умови поставок диктуватиме сам ринок.

Аналіз світового досвіду електроенергетики демонструє, що сьогодні у світі найбільш поширеними дві основні моделі доступу виробників до інфраструктури електроенергетики: **модель єдиного покупця** (Single Buyer) і **модель доступу сторонніх учасників** (Third Part Access).

При використанні **моделі єдиного покупця** (ЄП) споживачі електроенергії купують електроенергію або в цього покупця, або в зарубіжних виробників. Ця модель особливо поширена в країнах, що розвиваються (Азія та Африка).

Головним її недоліком вважають відсутність реальної конкуренції на ринку виробництва і постачання, оскільки існує єдиний оптовий покупець електроенергії державної форми власності, який реально диктує умови на ринку всім іншим суб'єктам. При всьому цьому модель ЄП є доцільною для

використання в державах із поганою платіжною дисципліною і політичною нестабільністю, що було характерним для України у 1990-ті роки.

Модель із доступом сторонніх учасників (ДСУ) припускає вільний доступ у мережу регламентованих категорій покупців і продавців електроенергії та може використовувати два можливі варіанти функціонування – регульований доступ і договірний доступ сторонніх учасників.

При використанні варіанта регульованого ДСУ доступ надається за відкрито оприлюдненими тарифами, що має місце в більшості країн ЄС і Латинської Америки.

У разі використання договірного ДСУ, вартість доступу стає предметом окремих угод. Цей варіант застосовується в Чилі, Німеччині, Польщі, а також при експорті/імпорті електроенергії в Бельгії та Данії. Проте така модель потребує запровадження додаткових механізмів забезпечення балансування попиту і пропозиції електроенергії в реальному часі.

Сьогодні країни, що уже здійснили, здійснюють або завершили реструктуризацію своїх електроенергетичних господарств, можна об'єднати в кілька груп за наближенням до конкурентного ринку.

У Латинській Америці найбільшого прогресу у формуванні конкурентного ринку досягнуто в Чилі, Аргентині та Бразилії.

В Австралії конкуренція на ринку електроенергії набула найбільшого поширення у штаті Вікторія, на який припадає до 23 % її національного споживання.

Найбільш лібералізованими ринками електроенергії у країнах Європи є:

1) енергоринок Великобританії, де діє контрактна система продажу електроенергії між виробниками і споживачами (постачальниками) зі збереженням спотового ринку для балансуєчих цілей, а торгівля електроенергією і потужностями здійснюється на добу вперед на кожні півгодинні інтервали;

2) енергоринки Норвегії, Швеції, Данії, Фінляндії та Іспанії, у яких переважають пули зі спотовими цінами та торгівлею значною частиною електроенергії через біржу Nordpool;

3) енергоринок Німеччини, у якій використовують двосторонні контракти зі значно меншим впливом енергетичних бірж.

Зважаючи на досвід високорозвинених країн світу, можна запропонувати створення у структурі вітчизняного електроенергетичного ринку бірж електричної енергії, за посередництвом яких продаватиметься більша частина цього товару.

Першою міжнародною біржею електричної енергії стала біржа Nord Pool, яка була створена у 1993 році. Nord Pool – біржа електроенергії скандинавських країн. Вона охоплює ринки Норвегії, Швеції, Фінляндії і Данії. Біржа Nord Pool є ліберальним та ліквідним ринком електроенергії, який добре виконує функцію ціноутворення. Біржа є партнером кожної трансакції і відповідає за її розрахунок. У роботі біржі бере участь близько 300 учасників. У межах біржі функціонує ринок спот та строковий ринок. Саме на цій біржі функціонує найрозвиненіший на світі ринок похідних трансакцій, на якому можна продавати та купувати ф'ючерсні та опціонні контракти, виставлені на електроенергію. Окрім того, при цій біржі організовано позабіржовий ринок, на якому обертаються форварди та опціони. Цю біржу вважають зразковою з погляду обігу електроенергії.

У світі існує також багато інших бірж, що торгують електричною енергією. Наприклад, APX (Amsterdam Power Exchange) – біржа електроенергії, організована у Нідерландах. Вона обслуговує ринки Нідерландів, Великобританії і Бельгії. Має свої офіси в Амстердамі (центральный), Лондоні й Ноттінгемі. CalPX (California Power Exchange) – біржа електроенергії у Каліфорнії. Electricity Pool of England and Wales – біржа електроенергії в Англії. Belrex – біржа електроенергії у Бельгії. Вона сьогодні пов'язана з APX та Powernext (Франція). Біржі Belrex, APX і Nord Pool підписали угоду про співпрацю та впровадження інтегрованої системи продажу електричної енергії з метою створення одноманітних засад функціонування цього ринку у Європі, що регулюються Директивою Європейського Союзу 96/92/ЕС. Цей документ накладає певні зобов'язання на країни-члени європейської спільноти щодо однакових засад організації та функціонування внутрішніх ринків електроенергії цих країн.

Відомо, що **попит на електроенергію** значно залежить від кліматичних умов: за невисоких температур влітку і не дуже

низьких температур взимку споживання електроенергії зменшується, оскільки нема потреби додатково обігрівати чи охолоджувати приміщення, і навпаки. У зв'язку з цим доходи енергетичних компаній залежатимуть від температури повітря у різні пори року. Зважаючи на цей факт, окрім звичайних похідних інструментів, виставлених на ціну електричної енергії, на строкових ринках з'явилися інноваційні форми деривативів, які називаються погодними деривативами, або угодами «метео». Вони можуть набувати різних форм, починаючи від форвардів і закінчуючи екзотичними опціонами або гібридними інструментами.

Ціну на електроенергію в Україні для кінцевого споживача формує Національна комісія регулювання електроенергетики на основі середньої собівартості, що склалася в галузі. Для вітчизняної електроенергетики характерним є перехресне субсидування, коли низькі витрати для населення компенсуються підвищеними тарифами для промислових споживачів. У більшості розвинених країн, навпаки, населення платить більше, ніж промислові споживачі (табл. 4).

Таблиця 4

Ціна електроенергії на оптовому ринку, цент/кВт·год

№ з/п	Країна	Споживачі		Співвідношення
		побутові	промислові	
1	Албанія	2,86	3,96	0,72
2	Україна	2,15	2,62	0,82
3	Франція	10,17	3,58	2,84
4	Швеція	10,26	3,42	3,00

Така диспропорція цін не має логічного обґрунтування і вимагає відповідного коригування. Зниження цін для промислових споживачів сприяє зниженню цін на продукцію, збільшенню обсягів виробництва.

Прогноз енергоспоживання електроенергії наведений у табл. 5, є основою прогнозу всієї галузі.

Таблиця 5

Динаміка та прогноз споживання електроенергії у світі, млрд кВт/рік

Країна	Роки				Середньорічний темп приросту у 2010-2020 роки, %
	1990	2000	2010	2020	
Промислово розвинені країни, в цілому	6385	7550	9150	10600	1,70
США	438	516	620	690	1,45
Великобританія	287	331	395	440	1,45
Німеччина	489	498	610	695	1,7
Франція	326	409	490	570	1,65
Японія	765	948	1090	1240	1,35
Країни, що розвиваються, в цілому	2258	4010	6170	9130	4,2
Китай	551	1160	2035	3330	5,4
Росія	1027	842	985	1225	1,9
Світ в цілому	10549	12930	16990	21670	2,6

У 2020 році найбільш високий коефіцієнт випередження споживання електроенергії відносно споживання первинних енергоресурсів прогнозується в країнах Африки (у 1,2 раза), у Китаї (1,3 раза).

Виробництво електроенергії електростанціями ОЕС України за 2016 рік становило 154,8 млрд кВт·год, в тому числі ТЕС, ТЕЦ – 37 %; АЕС – 52 %; ГЕС і ГАЕС – 6 %; альтернативними джерелами енергії – 1 %; блок-станціями – 1 %.

Відповідно до наказу Міністерства енергетики та теплоенергетики від 16.08.2016 № 521 розроблено та 31.10.2016 року затверджено Прогнозний баланс електроенергії України на 2017 рік в обсязі 157,9 млрд кВт·год, що на 2 % більше ніж за 2016 рік, в тому числі ТЕС, ТЕЦ – 39 %; АЕС – 53 %; ГЕС і ГАЕС – 6 %; альтернативними джерелами енергії – 1 %; блок-станціями – 1 %. Електроенергія у 2017 році не імпортувалася.

Сьогодні у світі триває процес розбудови або реструктуризації електроенергетичної галузі. В одних регіонах планети будуються нові електростанції й електромережі, натомість в інших – існуюча електроенергетична система підлягає змінам задля відмови від

великих державних монополій. Такі глобальні зміни повинні привести до підвищення ефективності компаній – учасників ринку електричної енергії та забезпечення відповідної якості поставок кінцевим споживачам.

2.10. Особливості світового ринку альтернативних джерел енергії

Пошук альтернативних джерел енергії набуває пріоритетного значення для світового співтовариства. Широке обговорення такого пошуку впродовж останніх десятиліть пояснюється вичерпною природою традиційних джерел енергії, таких як природний газ, нафта, вугілля, уранова руда.

Саме значення «альтернативне джерело енергії», уособлює не тільки альтернативу традиційним джерелам енергії, оскільки традиційними сучасні джерела енергії стали також відносно недавно, а свого часу вважались альтернативою для інших джерел. Йдеться здебільшого про потужність та відновлюваність енергетичного джерела. Як головна ознака виступає також і екологічний складник альтернативного джерела енергії, хоча таку характеристику інколи визначають як додаткову. Таким чином, на сьогодні перед альтернативними джерелами енергії постає перелік вимог, що характеризує їхню цінність. Відсутність будь-якої з характеристик джерела енергії відображається пониженням ринкової ціни відповідної сировини чи технологічного процесу. Наявність всіх ознак (достатня потужність, необхідність відновлення джерел та екологічний складник) передбачає високу ринкову ціну, прикладом можуть бути дорогі сонячні батареї або вітрові установки, потужність яких здатна задовольняти промислові виробничі потреби.

Якщо потребу в потужності джерела енергії під час розроблення досягають, враховуючи коефіцієнт корисної дії, то зазвичай з іншими ознаками джерел енергії це не так просто. Тут варто враховувати фізичні закономірності, а саме раціональне оперування знаннями багатьох наукових галузей під час розроблення технології. Процес відновлення джерела енергії

умовний і потребує адекватних процедур та технологій для досягнення результативності. Прикладом можуть слугувати все ті ж сонячна та вітрова енергетика, невичерпність яких обмежується недостатньою кількістю сонця чи вітру впродовж певного часу у зв'язку із погодними, географічними умовами чи порами року. Разом з тим екологічність як характеристика джерела енергії вимагає застосування сировини чи процесів, які зменшують потужність, або створюють додаткові затрати під час виробничого процесу енергії.

Розглянувши уважно основні ознаки джерел енергії, можна зробити висновок, що їх комплекс забезпечує високу потребу та інтерес для світового ринку як перспективного економічного чинника.

Загалом ринковий попит на альтернативні джерела енергії збільшується на фоні прогнозованого зменшення корисних копалин. Перше відчутне скорочення запасів нафти, за висновками експертів, відбулося у 2008 році. Найбільш виражено ця проблема спостерігається у Росії, Норвегії та Китаї. На фоні невтішних прогнозів країни та корпорації вживають заходів для освоєння альтернативних джерел енергії, що своєю чергою стимулює ринок.

Можливість зниження залежності від імпортованих енергоресурсів, завдяки використанню власних альтернативних джерел енергії, які є практично у будь-якому куточку світу, активізує інноваційні пошуки. Однак країни по-різному потребують сталого енергетичного складника. Зокрема, для країн екваторіального клімату основна потреба в джерелах енергії замикається на електричних та паливо-мастильних енергетичних носіях, які задовольняють основну потребу. У країнах із північним розташуванням життєво необхідною є додаткова наявність різного роду енергетичних джерел для забезпечення тепловою енергією. Теплова енергія має важливе значення і для України, що зумовлює пошук альтернативних технологій із її генерації та транспортування. Таким чином, на світовому ринку технологій із виробництва та розподілу енергоносіїв формуються різні потреби і пропозиції. Відповідно, існують і різні можливості для країн із визначення відновлюваних джерел та їх освоєння. Контроль над декількома енергетичними носіями характеризує рівень

енергетичної самостійності держави. Енергетичний потенціал держав зазвичай має як експортне, так і імпортне застосування, за рахунок чого формуються країни – енергетичні лідери із спеціалізацією на експорт, та країни – споживачі енергетичних ресурсів. Застосування кожною країною енергомістких галузей господарства (транспорт, промислове виробництво, сільське господарство, комунікації та ін.) зумовлює відповідні обсяги споживання енергетичних ресурсів.

У 90-х роках ХХ століття паливно-енергетичні ресурси вийшли на лідируючі позиції у сировинному секторі, відіграючи провідну роль серед інших товарних груп у міжнародній торгівлі. Однак останніми роками попит на ці енергетичні ресурси зростає значно повільніше, ніж у попередні десятиліття. Фахівці зазначають, що така тенденція збережеться і в наступні 10–15 років.

Одночасно зі сповільненням попиту ефективність використання паливно енергетичних ресурсів має тенденцію до підвищення. Особливо це спостерігається в промислово розвинених країнах і стосується енергетичних ресурсів органічного походження. Щодо альтернативних джерел енергії, то прогнозується, що їхня частка разом із іншими джерелами енергії становитиме не більше 6 %. Чинник обмеженості природних ресурсів впливає на формування цін на енергетичні джерела, а оскільки енергетична галузь є фактором для більшості видів виробництва продукції, відбувається ціновий односторонній зв'язок енергетичних джерел з іншими товарами споживання.

Ще у 1919 році відомий шведський економіст Елі Гекшер сформулював вихідні принципи теорії пропорційності чинників, у якій показав вплив забезпеченості чинниками виробництва на розвиток міжнародної торгівлі. Його теорія базується на припущенні, що міжнародний обмін спричиняється різною забезпеченістю країн чинниками виробництва, тобто їх відносним надлишком або відносним дефіцитом. Країну вважають надлишково наділеною певним чинником виробництва, якщо співвідношення між кількістю цього чинника і рештою чинників у ній вища, ніж в інших країнах. Таким чином, країна експортує ті товари, для виробництва яких найінтенсивніше використовуються надлишкові чинники виробництва і імпортуватиме товари,

виробництво яких характеризується інтенсивним використанням відносно дефіцитних виробничих ресурсів.

У реальній ситуації прикладом надлишку чинника виробництва є країни – нафтові експортери. Нафтовидобувна промисловість у світовому господарстві розвивається в обмеженій кількості країн унаслідок нерівномірного розміщення сировинної бази. Внаслідок цього значна частка країн відчуває імпорتنу залежність від головних експортерів нафти. Така залежність, своєю чергою, шкодить економічній безпеці країн та спонукає до пошуку шляхів її подолання. Тут чільне місце належить пошуку альтернативних джерел енергії.

Пізніше, у 30-х роках ХХ століття, Бертіл Олін доповнив теорію думкою про те, що міжнародний обмін є обміном надлишкових чинників на рідкісні фактори. Це уточнення отримало назву теореми Гекшера-Оліна. У 1948 році Поль Семуелсон вивів теорему про вирівнювання цін чинників виробництва, за яких теорема Гекшера-Оліна ставала цілком реальною, після чого отримала назву «теорема Гекшера-Оліна-Семуелсона».

Ситуація з енергоресурсами містить також і умову їх вичерпності, що загрожує утворенням енергетичної кризи. Така ситуація є вагомою причиною для освоєння альтернативних енергетичних ресурсів навіть країнами, що зберігають статус країн – експортерів енергетичних ресурсів (прикладом може слугувати Швеція). Ще донедавна більшість фахівців досить скептично ставились до ідеї розроблення та пошуку альтернативних джерел енергії, вважаючи, що нафта залишатиметься основним джерелом енергії ще щонайменше одне століття. Тепер же навіть найбільші скептики, серед яких був і нафтовий міністр Саудівської Аравії Алі Наїмі, прогнозує домінування нафти ще 30–50 років. Водночас паралельно відбувається експансія такими країнами та провідними корпораціями – різних секторів економіки інших країн, для збереження їх домінантного становища. Таке явище спричинює у країн – імпортерів енергетичних ресурсів так звану «енергетичну залежність». Така активність країн енергетичних лідерів спричиняє потребу для інших країн в освоєнні альтернативних джерел енергії. Саме в цьому контексті і полягає альтернативність енергії

як пошук альтернативного шляху розвитку економіки та формування цін на внутрішньому й зовнішньому ринках основної продукції.

Наступною причиною пошуку альтернативних джерел енергії є екологічний складник. Здебільшого використання певного виду традиційних та деяких нетрадиційних джерел енергії (біогаз, пілети) передбачає шкоду навколишньому природному середовищу. Так, однією з найбільших переваг альтернативних джерел енергії над традиційними є те, що вони є екологічно чистими. Внаслідок цього виникає логічна потреба у розробленні та пошуку такої альтернативної енергетики.

Незважаючи на можливе подорожчання деяких товарів та комунальних послуг, за даними американської організації World Public Opinion, більше половини респондентів, опитаних у 21 країні, виступають за використання альтернативних джерел енергії. У Росії, одного з основних експортерів нафти, така думка здобула найменшу підтримку.

Таким чином, стурбованість громадськості питанням збереження навколишнього природного середовища змушує уряди звертати увагу на екологічний складник під час розробки програм використання альтернативних джерел енергії. Перехід до розширення поновлюваних джерел енергії дає змогу вирішити низку інших проблем країн, насамперед пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища, глобальним потеплінням. Стимулом для цього є положення, задекларовані у міжнародних нормативно-правових актах, таких як Кіотський протокол.

Доповнюючи наведені причини використання альтернативної енергетики, розглянемо їх основні види, серед яких є такі: вітроенергетика, геліоенергетика (використання енергії Сонця), альтернативна гідроенергетика (приливні, хвильові електростанції, використання енергії малих річок), геотермальна енергетика, використання енергії біомаси, виробництво біогазу. І хоча більшість із них не представлені на світовому ринку енергоресурсів через неможливість їх транспортування, ринок альтернативної енергетики – можна назвати багатополюсним.

Біомаса є найбільший за використанням у світовому господарстві відновлюваний ресурс, який використовують для виробництва тепла, електроенергії, біопалива та біогазу. На світовому ринку енергоресурсів біомаса представлена такими видами:

- тверде біопаливо з відходів деревообробних та сільськогосподарських виробництв (паливні пілети, брикети, вугілля, дрова);

- рідке біопаливо (біодизель, біоетанол).

- біогаз, отриманий внаслідок газифікації біомаси.

Геліоенергетика. Сектор сонячної енергетики в альтернативній енергетиці є першим за продуктивністю відновлюваним джерелом енергії. Невичерпність, доступність та екологічність цього виду енергетики сприяє зростанню темпів його розвитку. На світовому ринку сонячна енергетика представлена сонячними батареями (фотомодулями), які виготовляють за допомогою кремнієвої технології.

Вітроенергетика. Світовий ринок вітроенергетики представлений здебільшого вітрогенераторами різної потужності. На сьогодні енергію вітру використовують більш ніж у 70 країнах світу. Лідерами в освоєнні енергії вітру є США, Німеччина, Данія, Іспанія, Китай.

Геотермальна енергетика найбільш поширена використання у Франції, США, Новій Зеландії, Угорщині та ін. Для отримання енергії використовують спеціальні геотермальні установки, які працюють на основі циркуляції глибинних геотермальних вод.

Альтернативна гідроенергетика – це малі гідроелектростанції, які виробляють менше ніж 10 МВт. У цьому секторі для отримання енергії використовують різні гідроенергетичні установки, найдавніша з яких – водяний млин. Основною їх перевагою є можливість децентралізованого постачання енергії та відсутність шкоди навколишньому середовищу.

Багато країн активно підтримують розвиток технологій в галузі альтернативної енергетики. Потужність генеруючого обладнання для отримання енергії із відновлюваних джерел з 1980 року до 2010

року виросло вдвічі та становить майже 18 % від загально світового обсягу виробництва електроенергії.

Сьогодні провідне місце за потужністю генеруючого обладнання для отримання енергії з відновлювальних джерел, а також лідером у використанні енергії сонця та вітру займає Європа, друге місце посідають країни Азії і Океанія, оскільки на їх території найбільша кількість гідроелектростанцій (рис. 15).

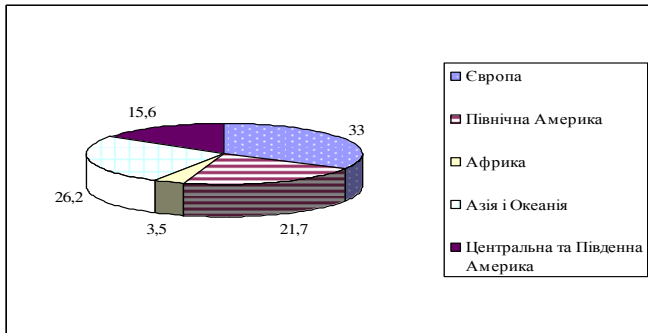

Рис. 15. Географічний розподіл ринку альтернативної енергії, %

Майже 75 % світової енергії, отриманої з первинних відновлювальних джерел, припадає на біомасу. Це можна пояснити тим, що в світі для задоволення щоденних потреб в енергії населення активно використовує біомасу, безпосереднє спалювання якої дає тепло й умови для життя.

Отже, існує дуже багато причин для переходу до альтернативних відновлювальних джерел. Однією з них є та, що на її основі розвиваються науковий потенціал та високотехнологічні галузі. Цьому можуть сприяти такі заходи фінансової підтримки альтернативної енергетики, які вже застосовують в деяких країнах світу:

- інвестиційні субсидії (Австралія, Австрія, Франція, Японія);
- податкові пільги (Індія, Португалія);
- сертифікати-зобов'язання за квотами на відновлювану енергію (Каліфорнія (США), Швеція, Великобританія);
- пільги при державній закупівлі (Індія, Португалія).

Попит на енергію швидше зростає в тих країнах, які зробили її використання одним із пріоритетів національної енергетичної політики. Таке рішення – це значний крок на шляху до підвищення рівня привабливості капіталовкладень. Дуже важливими є показники, які відображають мінімальний відсоток відновлювальної енергії в загальному виробництві енергії у світі, в даній країні, в тому чи іншому регіоні тощо. Ці показники й свідчать про те, що саме в розвиток альтернативної енергетики потрібно вкладати інвестиції і саме цей напрям на сьогодні є перспективним.

Питання до самоконтролю

1. Опишіть характерні риси кон'юнктури ринку нафтових ресурсів.
2. Охарактеризуйте обсяги виробництва та споживання нафти і нафтопродуктів у різних регіонах світу.
3. Визначте передумови розвитку світової торгівлі нафтовими ресурсами.
4. Проаналізуйте цінову політику на нафту на світовому ринку.
5. Охарактеризуйте особливості ринкової кон'юнктури нафтової галузі України.
6. Проаналізуйте виробництво та споживання газу в регіонах світу.
7. Опишіть механізм ціноутворення на газ, обґрунтуйте прив'язку ціни на газ до ціни на нафту.
8. Перерахуйте чинники розвитку вугільного ринку у світі.
9. Охарактеризуйте український ринок газу та вугілля.
10. Визначте проблеми функціонування ринків газу та вугілля в Україні, їх диверсифікації.

РОЗДІЛ 3. КОН'ЮНКТУРА СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ МАШИНАМИ І ОБЛАДНАННЯМ

3.1. Виробництво машин і обладнання у світі

Головним завданням машинобудівного комплексу в умовах глобалізації є забезпечення його ефективного використання і розвитку.

Сучасна **глобальна система машинобудування** практично на 75 % зосереджена в обмеженій групі країн, які забезпечують випуск практично всієї номенклатури галузі. Це такі країни, як США, Японія, Великобританія, Франція, Німеччина, Росія, Китай і Україна. У цих країнах частка продукції машинобудівного комплексу в загальному обсязі приведеної промислової продукції становить від 25 до 50 %. Відповідно ця продукція займає провідне місце в експорті.

Розвиток системи машинобудування на світовому рівні забезпечив і своєрідну **інтелектуалізацію світової торгівлі**. Постійно збільшується частка наукоємкої та високотехнологічної продукції в експорті країн.

У високорозвинутих країнах на машинобудування припадає 30–40 % і більше продукції обробної промисловості. Саме в цій галузі яскраво виявляється лідерство цих країн.

Найбільша різноманітність притаманна машинобудуванню США, Японії, Великої Британії, Франції, Німеччини. Вони мають усі галузі машинобудівного виробництва й безпосередньо **формують світовий ринок**. Найвичерпніше номенклатура машинобудівної продукції репрезентована у США; у Західній Європі це стосується ФРН, а чверть сторіччя тому до них приєдналася й Японія. Решта країн не в змозі повністю забезпечити себе цією продукцією й тому залежить від поставок зовнішнього ринку.

У світовому машинобудуванні **сформувався п'ять регіонів** – Північноамериканський регіон виробляє понад 30 % продукції, має найширшу номенклатуру виробів та спеціалізується на випуску науко- й капіталомістких товарів. На нього припадає 25 %

продукції світового автомобілебудування, 65 % цивільного літакобудування й 70 % великих ЕОМ. Регіон є експортером продукції високої складності, виробів важкого машинобудування й наукомістких галузей. Поряд із цим він імпортує різноманітну побутову техніку, автомобілі, судна.

Західноєвропейський регіон виробляє 25–30 % продукції світового машинобудування. Це переважно машини середньої складності, але чимала частка припадає й на вироби особливої складності. Завозиться високоскладна техніка з США, а менш складна, але працемістка, – з Японії та країн, що розвиваються.

Східно- та Південно-Східно-Азіатський регіон із центром у Японії виробляє 20 % світової продукції машинобудування. У Японії машинобудування досягло високого ступеня структурного й науково-технічного розвитку лише на початку 1980-х років. Чільним напрямом розвитку машинобудування Японії є вивезення малокваліфікованих і середніх за рівнем виробництв до країн із дешевшою робочою силою. Експортер виробів високої складності, побутової техніки, регіон завозить продукцію найвищої складності з США та Західної Європи.

Країни СНД та Східної Європи характеризується розвитком верстатобудування (Чехія, Україна, Росія), автомобілебудування (Угорщина, Україна, Білорусь, Росія), авіа- та ракетобудування (Україна, Росія), морського суднобудування (Україна, Росія, Польща), військового машинобудування (Україна, Росія). Тут досить дешева робоча сила, в деяких галузях (авіа-, ракето-, суднобудування та військова техніка) їх продукція не поступається світовим аналогам, але виробництво застаріло, потребує модернізації і залучення значних інвестицій.

У країнах Латинської Америки (Бразилія, Аргентина) формується п'ятий регіон на базі виробництва ЕОМ, літаків, автомобілів, суднобудування – в Бразилії; авіа- та автомобілебудування – в Аргентині.

Статистику виробництва продукції машинобудування по країнах порівняти досить складно через відмінності в системі обліку. Різні організації та консультативні компанії прагнуть проводити дослідження в цій галузі через відсутність офіційних даних.

Таблиця 6

**Динаміка виробництва доданої вартості в машинобудуванні
провідних країн у світовій економіці, млрд євро**

Країни Рік	2000	2005	2010	2015.	2020*	2025*
Китай	28,2	58,4	161,4	248,0	329,4	410,1
ЄС (27)	158,0	160,8	157,5	178,3	193,2	204,7
США	123,7	124,5	103,0	115,5	129,7	144,9
Японія	89,7	96,2	66,2	75,4	81,0	86,3
Індія	6,3	8,4	12,8	19,3	26,0	34,4
Бразилія	11,0	13,2	14,2	18,8	22,6	27,2

* - Прогноз

Структура машинобудування Швейцарії, Канади, Швеції та низки інших країн орієнтована не на внутрішній ринок, а на світовий. Вона ніби доповнює структуру машинобудування інших країн. Ідеться про спеціалізацію на випуск продукції невеликими партіями. Країни, що розвиваються, перебувають на різних стадіях економічного поступу. Деякі за випуском продукції машинобудування на душу населення близькі до розвинутих, але тут слід враховувати структуру виробництва. Машинобудування в них розвивається коштом дешевої праці. Південній Кореї, Сінгапуру та ін. властива орієнтація на розвинуті країни як ринок збуту, велика роль іноземного капіталу в галузі, дешева робоча сила. Є, наприклад, група (Бразилія, Індія, Мексика, Аргентина тощо), у якій завдяки розвитку інших галузей, що працюють на світовий ринок, створені можливості для зростання машинобудування, яке великою мірою контролюється іноземним капіталом. У найменш розвинутих країнах машинобудування представлене здебільшого ремонтними та збиральними підприємствами.

Отже, Західна Європа, Японія, США є **основними постачальниками** виробів високої складності для світового ринку. «Нові» машинобудівні країни продукують масові товари середнього технічного рівня, у них відбувається ускладнення машинобудівних виробництв.

3.2. Міжнародна торгівля машинами й устаткуванням: основні напрямки й тенденції розвитку

Аналіз статистичної інформації дозволяє виділити основні тенденції розвитку міжнародної торгівлі продукцією машинобудівної галузі:

- 1) підвищення рівня науково-технічних процесів;
- 2) зниження витрат за рахунок використання інформаційних технологій;
- 3) формування глобального ринку наукових знань і ринку кваліфікованої робочої сили;
- 4) жорсткі вимоги до якості товарів для експорту;
- 5) динамічний та стрімкий розвиток високотехнологічної та машинобудівної продукції;
- 6) переведення виробництва до країн, що розвиваються;
- 7) використання стратегій «технологічного лідерства» та «адаптації технологій» для отримання прибутку від використання нових розробок та технологій;
- 8) уніфікація технічних вимог до виробництва товарів;
- 9) технологічна залежність держав, які розвиваються, від провідних держав;
- 10) виробництво й реалізація продукції в межах однієї або груп держав, враховуючи їхні національні особливості;
- 11) міжнародна торгівля товарами й послугами переплітається з міжнародним рухом капіталів;
- 12) змістом міжнародної торгівлі дедалі більше стає обслуговування потреб глобального виробництва.

Для міжнародної торгівлі машинно-технічними виробами характерні більш **високі темпи росту порівняно з виробництвом**. Торгівля машинами й устаткуванням розвивалася випереджальними темпами й щодо всього зовнішньоторговельного обігу провідних промислово розвинених країн. Визнаними лідерами у виробництві й експорті машин і устаткування є США, Японія, Німеччина, на частку яких припадає понад 60 % усього виробництва машинно-технічної продукції зазначеної групи країн.

Приблизно така ж частка припадає на ці держави у світовому експорті індустріальних країн.

Таблиця 7

Країни-лідери з експорту машин та обладнання, млрд дол.

Місце	Країна	2012	2013	2014	2015	2016
	Рік					
	Всього в світі	2062,5	2085,0	2142,7	1925,4	1881,3
1	Китай	375,9	383,2	400,8	364,5	343,8
2	Німеччина	247,0	252,2	258,6	224,4	223,1
3	США	215,2	213,5	219,8	205,8	190,6
4	Японія	158,9	135,2	132,4	117,7	124,0
5	Італія	98,8	104,0	107,6	92,3	92,4
6	Гонконг (КНР)	69,3	67,8	69,1	64,7	62,4
7	Великобританія	66,5	70,5	71,6	64,3	61,7
8	Нідерланди	71,3	75,9	78,0	63,8	61,2
9	Франція	64,3	65,2	66,3	62,8	60,3
10	Республіка Корея	59,0	59,3	63,0	62,1	58,2

У цей час частка експорту у виробництві машин і устаткування провідних промислово розвинених країн становить понад 30 % і має тенденцію до зростання. На розширення експорту продукції машинобудування безпосередньо впливає подальше поглиблення міжнародного поділу праці й високі темпи НТП. На сучасному етапі жодна країна, якою б розвиненою відносно науки, техніки й промисловості вона не була, не в змозі забезпечити самостійно, не опираючись на досягнення інших країн у цих галузях, поступальний рух на всіх напрямках НТП, не може створювати конкурентоспроможну на світовому ринку продукцію. У зв'язку з цим взаємопроникнення господарських комплексів промислово розвинених країн, особливо в науці й машинобудуванні, привело до розвитку найбільш прогресивних форм спеціалізації й кооперування, до об'єднання зусиль виробників у міжнародному науково-технічному й виробничому співробітництві.

Міжнародний ринок машин і устаткування характеризується переважним розвитком торгівлі товарами й машинно-технічними комплексами виробничого призначення. Торгівля машинно-технічними товарами культурно-побутового призначення розвивається повільніше, причому ця тенденція, на думку експертів, збережеться й у доступному для огляду майбутньому.

Важливим чинником, що сприяє розвитку міжнародної торгівлі машинами й устаткуванням, є різке скорочення «життєвого циклу» більшості видів машинно-технічної продукції, її штучне моральне старіння, якому найчастіше сприяє державна політика прискореної амортизації й податкових пільг для покупців нової й новітньої продукції. Швидке створення такої продукції можливе лише на основі глибокої міжнародної науково-технічної кооперації між країнами-виробниками машин і устаткування. Таким чином, подальша інтернаціоналізація господарського життя, що активно проявляється в машинобудівному комплексі, є однією з найважливіших рушійних сил у розвитку міжнародної торгівлі машинами й устаткуванням.

Не менш істотно впливають на зростання світової торгівлі готовими виробами здійснюють уряди індустріальних держав шляхом стимулювання експорту машин і устаткування. Ця діяльність включає надання значних пільг в оподатковуванні експортного виробництва, пільгових кредитів на розвиток орієнтованих на експорт виробництв, забезпечення державного страхування товарних і фінансових кредитів закордонним покупцям. Найчастіше мобілізують національні й міжнародні джерела позичкового капіталу для кредитування іноземних покупців машин і устаткування за зниженими ставками з наступною компенсацією з держбюджету різниці між наданою й ринковою ставками відсотка.

Понад 80 % світової торгівлі машинами й устаткуванням припадає на індустріальні країни, у тому числі шляхом надання

програм допомоги на пільгових умовах в обмін на імпорتنі преференції до товарів із країн-донорів такої допомоги.

У світовому виробництві й міжнародному поділі праці відбуваються зрушення під впливом НТР, інтеграційних процесів і циклічних змін у світовій економіці, що здійснюють визначальний вплив на товарну структуру міжнародної торгівлі. Домінуючі позиції в ній стійко займають готові промислові вироби. У структурі світового експорту на них припадає приблизно 75 %, у тому числі 37 % – на машини, устаткування й транспортні засоби.

У структурі експорту розвинених країн ці показники ще вище – 80 і 43 %. В експорті держав, що розвиваються, на них доводиться 54 і 19 % відповідно. На підставі наявних прогнозів на середньострокову перспективу в товарній структурі розвинених країн дедалі зростаючу роль відіграють високотехнологічні товари, передусім машинобудування. На них, зокрема в експорті США, Японії, Великобританії, уже зараз припадає 30 %, а в експортних поставках Франції, ФРН, Італії – 1/5.

Економічна експансія промислово розвинених країн особливо яскраво проявляється в захопленні з боку державних органів машинобудівних монополій, що вкладають свої капітали в створення на територіях держав, що розвиваються, дочірніх фірм і філій, які на основі використання місцевих матеріалів і порівняно дешевої робочої сили провадять по розробках материнських компаній цілком конкурентоспроможні машини й устаткування не лише для задоволення внутрішнього попиту й заміщення імпорту, але для поставок на світові ринки.

3.3. Місце України на світовому ринку машин і обладнання

На сьогодні машинобудування розглядається як найбільший комплекс, від діяльності якого залежить конкурентоспроможність товарів і послуг як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Машинобудування України об'єднує 11 267 підприємств, з яких

146 – великих, 1834 – середніх та 9287 – малих із виробництва різноманітних машин і устаткування, приладів і апаратури. У машинобудуванні зосереджено понад 15 % вартості основних засобів і майже 6 % оборотних активів вітчизняної промисловості та понад 22 % кількості найманих працівників. Машинобудівні підприємства є одними з найбільш постраждалих від економічної кризи. Через зменшення зовнішнього попиту зменшився експорт продукції машинобудування, зменшилися обсяги виробництва та збільшилася кількість готової продукції на складах, погіршилися фінансові результати.

Сучасний стан машинобудування характеризується значними втратами виробничого й кадрового потенціалу, більше ніж дворазовим скороченням частки продукції машинобудування в промисловому виробництві, підвищенням собівартості продукції, зниженням активності в інноваційно-інвестиційній діяльності тощо. Основними причинами цього були економічні кризи та падіння інвестицій у виробництво, відкриття внутрішнього ринку для зарубіжних конкурентів та розрив єдиного машинобудівного комплексу. Дроблення машинобудівного комплексу стало причиною того, що продукцію українського машинобудування істотно потіснили великі зарубіжні корпорації як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, особливо в наукомісткому секторі (рис. 16).

Суттєвим чинником впливу кризи на важке машинобудування стало падіння світових цін на сировинні товари та метал, яке призвело до скорочення інвестиційних програм металургійних, гірничих і хімічних підприємств, які є основними споживачами продукції важкого машинобудування.

Погіршення умов кредитування зчинило подвійний вплив на машинобудування, зменшило доступність коштів для самих підприємств, а також інвестиційні можливості споживачів машинобудівної продукції. Крім того, вплив кризи на основні країни-імпортери української машинобудівної продукції був більш вираженим, ніж у середньому по світовій економіці, що ще більше звузило можливості реалізації вітчизняної продукції.

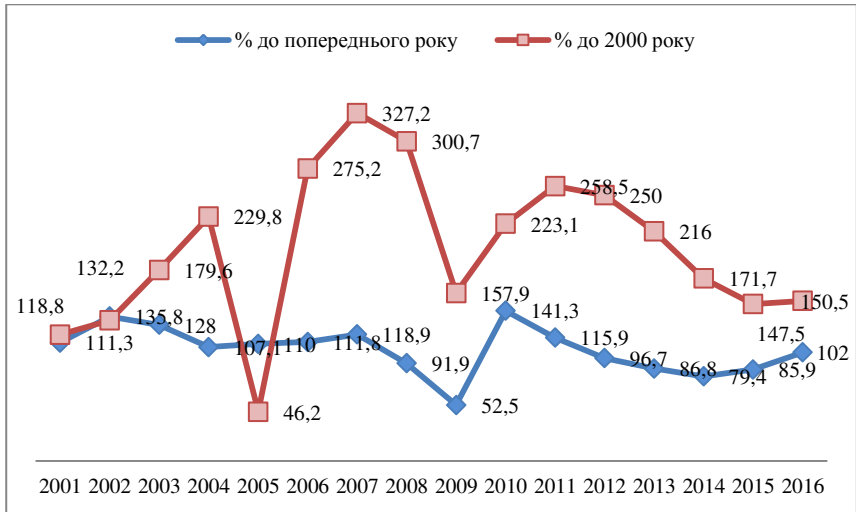

Рис. 16. Динаміка обсягу реалізованої продукції машинобудування

Разом з тим, конфлікт із Російською Федерацією та розрив технологічних ланцюгів із підприємствами Криму та Донбасу негативно вплинули на виробництво продукції машинобудування. Про це свідчать продовження падіння виробництва продукції машинобудування за 2015 рік на 19,3 % й зменшення товарообороту галузі. У 2016 році, при загальному зростанні промислового виробництва на 2,4 %, машинобудування зросло на 1,3 %. До цього підштовхнуло поживлення деяких сегментів внутрішнього ринку, в тому числі у виробництві товарів подвійного й оборонного призначення.

В умовах здорожчання імпорту високотехнічного обладнання та комплектуючих виробів та значної експортоорієнтованості машинобудування забезпечує близько 39,1 % місткості внутрішнього ринку. Особливістю машинобудування є висока і зростаюча експортна орієнтація виробництва, яка у 2016 році становила 95,3 % виробництва (2015 році – 90,6 %, 2011 році – 71,1 %). В загальній структурі експорту України в 2016 році частка машинобудування склала 11,9 % із показником 4,34 млрд дол США, що менше минулорічного показника на 9,2 %. Одночасно,

зростає залежність галузі від імпорту машинобудівної продукції. Це відбувається передусім через низький технологічний рівень вітчизняного виробництва. Під дією цих чинників тенденції формування та використання ринкових ресурсів машинобудівної продукції мали такі особливості (табл. 8).

Таблиця 8

**Формування та використання ринкових ресурсів продукції
машинобудування, млн дол. США**

Показник / Рік	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Виробництво	16734	17957	14676	8575	5276	4553
% до 2011 року		107,3	87,7	51,2	31,5	27,2
Внутрішнє споживання	24885	27136	23526	13255	8979	11647
% до 2011 року		109,0	94,5	53,3	36,1	46,8
Експорт	11895	13286	10615	7361	4779	4339
% до виробництва	71,1	74,0	72,3	85,8	90,6	95,3
Імпорт	20046	22465	19466	12042	8481	11433
% до виробництва	119,8	125,1	132,6	140,4	160,7	251,1
% до споживання	80,6	82,8	82,7	90,8	94,5	98,2
Сальдо	-8151	-9179	-8851	-4681	-3702	-7094
Коефіцієнт покриття імпортом експорту	0,59	0,59	0,55	0,61	0,56	0,38

Так, імпорт продукції машинобудування у 2016 році досяг 98,2 % від загального споживання продукції галузі, а саме 11,4 млрд дол. США. На тлі стрімкого падіння з 2013 року в товарній структурі імпорту продукції машинобудування спостерігалось зростання частки імпорту реакторів ядерних, котлів, машин з 35,6 до 41 % та зменшення електричних машин з 28,6 до 28 %. Сталою є питома вага імпорту приладів та апаратів оптичних, фотографічних на рівні 5,6–5,1 %. До незначних значень впала частка імпортованих інших транспортних засобів (суднобудування та літальні апарати) (0,6 %) та залізничних локомотивів (1,7–0,7 %). До падіння цих ринків призвели втрата виробничих потужностей на Сході і в Криму, закриття російського ринку, девальвація гривні.

Основні позиції українського імпорту займає переважно високотехнологічна машинобудівна продукція, як готові вироби, так і компоненти та складові в межах кооперації та безпосереднього споживання, які імпортуються переважно з країн СНД – 15 %, ЄС – 44,1 % та Азії – 31,4 %.

Обсяги імпорту з провідного імпортера – країн ЄС майже не зростають, але в структурі загального імпорту продукції машинобудування зайняли 44,1 %. Найбільші імпортні поставки з країн ЄС до України здійснювались за такими товарами, як автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби; електрична апаратура для комутації або захисту електричних кіл; арматура ізольована для електричних машин; трактори; машини сільськогосподарські, садові або лісогосподарські; частини та пристрої моторних транспортних засобів; крани, клапани, вентиляції та аналогічна апаратура для трубопроводів. Найбільше продукції машинобудування Україна імпортує з Німеччини, Польщі, Італії, Чехії, Франції та ін.

Незважаючи на окремі значні успіхи в таких галузях, як авіакосмічна, виробництво енергетичного устаткування, важке і транспортне машинобудування та деяких інших, стан галузі у цілому не відповідає сучасним вимогам як вітчизняної економіки, так і світової. Насамперед, в Україні немає низки високотехнологічних галузей, що визначають експортні позиції. Питома вага експорту до інших країн є незначною. За якістю та технологічними рішеннями вироби радіоелектроніки, побутові прилади, сільськогосподарські та шляхобудівні машини, а також ціла низка інших товарів значно програють зарубіжним аналогам.

У цій галузі у широких масштабах продовжують використовуватися характерні для радянської економіки затратні технології, що призводить до зростання ресурсомісткості її продукції та перешкоджає скороченню затрат виробництва та випуску інноваційної продукції в інших галузях економіки. Одним з основних напрямів машинобудування в Україні є енергетичне та нафтогазове машинобудування, яке не постраждало від кризи, а низка провідних підприємств підгалузі навіть показали невелике зростання. Енергетичне машинобудування включає виробництво устаткування для електростанцій і підстанцій: турбін, казанів,

трансформаторів. До продукції нафтогазового машинобудування відносяться насоси, турбіни, агрегати, що перекачують газ та компресори.

За даними Мінпромполітики, за один рік в Україні виробляється продукції енергетичного машинобудування на 1,8 млрд дол. США, нафтогазового – на 900 млн дол. США, з яких близько 85 % експортується. Основними напрямками експорту є Казахстан, Туркменія, Узбекистан, Азербайджан і ОАЕ.

Чинниками, що призвели до зменшення виробництва продукції машинобудування в Україні, є:

- скорочення зовнішнього попиту на машинобудівну продукцію, спричинене рецесійними процесами у світовій економіці, що призвело до втрат експортерами зовнішніх ринків збуту, а звідси – неможливість отримання прибутків, відсутність обігових коштів для розвитку виробництва, зростання заборгованості з заробітної плати тощо;

- зменшення попиту на продукцію машинобудування на внутрішньому ринку. Це пов'язано зі зниженням купівельної спроможності вітчизняних споживачів;

- заморожено споживче кредитування.

Таким чином, у результаті скорочення попиту на продукцію машинобудування, в умовах погіршення умов кредитування та нестачі ліквідності виробники, передусім намагаються реалізовувати продукцію, що зберігається на складах без нарощування обсягів виробництва.

Управління машинобудівною галуззю в умовах кризи має бути спрямоване на збільшення надходження фінансових ресурсів та зменшення поточних витрат, на зростання обсягів реалізації продукції. Увагу слід приділити розвитку наукоємних та високотехнологічних виробництв. Це призведе до зниження матеріалоемності продукції, до покращення якості та виходу виробництва на новий рівень, що дозволить зайняти нові ніші на світовому ринку. Для успішного розвитку машинобудування в Україні потрібно підтримувати **конкурентоспроможність продукції на світовому ринку**. Для цього не слід забезпечити високу якість продукції, її надійність та довговічність, що потребує

великих інвестиційних вливань у наукове забезпечення та оновлення технологічного парку виробництва.

Останнім часом на світовому ринку зросли екологічні вимоги. **Екологічність продукції** стала одним із показників конкурентоспроможності продукції. Тож для того, щоб конкурувати на світовому ринку, потрібно проводити природоохоронні заходи, спрямовані на зменшення забруднення довкілля. Для укріплення позицій машинобудівних підприємств на зовнішніх ринках збуту експортну орієнтацію необхідно збільшити до 35 %. Виручка від експорту має бути використана переважно на імпорт новітніх техніки і технологій, а також комплектуючих виробів. Імпортна техніка може бути застосована у тих випадках, коли аналогічна не виробляється і не може бути вироблена в Україні. Треба досягти збалансованості експорту та імпорту а за рахунок власного виробництва задовольнятиме 60–80 % платоспроможної потреби внутрішнього ринку продукції машинобудування.

Географічна диверсифікованість постачань – критерій, що показує ступінь інтеграції в світове господарство і характеризує стійкість експортних постачань. Регіонально-географічна структура експортних зв'язків машинобудівних підприємств формується на фоні різкого посилення конкуренції. Експорт машин, устаткування, транспортних засобів до країни СНД дещо перевищує експорт до країни Азії та ЄС. Зовнішня торгівля України з країнами СНД і далеким зарубіжжям дещо розрізняється. У торгівлі з державами СНД ціни залишаються нижчими від світових, хоча поступово наближаються до них. Тому зростання вартісних показників експорту з країнами близького зарубіжжя пояснюється, передусім, зростанням цін, а збільшення вартісних обсягів експорту до далекого зарубіжжя забезпечується зростанням фізичних обсягів постачань.

Шанси зберегти машинобудівну галузь як експортно-орієнтовану є, оскільки вона має певний потенціал, який необхідно використовувати і розвивати для нарощування конкурентних переваг. Крім того, державна політика має бути здатною впливати на підвищення конкурентоспроможності підприємств машинобудівництва.

Перспективи розвитку експортно-орієнтованого напрямку в умовах приєднання до угод ВТО значною мірою залежать від того, як машинобудівні підприємства зможуть реалізувати свої переваги, потенціал і підвищити ефективність діяльності в умовах посилення внутрішньої і зовнішньої конкуренції на ринку.

Усе це вимагає від українських підприємств машинобудування розв'язати нелегке завдання – переорієнтування продукції власного виробництва відповідно до основних тенденцій світового ринку, при цьому слід враховувати досягнення НТП, адже саме він багато в чому визначає конкурентоспроможність підприємств машинобудування на зовнішніх ринках. Крім того, потрібно постійно проводити моніторинг ринку з метою виявлення нових тенденцій розвитку міжнародної торгівлі продукцією машинобудівної галузі.

Питання до самоконтролю

1. Визначте особливості формування світового ринку машинобудівного виробництва.
2. Опишіть тенденції розвитку міжнародної торгівлі продукцією машинобудівної галузі.
3. Охарактеризуйте стан машинобудування в Україні.
4. Перерахуйте чинники конкурентоспроможності української продукції машинобудівної галузі на світовому ринку.

РОЗДІЛ 4. ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ КОН'ЮНКТУРИ РИНКІВ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ

4.1. Сутність світового ринку продовольства

Продовольство є найважливішим елементом системи життєзабезпечення людини і населення країни вцілому. Дефіцит його сприймається як нещастя, що вимагає оперативного втручання держави і її швидкого реагування. Продовольчий ринок визначає стан економіки й соціальну стабільність суспільства, тому його розвиток доцільно постійно відслідковувати як на стадіях наукових розробок, так і на рівні прийнятих державними структурами рішень.

Економічна сутність продовольчого ринку полягає у взаємопов'язаному функціонуванні галузей і структур, об'єднаних спільною метою – виробництвом високоякісних продуктів харчування, доведенням їх до споживача, забезпеченням раціонального споживання, створенням державних продовольчих фондів.

Основою формування продовольчого ринку є виробничо-технологічні, соціально-економічні та екологічні зв'язки між сільським господарством, харчовою промисловістю та торгівлею продовольчими товарами, що ґрунтуються на послідовній переробці сировини та доставці продуктів харчування споживачам.

В економічній літературі термін **«продовольчий ринок»** найчастіше означає ринок сільськогосподарських підприємств, що виробляють продукцію, яка має кінцевого покупця без переробки або служить сировиною для підприємств харчової промисловості.

Продовольчий ринок охоплює всі економічні відносини, пов'язані зі збутом харчової продукції, одержаної від переробки сільськогосподарської й іншої сировини. Він є частиною аграрного товарного ринку, поряд із ринком сільськогосподарської продукції й ринком сільськогосподарської сировини.

Аграрний ринок можна охарактеризувати як сукупність економічних відносин, що забезпечують ефективне

функціонування галузей, які задовольняють потреби населення в продуктах харчування та переробних підприємств у ресурсах.

Специфічне місце продовольчого ринку на світовій арені полягає у такому:

- порівняно з іншими ринками, продовольчий ринок характеризується відносною стабільністю, зважаючи на особливу роль продовольства в забезпеченні життєдіяльності населення;

- достатньо висока ліквідність продовольчої продукції зумовлена відносно низькими цінами на неї порівняно з іншими групами товарів;

- використання агропродовольчої продукції характеризується досить високим рівнем диверсифікації її використання (пряме споживання населенням, споживання харчовою та іншими галузями промисловості);

- повнота і збалансованість продовольчого ринку є гарантом продовольчої, отже, національної безпеки, що передбачає наявність постійного у тій чи іншій формі, прямого чи опосередкованого державного впливу на цей сегмент ринку .

Для нормального функціонування продовольчий ринок повинен мати **рівноважний характер**: розмір пропозиції продовольства повинен відповідати розміру попиту на харчові продукти. Така ситуація має соціальну спрямованість. Якщо пропозиція перевищує попит – у наявності втрати продовольчої сировини, а це, не лише з економічної, а й з релігійної, моральної, політичної точок зору неприпустимо. Якщо попит на харчові продукти перевищує пропозицію, то, можливо частина населення ринку голодує, тому що потреба й попит відносно продовольства досить часто збігаються. Причому рівноважна ціна на харчові продукти на такому ринку повинна встановлюватися так, щоб забезпечити виробникові й продавцеві справедливую норму прибутку, і покупцеві відчуття не лише матеріального, але й морального задоволення від покупки. Справедлива норма прибутку в цьому випадку також є соціальною категорією, дає змогу підприємцю розвиватися не стільки за рахунок розміру рентабельності одиниці продукції, скільки за рахунок обсягу прибутку від реалізації великого обсягу харчових продуктів, тому що обіг продовольства і

денна виручка від його реалізації вище такого показника по інших, непродовольчих товарах.

Продовольчий ринок умовно можна розділити на чотири сфери.

Перша галузь – галузь виробництва, що складається із сукупності сільськогосподарських і переробних товаровиробників, транспортних і фінансово-кредитних, лізингових, страхових організацій.

Друга галузь – галузь збуту й торгівлі, характеризується сукупністю оптових і роздрібних торговельних організацій, транспортних, фінансово-кредитних організацій.

Третя галузь – галузь зовнішніх зв'язків за допомогою експортно-імпортних операцій. До цієї галузі віднесемо суб'єкти ринкових відносин, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Четверта галузь – галузь державного регулювання, що за допомогою соціально-економічних і адміністративних методів впливає на функціонування трьох попередніх галузей.

Конкретизуючи поняття продовольчого ринку, розглянемо його **структуру**, в якій прийнято виділяти три основних елементи: суб'єкти продовольчого ринку; об'єкти продовольчого ринку; характер економічних відносин між суб'єктами продовольчого ринку.

До суб'єктів продовольчого ринку відносять покупців, продавців і виробників продовольчих товарів.

До об'єктів – реалізовані виробниками або продавцями матеріальні блага (товари), здатні задовольнити потреби покупців у їжі.

Характер економічних відносин, що виникають між суб'єктами ринку, описується конкурентним середовищем, що являє собою змагання виробників і продавців продовольчих товарів за залучення кінцевих споживачів і максимізацію прибутку.

Сутність ринку виражається в головних його економічних **функціях**.

Інтегровальна функція полягає в поєднанні галузі виробництва (виробників), галузі споживання (споживачів), а також торговців-посередників, залучення їх до загального процесу активного обміну продуктами праці й послугами. Без ринку

виробництво не може служити споживанню, а споживачі не зможуть задовольнити свої потреби. Ринок сприяє поглибленню суспільного поділу праці та зростанню інтеграційних процесів в економіці.

Регулювальна функція припускає вплив ринку на всі сфери економіки, забезпечує узгодження виробництва й споживання в асортиментній структурі, збалансованість попиту та пропозиції за ціною, обсягом і структурою, пропорційністю у виробництві й обміном між регіонами, галузями національної економіки.

Стимулювальна функція полягає в спонуканні виробників до створення нової продукції, потрібних товарів із найменшими витратами й одержання достатнього прибутку; стимулюванні науково-технічного прогресу й на його основі – інтенсифікації виробництва й ефективності функціонування всієї економіки.

Ціноутворювальна (еквівалентна) функція полягає у встановленні ціннісних еквівалентів для обміну продуктів. При цьому ринок зіставляє індивідуальні витрати праці на виробництво товарів із суспільним еталоном, тобто порівнює витрати й результати, виявляє цінність товару за допомогою визначення не лише кількості витраченої праці, але й з якою користю.

Контрольна функція ринку виконує роль контролера кінцевих результатів виробництва – на ринку з'ясовується, якою мірою потребам покупців відповідає не лише кількість, але і якість товарів і послуг.

Посередницька функція забезпечує зустріч економічно відосблених виробників і споживачів задля обміну результатами праці.

Інформаційна функція дає учасникам ринку через постійно мінливі ціни, відсоткові ставки на кредит об'єктивну інформацію про попит та пропозицію товарів і послуг на ринку.

Функція економічності припускає скорочення витрат обігу в сфері споживання і вимірності попиту населення із заробітною платою.

Функція реалізації інтересів ринкових суб'єктів забезпечує взаємозв'язок цих інтересів за принципом: економічний інтерес продавців полягає в одержанні більшого доходу, а покупця – у задоволенні потреби з найменшими витратами, поєднання цих

інтересів припускає обмін потрібними один одному користостей й еквівалентність ринкової угоди.

Класифікацію продовольчих ринків наведено в табл. 9.

Таблиця 9

Класифікація видів продовольчих ринків

Ознака класифікації	Види продовольчого ринку
Територія функціонування	Світовий Зональний (континентальний) Спільний ринок міжнародних утворень (ЄС, СНД) Національний Регіональний Місцевий
Рівень забезпечення продовольством	Ринки країн–експортерів сировини і продуктів харчування Ринки країн–імпортерів сировини і продуктів харчування Змішаний
Рівень і структура доходів на людину	Ринки країн з низьким рівнем доходів Ринки країн із середнім рівнем доходів Ринки країн із високим рівнем доходів
Об'єкт ринку	Ринок устаткування підприємств харчової промисловості Ринок с/г й продовольчої сировини Ринок землі Ринок продовольчих товарів Ринок послуг Ринок персоналу Ринок капіталів
Об'єкт купівлі–продажу	Хліба і хлібобулочних виробів Молока і молочних продуктів М'яса і м'ясних продуктів Риби і рибних продуктів Цукру і кондитерських виробів Плодоовочевої продукції Рослинної олії й інших жирів тощо
Зберігання й реалізації товарів	Ринки товарів тривалого зберігання Ринки швидкопсувних товарів
Мета операцій купівлі-продажу на ринку	Задоволення потреб населення Забезпечення продовольчою сировиною підприємств харчової промисловості

	Реалізація продовольчої продукції торговельним посередникам
Рівень розвитку	Нерозвинений Регульований Вільний
Тип конкуренції	Чистої конкуренції Недосконалої монополії Олігополія Монополістичний
Ступінь участі іноземних виробників	Сформований лише за рахунок внутрішнього виробництва Із незначною часткою імпорту Із рівною часткою товарів внутрішнього й імпортного виробництва Із перевагою імпортних товарів
Форма організації обміну	Оптові Роздрібні
Рівень регулювання	Легальний Напівлегальний Нелегальний

У міжнародній торгівлі ринки продовольства займаються торгівлею продукцією землеробства, тваринництва, лісового господарства, рибництва і морського промислу, а також отриманими на їх основі напівфабрикатами і певними готовими товарами.

Основні позиції на світовому ринку продовольства займають зернові і продукти їх переробки, олієнасіння, рослинні олії, жири, шроти, овочі і фрукти, м'ясо і м'ясопродукти, молочні продукти, кава, какао, чай, цукор, риба та морепродукти.

Останніми роками спостерігається яскраво виражена тенденція до більш швидкого зростання торгівлі продовольством, готовим до споживання.

Суб'єктів ринку продовольчих споживчих ресурсів можна поділити на такі групи:

1. Підприємства-виробники засобів виробництва та матеріально-технічних ресурсів.

2. Сільськогосподарські виробники, видобувачі природних ресурсів, імпортери ресурсів, сировини та продовольства, які є партнерами або конкурентами вітчизняних підприємств.

3. Переробні підприємства, що являють собою кінцеву виробничу ланку процесу відтворення.

4. Підприємства, що надають технологічні послуги (технічне сервісне обслуговування, матеріально-технічне постачання).

5. Сукупність підприємств і установ, які формують інфраструктуру ринку (заготівля, транспортування, торгівля, фінансово-кредитні установи, інформація тощо).

6. Споживачі (особисте споживання, громадське харчування тощо).

Можна виділити такі **типи країн за рівнем забезпеченості продовольством:**

1) основні експортери продовольчих товарів (США, Канада, Австралія, ПАР, Таїланд і деякі держави ЄС);

2) малі країни, що активно експортують продукти харчування (Угорщина, Фінляндія);

3) держави, що мають дефіцит продовольства, але здатні його придбати (Японія);

4) країни, що ледь забезпечують свої потреби в продовольстві за рахунок власного виробництва (Індія, Китай, країни Південної Америки);

5) країни, чия забезпеченість продуктами харчування не має практично ніякого впливу на глобальну продовольчу ситуацію (Папуа – Нова Гвінея, Ісландія);

6) країни, що мають дефіцит продовольства й освоюють водні і земельні ресурси для досягнення самозабезпечення (Індонезія, Пакистан, Філіппіни);

7) країни, продовольче забезпечення яких у розрахунку на душу населення постійно погіршується (держави Африки на південь від Сахари);

8) країни з продовольчою кризою, що зароджується, а приріст населення випереджає ресурсні можливості (Гаїті, Непал, Сальвадор).

Економічна криза загострила і продовольчу проблему у світі. Різке зменшення доходів більшості населення позначилося на продовольчому споживанні.

Головна складність подолання кризи продовольчого споживання – зростання оптових і роздрібних цін на продовольство. Гостра нестача чистої питної води, дефіцит найпростіших продовольчих ресурсів зумовлені, насамперед, неконтрольованим зростанням обсягів споживання. Відповідно до матеріалів Національної розвідувальної ради США, у 2020 році очікується збільшення кількості жителів Землі ще на 1 млрд. Таким чином, приріст населення планети за перші 15 років XXI століття становитиме близько 16 %, тоді як посівні площі пшениці в усьому світі за цей період збільшаться на 2,5–3 %, а посівні площі рису й зовсім скоротяться на 0,8–1 %. Для забезпечення потреб зростаючого населення Землі у найближчі 30 років треба буде збільшити сільськогосподарське виробництво щонайменше у 1,5 раза у світовому масштабі та удвічі – у країнах, що розвиваються. При цьому очікується, що світові запаси зерна до кінця 2020 року порівняно з 2010-им роком зменшаться на 7 %, ячменю – на 35 %, кукурудзи – на 12 %, пшениці – на 10 %. Зростуть лише запаси рису на 6 %, але за оцінками Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO), це навряд чи зможе зупинити підвищення цін на цю культуру. Сучасна практика свідчить, що сформовані запаси використовуються для покриття попиту, який зростає випереджальними темпами. Зрозуміло, він тисне на загальний рівень цін на продукцію.

Підвищення продуктивності сільського господарства є життєво важливим для стимулювання зростання інших секторів економіки. На тлі зростаючої нестачі земельних і водних ресурсів і впливу інших чинників, викликаних глобалізацією, стає очевидним, що майбутнє сільського господарства пов'язане з більш дбайливим ставленням до природних ресурсів (рис. 17).

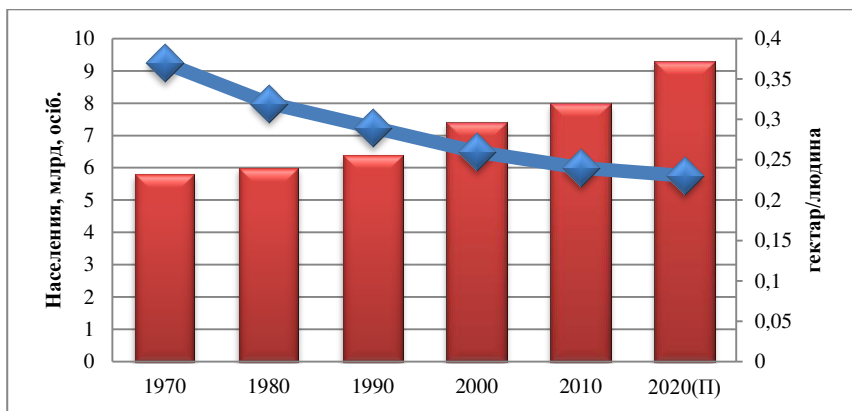

Рис.17. Співвідношення зростання чисельності населення і доступних для землеробства площ, 1970–2020 роки. (прогноз)

За даними FAO, близько 1 млрд осіб на планеті голодують. Сучасна географія місць, де відчувається гострий дефіцит конче потрібних продуктів харчування, охоплює низку країн, що розвиваються, в Африці, Азії та Південній Америці, серед яких найскладніша ситуація, за даними FAO, склалася в Уганді, Малі, Нігері, Сомалі, Киргизстані, Таджикистані, Гондурасі, Гватемалі та Гаїті. Голод уже став детонатором політичних потрясінь у Тунісі, Єгипті, Йорданії, Ємені, жителі яких були змушені за останні шість місяців щонайменше удвічі збільшити витрати на продовольчі товари першої необхідності. Протести вже призвели до зміни влади в Тунісі та Єгипті.

Причини стабільного зростання цін на продовольство слід шукати в **ринковому дисбалансі попиту та пропозиції** у світовому масштабі. Зростання попиту підтримується двома основними чинниками: використанням агросировини для виробництва біопалива і зміною раціону жителів країн, що розвиваються, які почали споживати більше м'яса. Наприклад, тільки в Китаї ціни на свинину збільшуються у середньому на 40–50 % на рік.

Потреба постійного моніторингу рівня цін на продовольчі товари поставила перед економістами FAO завдання визначити **індекс продовольчих цін**, який враховував би щомісячні зміни

міжнародних цін на кошик продовольчих сировинних товарів. В індекс включено середні значення індексів цін на п'ять товарних груп, які відображають 55 котирувань (табл.10).

Таблиця 10

Фактичні й прогнози ціни, індекси (2010 = 100)

Продукція / Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*
С/г продукція	89	100	122	114	106	103	89	89	90	91
Продукти харчування	93	100	123	124	116	107	91	92	93	94
Зернові	99	100	138	141	128	104	89	82	79	81
Жири та олії	90	100	121	126	116	109	85	90	92	94
Інші продукти	90	100	111	107	104	108	100	105	105	105
напої	86	100	116	93	83	102	94	91	90	90

*– прогноз

Отже, світова продовольча проблема продовжує залишатися досить гострою, незважаючи на серйозний прогрес у галузі виробництва продуктів харчування. У багатьох країнах зберігається високий рівень державної підтримки виробництва й експорту продовольства, а також імпортних обмежень. Реформа міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією приведе, як передбачається, до послаблення протекціонізму в цій галузі, однак населення країн-імпортерів, у тому числі й України, може стикнутися з подорожчанням основних продовольчих товарів. Безумовно, фактичне припинення експорту зернових позначилося на економічних показниках, але у світі, як і раніше, потребують дедалі більших обсягів продовольства, що дає нашій країні реальний шанс на динамічний економічний розвиток за певних умов.

4.2. Оптові ринки продовольчої продукції у світі та в Україні

Як свідчить світовий досвід, **оптовий ринок продовольчої продукції** – це місце, де відбувається купівля-продаж сільськогосподарської продукції, це один із найважливіших елементів аграрної інфраструктури, завдяки якому здійснюється прозоре ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та ефективний розподіл потоку продовольчих товарів. Це також важливий механізм забезпечення продовольчої безпеки країни, розвитку конкуренції, підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників і зменшення рівня тінізації економіки.

Досвід успішного функціонування оптових ринків за кордоном стає доступним і для вітчизняних аграріїв та підприємців. Майже кожна країна Європи, Австралії, Східної Азії, Північної та Південної Америки мають оптові ринки.

Оптові ринки виникли ще на початку ХХ століття, у великих містах, де традиційно торгували овочами, фруктами, квітами, тваринами й іншими продуктами.

В Австрії (м. Відень) ринок формується ще за часів Австро-Угорської імперії. Щороку близько 300 тис. т продукції (65 % тон становлять фрукти та овочі) реалізуються на ринку 432 учасників.

Цікавою є структура ринку, що включає три типи споруд:

- 1) зали, побудовані приватними інвесторами;
- 2) зали, які є муніципальною власністю;
- 3) зали, які надані у довготривалу оренду імпортерам та іноземним оптовим виробникам.

Продовольчий ринок New Covent Garden у Лондоні є провідним оптовим ринком Великобританії, він почав формуватися ще за часів Середньовіччя (регулярний ринок виник у 1670 році за часів правління Карла II). Зараз на ринку працює 250 компаній, на яких зайнято 2500 осіб, які забезпечують свіжими овочами та фруктами майже увесь Лондон. Річний товарообіг у 2015 році становив на 915 млн. фунтів стерлінгів.

Ринок Ontario food terminal board у м. Торонто (Канада) розміщений на 40 акрах земельних угідь, налічує 450 орендаторів, які забезпечують населення країни фруктами, овочами та рослинними продуктами, вирощеними в Канаді та імпортованими з усього світу. Власником ринку є Міністерство сільського господарства.

В Італії – це група компаній Mercatir, створена 1988 року муніципалітетом для управління багатофункціональним харчовим центром Флоренції, що займається всіма видами діяльності, пов'язаними з оптовою торгівлею продуктами. Фруктовий та овочевий оптові ринки мають щорічний товарообіг 160 тис. т та Veronamercato – акціонерним товариством, заснованим 1989 року приватними та державними акціонерами. Ринок розрахований на реалізацію 600 тис. т фруктів та овочів щорічно.

Dallas farmers market є одним із найбільших публічних ринків у своєму роді в США (діє з 1800 року), де фермери, виробники та дилери продають сезонні культури споживачам 362 дні в році. Загальна площа – 5 га, він обслуговує 1,8 млн осіб.

Ринок Мельбурна є центральною ланкою оптової торгівлі і розподільчим центром для реалізації сільськогосподарської продукції. Melbourne markets authority – це один із шести ринків свіжих продуктів в Австралії. Ринок є яскравою і цінною частиною австралійського господарства, забезпечуючи прямий зв'язок між регіонами Австралії і великими містами. За оцінками, щорічний оптовий обігринку оцінюється приблизно 1,6 млрд австралійських доларів.

Оптові ринки Німеччини є одними із найбільших у світі. Загальна площа Berliner grossmarkt GMBN становить 35 га з річним товарообігом (2015) – 3,6 млрд євро або 806 тис. т. Ринок перебуває у приватній власності і є одним із найбільш важливих інфраструктурних об'єктів Німеччини, що забезпечує продукцією харчування всі регіони: столицю Берлін, федеральної землі Бранденбурга, Саксонії, Померанії, а це майже 6 млн осіб.

Найстарішим ринком у світі є Grossmarkt Hamburg, розташованим у Німеччині (перша згадка 962 року). Офіційно ринок відкрито 1962 року (знаходиться у державній власності). Ринок обслуговує 15 млн осіб. Загальна площа 28 га. Річний

товарообіг (2015) – 3,7 млрд євро або 1,6 млн т. Щоденно ринок відвідує 9398 осіб. Особливістю цього ринку є наявність розвинутої інфраструктури, що забезпечує доставку продукції з порту, з залізничного вокзалу і мережі автомагістралей у найкоротші терміни. Це гарантує швидку передачу і високу якість та свіжість будь-якого виду плодоовочевої продукції.

Оптовий ринок сільськогосподарської та харчової продукції Bronisze поблизу Варшави (Польща) являє собою акціонерне товариство, яке розміщується більш ніж на 60 га землі. Він є найсучаснішим і чи не найбільшим ринком у Центральній і Східній Європі. Ринок діє з 1995 року. Акціонерами ринку є Агентство сільськогосподарського маркетингу, Агентство реконструкції та розвитку сільського господарства; виробничі та маркетингові кооперативи; місцева влада і польські банки. Ринок Bronisze відповідає усім вимогам захисту довкілля і протипожежним вимогам ЄС. Торгівля плодоовочевою продукцією проводиться у приміщеннях і з вантажних автомобілів. Товарообіг становить до 1 млн т на рік, щоденний обіг 1 млн дол. США. Споживачі ринку – 30 % покупців Варшави, 40 % – із сусідніх воєводств, 20–30 % – із віддалених регіонів та покупці зі сходу, в тому числі з України.

Один із найбільших ринків світу – Marché de gros rungis, розташований у Парижі. Це ринок національного значення, обслуговує не тільки столицю та міста Франції, але й оптових покупців з-за кордону та інші великі ринки. Ринок є державно-приватним акціонерним товариством, акції якого розподілені між державою, великими гуртовими компаніями та кооперативними об'єднаннями. Річний товарообіг(2015) становить 93,8 млн євро.

Mercado central de Buenos Aires є основним постачальником овочів і фруктів з Аргентини і одним із головних світових ринків. Має стратегічне місце розташування, оскільки знаходиться за 2 км від міста Буенос-Айреса. За відмінними під'їзними дорогами (неподалік аеропорт). Його загальна площа – 210 га, він обслуговує 14 млн осіб. Річний обіг (2015) – 8,4 млн т.

Характерним прикладом, який визначає роль оптових ринків у загальній економічній політиці держави, є Іспанія. Перед вступом Іспанії до ЄС була розроблена урядова програма розбудови мережі оптових ринків у найбільших містах. У співпраці з місцевою

владою виникла мережа (22 оптові ринки), яка продає свіжі овочеві продукти. Ці ринки займають загальну площу 700 га. У мережі працює близько 3600 компаній; щороку ці ринки відвідує понад 16 млн покупців. Через ці оптові ринки реалізується 65 % фруктів і овочів, що споживаються в Іспанії.

У цілому, **формувалися й розвивалися оптові продовольчі ринки** у світі двома шляхами.

Перший полягав у тому, що система ринків будується й створюється за фінансової підтримки держави. Прикладом такого підходу є державне підприємство «Mercas» (Іспанія), що включає в себе мережу оптових продовольчих ринків (понад 20 ринків).

Другий шлях – спільне інвестування коштів для створення оптових ринків як державою, так і суб'єктами приватного сектору. Прикладом цього є створення Мюнхенського оптового ринку.

Досвід західних країн свідчить про те, що особливо активно інтерес до створення оптових ринків проявляє місцева влада, зацікавлена у зростанні надходжень до місцевого бюджету та покращенні життя городян за рахунок упорядкування надходження у торгівлю широкого асортименту сільськогосподарської продукції під єдиним гарантованим контролем якості.

Оптимізована сучасна транспортна розв'язка нових ринків дозволила інтенсифікувати потоки транспорту й модернізувати вантажно-розвантажувальні роботи. Утворена на оптовому ринку інфраструктура (банки, заклади громадського харчування, страхові компанії, магазини) потужно розвивається, вирішуючи при цьому сервісну проблему для учасників ринку та соціальну як джерело формування додаткових робочих місць. Так, у Франції внаслідок відкриття оптових ринків отримали роботу 25 тис. осіб.

Найважливішу роль оптові ринки виконують як інструмент впливу на здоров'я суспільства. Особливо яскраво це проявляється у США і Австралії.

Враховуючи останні досягнення медицини в галузі раціонального, збалансованого харчування – пріоритетності споживання овочево-фруктової групи товарів, а також риби і морепродуктів – держава використовувала інформаційний потенціал оптового ринку для формування якісного нового купівельного попиту на корисну для здоров'я продукцію. Саме

оптові ринки стали фінансувати за рахунок своїх доходів великомасштабну рекламу здорового харчування. Так, Сіднейський оптовий продовольчий ринок витрачає щорічно до 90 % від свого доходу на рекламу овочів, фруктів, квітів, а це оцінюється мільйонами доларів США.

Відтак, в усіх розвинених країнах світу торгівля на оптових ринках домінує порівняно з іншими каналами збуту продукції. Слід відзначити, що ООН наголошувала на необхідності створення оптових продуктових ринків по всьому світу для упередження наслідків глобальної економічної кризи. До того ж актуальність швидкого вирішення питання розбудови мережі оптових ринків зростає у зв'язку зі вступом України до СОТ, оскільки вітчизняна продукція може бути витіснена з ринку іноземними аналогами через її низьку конкурентоспроможність.

В Україні вже є хороші приклади реалізованої ініціативи бізнесу з розвитку оптових аграрних ринків. Вже функціонують оптові ринки плодоовочевої продукції у Львові, Херсонській та Хмельницькій областях. Найбільшим і найсучаснішим оптовим ринком сільськогосподарської продукції є регіональний агромаркетинговий центр «Шувар», розміщений у Львові, який сприяє розвитку гуртової торгівлі сільськогосподарською продукцією не тільки на Львівщині, але й далеко поза її межами. На цьому ринку реалізують свою продукцію сільськогосподарські виробники з 18 областей України. У сезон тут продається 1000-1200 т свіжої плодоовочевої, іншої сільськогосподарської продукції за добу.

Національна сільськогосподарська палата України з «Бєарз Логістік Центр» реалізує проект Украгроринок, який передбачає створення мережі з шести оптових ринків сільськогосподарської продукції в різних областях України. Крім цього, за підтримки Мінагрополітики в Одеській області реалізується проект із створення «Південноукраїнського регіонального оптового продовольчого ринку». Приклади розбудови та діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції у різних країнах світу свідчать про очевидність вигоди від їхнього функціонування.

4.3. Світова біржова торгівля продовольством

Оцінюючи світовий продовольчий розвиток слід аналізувати біржові товарні продовольчі ринки. При цьому слід враховувати, що **біржова діяльність** є самостійною формою комерційної діяльності, що являє собою цілеспрямовану підготовку й ведення торгівлі особливими видами товарів за спеціально встановленими правилами.

У міжнародній торгівлі продовольчою продукцією товарні біржі становлять дуже важливий, системотвірний елемент загального продовольчого ринку, що має особливий вплив на інші процеси торгівлі продовольством у світі.

Важливість біржової торгівлі продовольчою продукцією полягає в централізації та прозорості цього процесу під час проведення торгів.

Сучасні біржі стали великими й впливовими центрами з міжнародної торгівлі. У Додатку В наведено перелік основних біржових центрів світової торгівлі продовольчою продукцією. Таблицю складено за результатами аналітичного огляду консалтингової фірми QuoteSpeed.

Організаційна форма товарної біржової торгівлі продовольчою продукцією може виступати як основа для створення різних міжнародних проектів та організацій.

Як приклад можна навести некомерційну організацію Союз продовольчих бірж (СПБ), утворену в 1992 році. У заходах СПБ беруть участь товарні біржі, розташовані в різних містах Росії, таких як Белгород, Владивосток, Вологда, Казань, Йошкар-Ола, Москва, Краснодар, Саранськ, Ростов, Петрозаводськ, Ставрополь, Іжевськ, Воронеж, Іваново, Оренбург і інших, а також біржові співдружності агропромислових бірж Казахстану, України, національні біржі Вірменії, Киргизстану, Молдови, Туркменістану та Узбекистану.

Проводить роботу СПБ відповідно до основних положень Угоди про спільний аграрний ринок СНД, ЄВРАЗЕС, інших міжурядових угод у рамках СНД і ЄВРАЗЕС, а також на основі погоджених рішень, викладених у Київському меморандумі біржових співдружностей країн СНД від 17 листопада 2000 року. Слід

зазначити, що в рамках останнього меморандуму Національна асоціація бірж України, СПБ (Росія), Біржовий союз Казахстану, Рада бірж Республіки Узбекистан і Республіканська універсальна агропромислова біржа (Узбекистан) вперше проголосили можливість координації біржової діяльності країн–учасниць СНД. Відповідно до угоди про спільний агропромисловий ринок країн–учасниць Співдружності Незалежних Держав у цьому меморандумі договірні сторони заявили про наміри спільної діяльності, визнали можливість координувати свої дії на українському, російському, казахстанському й узбецькому агропромислових ринках і вважають головним напрямком зусиль біржових співтовариств сприяння розвитку зони вільної торгівлі СНД. Головні завдання СПБ такі: формування єдиного економічного простору на агропродовольчому ринку Росії та спільного аграрного ринку СНД і ЄВРАЗЕС із застосуванням біржових механізмів, а також упровадження електронних технологій і можливостей інтернет-бізнесу в аграрному секторі.

Таким чином, на прикладі діяльності СПБ ми бачимо, як діяльність товарних бірж може впливати на формування економічної політики у відповідній галузі, однак, найпродуктивнішим способом дослідження процесів біржової торгівлі є вивчення її динаміки і тенденцій на основі аналізу біржової статистики.

Найбільша та найвпливовіша організація, що поєднує 68 найбільших компаній – організаторів біржових торгів з усього світу, – це Всесвітня федерація бірж (World Federation of Exchanges). До федерації входять п'ять асоційованих членів, причетних до позабіржової діяльності. Це інформаційні центри, реєстратори, депозитарії та інші суб'єкти, які забезпечують критично необхідну підтримку інфраструктури для біржової діяльності. Окрім цього, Всесвітня федерація бірж включає афілійованих членів та кореспондентів, що об'єднують 5200 зареєстрованих компаній з усього світу. На офіційному сайті федерації розміщено докладну статистичну та аналітичну інформацію про біржову торгівлю.

Членом Всесвітньої федерації бірж та одним із найбільших організаторів біржових торгів є міжнародна корпорація CME Group, яка представляє Chicago Mercantile Exchange (CME),

Чиказьку товарну біржу (CBOT) і два підрозділи Нью-Йоркської товарної біржі NYMEX, де продаються енергоресурси (нафта, бензин, мазут, природний газ, електрика), платина й паладій, та COMEX (commodity exchange), де ведеться торгівля рештою металів (золото, срібло, мідь, алюміній). Слід зазначити, що формування CME Group не забезпечило змін і торговельних привілеїв для членів CME, CBOT і NYMEX / COMEX.

CME, CBOT і NYMEX обслуговують клієнтів у всьому світі, надаючи глобальну лінійку продуктів для електронної торгівлі й доступ до інших бірж. CME, CBOT і NYMEX пропонують низку програм і продуктів, спеціально розроблених для світової аудиторії, якими користуються клієнти більш ніж 80 країн. При цьому біржі CME Group найбільші та найліквідніші у світі, на них укладається більш ніж один мільярд угод на рік.

Питання до самоконтролю

1. Визначте місце продовольчого ринку на світовій арені.
2. Опишіть класифікацію видів продовольчих ринків.
3. Прокоментуйте особливості формування і розвитку оптових продовольчих ринків у світі та в Україні.
4. Проаналізуйте особливості біржової торгівлі продовольством у світі.

РОЗДІЛ 5. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВОГО РИНКУ ПОСЛУГ

5.1. Характеристика світового ринку послуг

Під впливом процесів лібералізації, інтеграції та глобалізації у сучасному світовому господарстві активно розвивається сфера послуг у більшості країн світу. Як показує практика, вона є однією з найважливіших і дедалі значніших складових світової економіки.

В умовах динамізації конкурентного середовища сфера послуг інтенсивно розвивається та стає одним із впливових чинників, від яких залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, зростання добробуту населення.

Послуги надзвичайно різноманітні й охоплюють широке поле діяльності — від торгівлі і транспорту до фінансування, страхування та посередництва. Авіакомпанії та банки, готелі й ресторани, навчальні та спортивні заклади, туристичні бази й кемпінги, радіо- й телестанції, консультаційні та юридичні фірми, їх подальший розвиток та диверсифікація цілком відповідають характеру сучасного розвитку людства, економічних систем, науково-технічного прогресу.

Світовий ринок послуг функціонує як самостійне утворення, яке має власний зміст, особливості та закономірності розвитку.

Економічний зміст світового ринку послуг полягає у сукупності взаємовідносин членів міжнародного співтовариства з приводу надання послуг.

На сучасному етапі розвитку світової економіки можна виділити такі **особливості розвитку міжнародної сфери послуг**:

1. Міжнародна торгівля послугами не є прерогативою країн із розвинутою ринковою економікою. У низці країн, що розвиваються, послуги становлять значну частину експорту. Тому для оцінки участі країни у світовій торгівлі послугами доцільно використовувати показник її частки у світовій торгівлі.

2. Спеціалізація країни на видах послуг залежить від рівня економічного розвитку. Так, промислово розвинуті країни

спеціалізуються на наданні фінансових, телекомунікаційних, інформаційних і ділових послуг, а країни, що розвиваються – на транспортних, туристичних і фінансових послугах.

3. Розвиток міжнародної торгівлі послугами сприяє наданню супутніх послуг: у країнах, що надають портові послуги, розвиваються судноремонтні послуги; у країнах – виробниках комп'ютерної техніки – комп'ютерні послуги; у країнах – експортерах нафти – фрахт з обслуговуванням нафто перевезень.

Економічна глобалізація, а також розвиток регіональних інтеграційних процесів дедалі більшою мірою стирають кордони між «внутрішніми» та «зарубіжними» послугами, стираються межі і в торгівлі ними.

У ході Уругвайського раунду було концептуально визначено, що може бути названо не просто торгівлею, а міжнародною торгівлею послугами. В опублікованому у 1999 році дослідженні, підготовленому Міжнародним торговим центром «ЮНКТАД-СОТ», йдеться, що послуга стає предметом міжнародної торгівлі в тому разі, якщо виробник послуги і покупець її – це фізичні або юридичні особи — резиденти різних країн незалежно від місця здійснення операції між ними.

До речі, торгівлю Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС) не дає визначення послуги як категорії – надто неоднорідними є види економічної діяльності, що охоплює цей термін, і лише зазначає, що послуги можуть надаватись одним із чотирьох способів постачання (транскордонне постачання, споживання за кордоном, комерційна присутність і переміщення фізичних осіб).

Термін «міжнародна торгівля послугами» охоплює міжнародний обмін багатьма видами послуг, кожній з яких притаманні свої особливості.

Відповідно до ГАТС, до послуг, що надаються каналами міжнародної торгівлі, належать комерційні послуги (професійні, управлінські, комп'ютерні і подібні), послуги у сфері НДДКР, продажу і оренди нерухомості, послуги з лізингу та оренди машин і обладнання без операторів, консультативні та ін.), послуги зв'язку (поштові, кур'єрські, телекомунікаційні тощо), послуги з будівництва та суміжні інженерні послуги, послуги

дистриб'юторів, послуги у сфері освіти, з охорони довкілля, фінансові послуги, послуги з організації відпочинку, культурних та спортивних заходів, ті що пов'язані з туризмом, транспортні та ін.

Величезне розмаїття послуг, що існує на сьогодні, звичайно, потребує ефективної класифікації. З аналітичною метою послуги групують за різними ознаками згідно з класифікаторами. Такі міжнародні організації, як СОТ, МВФ та Світовий банк мають власні класифікатори послуг. У нашій країні економічна діяльність класифікується згідно з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), який було розроблено на базі міжнародної статистичної класифікації видів діяльності ЄС – Nomenclature of Activities European Community.

Найповнішою та найрозгорнутішою класифікацією галузевої структури міжнародного ринку послуг є розроблений у ході Уругвайського раунду багатосторонніх переговорів СОТ Класифікатор послуг. Він містить 152 види послуг, які поділяють на 12 розділів (табл. 11).

Таблиця 11

Класифікація послуг у рамках ГАТТ/СОТ

№ з/п	Назва послуги	Кількість груп
1	Комерційні (ділові) послуги	46
2	Послуги зв'язку (комунікаційні)	25
3	Послуги з будівництва та суміжні інженерні послуги	5
4	Послуги дистриб'юторів (пов'язані з розподілом)	5
5	Послуги у галузі освіти	4
6	Послуги з охорони довкілля	4
7	Фінансові послуги	17
8	Послуги у галузі охорони здоров'я та в соціальній сфері	4
9	Послуги, пов'язані з туризмом	4
10	Послуги з організації відпочинку, культурних і спортивних заходів	5
11	Транспортні послуги	33
12	Інші послуги, не зазначені вище	

Світовий банк класифікує послуги як чинникові (factor services) та нечинникові (non-factor services). Чинникові послуги пов'язані з міжнародним рухом чинників виробництва, у тому числі капіталу та робочої сили (прибутки на інвестиції, роялті та ліцензійні платежі, зарплата, виплачена нерезидентам), нечинникові послуги мають нефінансовий характер і при їх наданні є просторовий розрив між виробником і споживачем (транспорт, подорожі та інші нефінансові послуги).

За класифікацією МВФ, послуги поділяється на три категорії: транспортні послуги, поїздки, інші послуги. До статті «інші послуги» входять дев'ять категорій: послуги зв'язку, послуги з будівництва, страхові послуги, фінансові послуги, комп'ютерні та інформаційні послуги, роялті та ліцензійні платежі, інші ділові послуги, послуги приватним особам та в галузі культури та відпочинку, державні послуги, що не віднесені до інших категорій.

Підрозділ фінансових послуг, згідно з МВФ, включає посередницькі та допоміжні послуги (за винятком послуг страхових компаній та пенсійних фондів), що надають резиденти однієї країни резидентам іншої. До цієї категорії також відноситься оплата послуг, що надається фінансовими посередниками, наприклад, при наданні кредитних ліній, операцій з акредитивами, банківськими акцептами, фінансовим лізингом та іноземною валютою.

Оскільки кількість послуг підрахувати досить складно, статистика МВФ, на думку вчених, відображає їх значно менше від реальної кількості. Адже витрати туристів, бізнесменів, дипломатів під час їхнього перебування за межами рідної країни підрахувати дуже важко. Також послуги часто надають у комплексі з товарами і становлять частину ціни товару.

З огляду на це фахівці оцінюють заниження масштабів торгівлі послугами майже на 50 %, що відображається в офіційній статистиці платіжного балансу МВФ.

Слід зазначити, що у світовій практиці послуги також класифікують за ознаками участі в міжнародному обміні та поділяють згідно з вищезазначеними ознаками на **три групи**:

- послуги, що можуть бути об'єктом зовнішньої торгівлі (зв'язок, міжнародні кредитні та страхові угоди, повітряні та морські перевезення пасажирів і вантажів);
- послуги, що не можуть бути предметом зовнішньої торгівлі (соціальні, державні, індивідуальні, інфраструктурні);
- послуги, які можуть вироблятися як для внутрішніх потреб, так і на експорт.

На сьогодні світовий ринок послуг як галузевий товарний ринок поки що не являє собою органічної системи, він тільки розвивається в напрямі цілісності, перебуває у фазі становлення. Про це свідчать такі процеси і явища, як значні відмінності в тарифах на однакові види послуг, відсутність універсальних інструментів і принципів, а також єдиної загальноприйнятої класифікації послуг, як це існує щодо товарної торгівлі (гармонізована система опису та кодування товарів).

Міжнародна торгівля послугами має низку специфічних рис порівняно з традиційною торгівлею товарами:

- на відміну від товарів послуги надаються (виробляють) та споживають здебільшого одночасно і вони не зберігаються, а тому надання більшості видів послуг базується на прямих контактах між їх виробниками та споживачами (це потребує більшої присутності за кордоном безпосередніх виробників послуг або ж присутності іноземних споживачів у країні виробництва послуги);
- міжнародна торгівля послугами тісно взаємопов'язана з торгівлею товарами; ці сектори стимулюють один одного (аналіз ринків, маркетингове консультування, транспортування, реклама, передпродажне і післяпродажне обслуговування);
- сфера послуг, як правило, більше захищена державою від іноземної конкуренції, ніж сфера матеріального виробництва, більше того, транспорт і зв'язок, фінансові та страхові послуги в багатьох країнах традиційно перебувають у повній або частковій власності держави, яка їх суворо контролює, внаслідок цього в міжнародній торгівлі послугами існує більше протекціоністських перешкод і конкурентних бар'єрів, ніж у торгівлі товарами (хоча останнім часом завдяки ГАТС спостерігається значна лібералізація торгівлі такими послугами);

– не всі види послуг, на відміну від товарів, можуть бути придатні до широкого залучення в міжнародний обмін (це стосується насамперед побутових і комунальних послуг).

У статистиці платіжних балансів світова торгівля комерційними послугами фактично зводиться до двох способів надання послуг – транскордонного та споживання за кордоном. Однак реальний обсяг усієї світової торгівлі послугами набагато більший. Міжнародна статистика не враховує повністю торгівлю послугами між іноземними та національними юридичними й фізичними особами в межах національної території. У даний час розробляється сучасніша методологія обліку обміну послугами, що охоплює всі способи надання послуг.

Обсяги світової торгівлі товарами та послугами у 2015 році становили понад 18 трлн дол., з яких понад 80 % – торгівля товарами, майже 20 % – торгівля послугами.

Експорт послуг постійно зростає і досяг 4,755 трлн дол. США у 2015 році. Динаміку зростання експорту та імпорту можна побачити у табл. 12. Світова торгівля послугами є одним з секторів світового господарства, що найшвидше зростають. За оцінками фахівців, міжнародна торгівля послугами подвоюється кожні 7–8 років порівняно з 15 роками, необхідними для аналогічного збільшення обсягу експорту товарів.

Таблиця 12

**Динаміка світової торгівлі послугами у 1970–2015 роках,
млрд дол. США**

Роки	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2015
Експорт	67,0	387,9	802	1492,2	2414,3	3695	4755
Імпорт	62,9	362,8	858,2	1491,2	2374,4	3510	4612

На початку нового тисячоліття сфера послуг набуває розвитку в усіх регіонах світу. Це стосується також країн, що розвиваються (табл. 13). Їх роль у міжнародній торгівлі послугами зростає як з погляду експорту, так і імпорту.

Таблиця 13

Провідні експортери та імпортери послуг у світі, 2016 рік

Місце	Експортери	Млрд дол. США	Частка, %	Місце	Імпортери	Млрд дол. США	Частка, %
1	США	690	14,5	1	США	469	10,2
2	Велика Британія	345	7,3	2	Китай	466	10,1
3	Китай	285	6,0	3	Німеччина	289	6,3
4	Німеччина	247	5,2	4	Франція	228	4,9
5	Франція	240	5,0	5	Велика Британія	208	4,5
6	Нідерланди	178	3,7	6	Японія	174	3,8
7	Японія	158	3,3	7	Нідерланди	157	3,4
8	Індія	155	3,3	8	Ірландія	152	3,3
9	Сінгапур	139	2,9	9	Сінгапур	143	3,1
10	Ірландія	128	2,7	10	Індія	122	2,7

Сполучені Штати продовжують займати лідируючу позицію як провідний експортер, так і імпортер послуг (14,5 % і 10,2 % загального обсягу відповідно). Китай був другим за величиною імпортером послуг із часткою 10,1 % і третім за величиною експортером із 6-відсотковою часткою в глобальному експорті послуг (в 2015 році його позиції становили 3-є і 5-є місце відповідно). Країна була єдиною з десяти лідерів, що відзначалася зростанням як експорту, так і імпорту комерційних послуг. Однак Китай залишався чистим імпортером послуг переважно через значне збільшення туристів останніми роками. Друге місце в світовому експорті комерційних послуг у 2016 році посіла Великобританія з часткою 7,3 %.

Із європейських країн значно знизився експорт комерційних послуг у 2017 р в порівнянні з 2015 р у Франції: з 267 млрд. дол. США до 240 млрд. дол. США і в Німеччині з 266 млрд дол. США до 247 млрд дол. США.

На частку топ-десяти країн в 2016 році припадало 53,9 % світового експорту та 52,3 % імпорту комерційних послуг. Варто зазначити, що лідерами з експорту є 12 європейських, дві

північноамериканські і шість азіатських країн, з імпорту – дев'ять європейських, сім азіатських, дві північноамериканські, одна південноамериканська країна, а також Російська Федерація.

Міжнародна торгівля послугами не є винятковою прерогативою промислово розвинених країн. У низці країн, що розвиваються, послуги також становлять значну частину їхнього експорту. Тому для оцінки участі країн у міжнародному поділі праці доцільно враховувати показник її частки у світовій торгівлі послугами.

Ступінь монополізації світової торгівлі послугами набагато вище, ніж міжнародної торгівлі товарами. Концентрація в торгівлі послугами ще більш помітна серед країн, що розвиваються, і країн із перехідною економікою.

На десять країн припадає близько 70 % від загального обсягу торгівлі послугами. Ці країни мають велику частку в торгівлі туристичними послугами (Китай, Туреччина), транспортними послугами (Сінгапур), будівельними послугами (Китай, Республіка Корея, Росія), фінансовими й бізнес-послугами (Гонконг), комп'ютерними та інформаційними послугами (Індія).

Світовий ринок послуг на сьогодні є складною багаторівневою системою, що продовжує розширюватися та залучує нові країни до свого розвитку. Незважаючи на кризові явища, у світовій економіці за 2008–2010 роки країнам-лідерам вдалося зберегти свої позиції та навіть вийти на нові міжнародні ринки завдяки зростаючій тенденції до популяризації наукоємних послуг, пов'язаних з інформаційними технологіями та ноу-хау. Це свідчить не лише про вдалий стратегічний менеджмент та швидке реагування на зміни в цих країнах, але й високий контроль та міжнародне регулювання відносин на цих ринках, що є запорукою успіху будь-якого бізнесу.

Оскільки основною тенденцією розвитку світової торгівлі сьогодні є її лібералізація, значно знижено рівень митних тарифів, скасовано багато обмежень, квоти і т. п. Однак, існує декілька проблем. Одна з основних — наростання протекціоністських тенденцій на рівні економічних угруповань, торговельно-економічних блоків країн. Саме тому рівень розвитку зовнішньоторговельних відносин із тими чи іншими країнами

залежить передусім від методів регулювання, встановлених на ринках цих країн, у тому числі й правил міжнародного регулювання.

Розробка загальних правил торгівлі послугами на зовнішньому ринку повинна сприяти розширенню міжнародної торгівлі на основі консенсусу про впровадження в практику обміну послугами таких загальних принципів:

- міжнародна торгівля послугами має ґрунтуватися на принципі ринкової конкуренції та режиму найбільшого сприяння (РНС), гласності (країни зобов'язані публікувати нові норми регулювання, що стосується торгівлі послугами, і повідомляти інші країни про них);

- ставлення до послуг, наданих нерезидентами, на внутрішньому ринку іноземних країн повинно виходити з національного режиму, тобто бути недискримінаційним і транспарентним;

- забезпечення сприятливих умов для активної участі країн, що розвиваються, у міжнародній торгівлі послугами.

Перспективи подальшого розвитку світового ринку послуг полягають передусім у створенні глобальної системи зовнішньоекономічних відносин, де основними гравцями на ринку стануть великі міжнародні об'єднання та організації, ТНК та ТНБ. Крім того, очікується збільшення обсягів потоків прямих іноземних інвестицій (ПІІ), тож варто очікувати активізації зовнішньої торгівлі послугами серед країн, що є інвестиційно-привабливими. Експерти також прогнозують збільшення частки збуту високотехнологічних, інноваційних послуг, що пов'язують із розвитком промисловості в цьому напрямі. Інтеграційні процеси на міжнародному ринку мають вплинути на створення єдиного механізму регулювання ринку послуг у світі, що приведе до активізації зовнішньоекономічних відносин між країнами, що беруть участь у таких процесах, та усунення бар'єрів для вільної торгівлі.

5.2. Зміна світового ринку послуг в умовах розвитку інформаційних технологій

Ринок послуг дуже різноманітний, а сфера їх застосування розширяється з кожним роком. Одна з тенденцій, що характеризує торгівлю послугами, полягає в тому, що нові технології доповнюють або витісняють інші способи їх надання.

Динамічний розвиток галузей світової сфери послуг як системоутворюючого сектору господарства є проявом і наслідком становлення і розвитку постіндустріального суспільства, передусім, у провідних зарубіжних країнах. В найближче десятиліття цей процес буде зумовлений як базовими довгостроковими закономірностями суспільного прогресу, так і зростанням впливу ряду нових явищ, що призвели в останні десятиліття до прискорення темпів зростання сфери послуг. Підвищення життєвого і культурно-освітнього рівня населення супроводжуватиметься абсолютним і відносним збільшенням витрат на послуги у структурі споживчих витрат населення. В умовах безперервного технологічного ускладнення виробництва, зростання конкуренції у світовому економічному просторі зростатиме попит бізнесу на широке коло послуг, що сприяють підвищенню його конкурентоспроможності. Соціально-гуманітарна спрямованість постіндустріального розвитку, своєю чергою, вимагатиме подальшого розширення в структурі економіки позицій таких галузей сфери послуг, як освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога, культурно-рекреаційні галузі тощо.

Вагомий вплив на розвиток сфери послуг здійснює науково-технічна революція. Це пов'язано з дією таких **чинників**:

1. Новітні технологічні зміни в засобах зв'язку і на транспорті перетворили на товари низку так званих нечинникових послуг. Різде зниження транспортних витрат збільшило ступінь мобільності виробників і споживачів послуг, застосування нових засобів супутникового зв'язку і відеотехніки дало можливість взагалі відмовитися від особистого контакту продавця і покупця послуги.

2. Прискорення темпів технологічного прогресу в галузі телекомунікацій і інформатики привело до появи нових форм

торгівлі послугами. Йдеться про міжнародний комерційний обмін інформацією, у якому або бази даних стають об'єктом зовнішньої торгівлі, або фірма в такий спосіб підтримує контакт із своїми закордонними філіями.

3. Технологічний прогрес дав змогу збільшити попит на ті види послуг, що раніше мали товарну форму. Це стосується фінансових послуг, послуг банків і страхових фірм. Застосування сучасних технологій у цій галузі дає змогу значно розширити коло клієнтів фінансових закладів і збільшити спектр наданих ними послуг.

Слід зазначити, що з використанням інформаційно-комунікаційних технологій у багатьох секторах сфери послуг відбуваються подекуди **революційні відкриття**:

1) радикально змінюються матеріальна база, характер і зміст операцій;

2) розширюється набір пропонованих послуг, особливо в сегменті фінансових, телекомунікаційних, ділових послуг;

3) сформувався комплекс нових галузей сфери послуг, передусім, інформаційного спрямування (мобільний зв'язок; послуги з обробки потоків інформації; розробка програмного забезпечення; управління і обслуговування інформаційних систем);

4) моделі масового обслуговування активно доповнюють індивідуалізованим підходом і сервісом, орієнтованим на конкретного покупця.

Змінились також базисні ознаки послуг: нівелюється локальне розташування виробництва послуг; створені умови для їх передачі на різні відстані в реальному режимі часу; з появою Інтернету ринок послуг вийшов за рамки реальної економіки, у віртуальному просторі реалізуються зростаючі обсяги операцій.

Оскільки в галузях сфери послуг спостерігається особливо тісна залежність ефекту нових технологій і ринкового успіху фірм від якості і раціонального використання нематеріальних активів (систем організації, управлінських рішень, людського капіталу і т.п.), очікується, що в діловій стратегії бізнесу в сфері послуг особлива увага приділятиметься удосконаленню характеристик робочої сили. Вже на даному етапі світогосподарського розвитку галузі сфери послуг активно інтегруються в економіку знань, а за показником наукомісткості низка видів послуг (інформаційні,

ділові, професійні) увійшли до числа лідерів. Так, у розробці програмного забезпечення цей показник становить 21,5 %, у послугах з управління інформаційними системами – 17 % (для порівняння – в обробній промисловості – 3,6 %).

Наукова складова розвитку сфери послуг укріплюється також у результаті інтеграції двох форм виробництва в рамках великих корпорацій, які поєднують розробку певного продукту і розробку технологій надання послуг з його реалізації і обслуговування. Враховуючи вирішальну роль інновацій у конкурентній боротьбі на сучасному етапі світовогосподарського розвитку, можна очікувати подальшого поглиблення наукової складової у розвитку сфери міжнародних послуг.

5.3. Позичювання України на світовому ринку послуг

Світовий ринок є невід'ємною частиною суспільного господарського відтворення, яке формується в умовах глобалізації світової економіки. На сучасному перехідному етапі економічного розвитку України важливо поглиблювати зовнішньоекономічні зв'язки з метою інтегрування у світову економіку та пошуку шляхів виходу на світовий ринок. Зовнішня економічна діяльність України повинна бути спрямована на задоволення потреб національної економіки як у сировині, матеріалах, обладнанні, новітніх технологіях, так і в різноманітних послугах. Ринок послуг зазвичай характеризується динамічністю, різними коливаннями попиту та пропозиції, він є досить специфічним та важко прогнозованим.

Місце України на світовому ринку послуг, незважаючи на її великий потенціал науково-технічних кадрів, менш сприятливе, ніж на світовому ринку товарів, саме тому необхідно є концентрувати увагу на розвитку експорту послуг. В Україні ринок послуг представлений у таких секторах: ринок інформаційних і технологічних послуг, транспортні послуги, туристичні послуги, фінансові послуги, послуги банківського та страхового секторів, послуги у галузі освіти тощо.

Україна на міжнародному ринку послуг співпрацює з багатьма країнами світу. Найбільша частка (майже 50 %) припадає на країни СНД, які є її безумовними партнерами у багатьох сферах торгівлі. Також збільшується частка країн Європи. Динаміку змін обсягів надання послуг України на зовнішній ринок можна проаналізувати на основі даних табл. 14.

Таблиця 14

Географічна структура експорту послуг України за 2006 – 2016 роках (млн дол. США)

Рік	Усього	Країни СНД	Європа	Інші країни світу	Азія	Африка	Америка
2006	6134,7	2815,5	1870,4	3326,1	593,1	72,2	476,8
2007	7505,5	3409,9	2360,8	4106,1	734,2	94,3	574,8
2008	9038,9	3666,3	3154,1	5389,0	939	125,9	793,1
2009	11741,3	4245,5	4176,4	7522,2	1380,5	203,1	1247,2
2010	9598,3	3826,6	2936,1	5803,0	1162,4	164,4	1117,5
2011	14180,3	14180,3	14180,3	14180,3	14180,3	14180,3	14180,3
2012	14096,2	14096,2	14096,2	14096,2	14096,2	14096,2	14096,2
2013	14233,2	14233,2	14233,2	14233,2	14233,2	14233,2	14233,2
2014	11520,8	4034,3	7486,5	4431,0	3991,6	1350,7	131,3
2015	9736,6	3544,8	6191,8	3521,4	2927,9	1120,3	145,1
2016	9868,0	3727,9	6140,1	3499,0	3004,9	1154,5	125,1

Загалом обсяг експорту послуг України в період з 2006 по 2009 роки невинно зростав, що зумовлене збільшенням частки сфери послуг у загальному обсязі економічних операцій країни. Таке зростання сприяє розвитку економічного стану країни на міжнародному рівні. У 2010 році внаслідок фінансової кризи експорт послуг на зменшився 2 143 млн дол. США.

Як бачимо з отриманих даних таблиці 14 за досліджуваній період експорт послуг з України зріс на 3733,3 млн дол. США. Зазнала змін і структура експорту.

Перерозподіл експорту на користь інших країн світу свідчить про поступову інтеграцію України на світовий ринок та про більший рівень становлення постіндустріального суспільства у інших країнах світу порівняно з СНД, що, своєю чергою, приводить до більшої потреби цих країн у послугах. На сьогодні

експорт Україною послуг все ж таки поступовозростає, що викликано розбудовою в Україні та світі інформаційного суспільства. Імпорт в Україну послуг зріс на 3114,9 млн дол. США.

Таким чином, географічна структура експорту та імпорту послуг України досить розгалужена. Провідну частку займають країни СНД, країни Європи та Азії, що зумовлене географічним розташуванням країни та налагодженими міждержавними зв'язками.

Висока частка експорту послуг ЄС у світовому господарстві є важливим індикатором для України, що заявила про свій європейський вибір. Економічний інтерес нашої країни полягає в тому, щоб якомога ефективніше вписатись з її послугами в єдиний європейський ринок та інші ринки світу.

Імпорт послуг також займає значну роль в аналізі зовнішньоекономічної діяльності країни.

Структуру імпорту Україною послуг за 2006–2016 роки можна прослідкувати в табл. 15.

Таблиця 15

**Географічна структура імпорту послуг Україною за 2006 – 2016 роки
(млн дол. США)**

Рік	Усього	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Азія	Африка	Америка
2006	3719,4	690,4	3030,7	1703,9	534,8	50,7	396,1
2007	4980,6	799,8	4183,5	2402,1	745,5	61,9	574,7
2008	6468,0	105,8	5414,9	3488,9	1156,7	87	570,4
2009	5173,5	787,2	4393,5	2640,2	1038,8	43,2	450,4
2010	5421,6	5421,6	5421,6	5421,6	5421,6	5421,6	5421,6
2011	6214,2	1166,3	5025,6	2804,2	3372,1	1377,1	36,4
2012	6650,1	1238,2	5401,0	3038,8	3641,2	1515,7	37,5
2013	7523,0	1466,5	6056,5	3531,2	4212,0	1585,1	35,1
2014	6373,1	1204,0	5169,1	3002,6	3148,8	920,8	44,3
2015	5523,0	839,6	4683,4	2749,1	2750,1	850,9	39,4
2016	5326,5	672,6	4653,9	2400,7	2421,6	888,8	40,7

З огляду на проведений аналіз, можна зробити висновок, що Україні потрібно докладати серйозних зусиль для прискореного розвитку й експорту послуг. Ці позиції слід

враховувати при поживленні структурних перетворень у нашій країні, які зараз вже почали відбуватися. Генеральна стратегія модернізації української економіки повинна полягати в тому, щоби здійснити суттєві зрушення в бік третинного сектора. Лише за цієї умови можна більш органічно включитися в міжнародні ринки. Потребує, зокрема, обґрунтування профіль майбутньої спеціалізації в ЄС та системі міжнародного поділу праці. Ці проблеми повинні бути відображені в перспективних соціально-економічних програмах країни. Комплекс взаємопов'язаних питань в економічній, нормативно-правовій та інституціональній сферах України має бути вирішений у зв'язку з наступним набуттям членства нашої держави у зоні вільної торгівлі з країнами ЄС.

Лібералізація українського ринку послуг внаслідок входження в СОТ, приєднанням до зони вільної торгівлі з країнами ЄС та забезпечення безперешкодного доступу до нього іноземних учасників дозволить підвищити конкурентоспроможність у багатьох технологічно пов'язаних видах діяльності і, таким чином, поліпшити функціонування економіки України загалом та привабливість до зовнішніх інвестицій зокрема.

Таким чином, позитивні наслідки для сектора послуг від вступу України в СОТ та приєднання до зони вільної торгівлі з країнами ЄС переважатимуть над негативними. Очевидно, що коли Україна розвиватиме ринок послуг, спираючись лише на національні ресурси або обмежуючись послугами іноземних постачальників, то конкурентоспроможність сектора послуг у країні неминуче відставатиме від міжнародного рівня.

У зв'язку з цим головним завданням є нарощування вітчизняного потенціалу сфери послуг на основі широкої кооперації із зарубіжними партнерами та збільшенням обсягу інвестицій в сферу послуг України.

Питання для самоконтролю

1. Визначте місце послуг у структурі світового ринку.
2. Опишіть особливості розвитку міжнародної сфери послуг.
3. Охарактеризуйте вплив НТР на розвиток сфери послуг.
4. Проаналізуйте місце України на світовому ринку послуг.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Форма господарської взаємодії, за якої усе, призначене для продажу сам виробник збуває всередині країни – це:

- а) національний ринок;
- б) внутрішній ринок;
- в) світовий ринок.

2. Внутрішній ринок, частина якого орієнтується на іноземних покупців, це:

- а) світовий ринок;
- б) національний ринок;
- в) фінансовий ринок;
- г) місцевий ринок.

3. Серед форм міжнародних економічних відносин основною і центральною ланкою світогосподарських зв'язків є:

- а) міжнародна міграція робочої сили;
- б) міжнародний рух капіталу;
- в) міжнародна торгівля;
- г) валютно-кредитні відносини.

4. Визначте послідовність еволюції форм ринку:

- а) міжнародний ринок;
- б) місцевий ринок;
- в) внутрішній ринок;
- г) регіональний ринок;
- д) світовий ринок;
- е) національний ринок.

5. Світовий ринок – це:

а) динамічна система, яка поєднує у єдиний господарський механізм різнонаціональних продавців та покупців, виробників і споживачів товарів за допомогою цінкових та споживчих критеріїв обміну з використанням нормативно-правової та інституційної інфраструктури міжнародних економічних відносин;

б) цілісна система господарських зв'язків між національними економіками різних країн, належних до них, або утворених ними суб'єктами господарського життя, а також міжнародними організаціями, яка має характерні лише для себе взаємозв'язки, закономірності та реалізує ті специфічні інтереси, які пов'язані з використанням переваг міжнародного співробітництва, поділу праці та чинникового розміщення;

в) динамічна система взаємопов'язаних національних економік та відносин між належними до них суб'єктами економічного життя, яка діє на принципах міжнародного поділу праці та охоплює всі стадії циклу економічного відтворення.

6. Основою для виникнення світового ринку стали:

- а) міжнародна спеціалізація;
- б) міжнародний поділ праці;
- в) міжнародне кооперування виробництва;
- г) інтернаціоналізація виробництва.

7. Характерними рисами світового ринку є:

- а) оптимізація використання чинників виробництва;
- б) економічна політика держав у підтримці міжнародного руху товарів і чинників виробництва;
- в) виконання санаційної ролі;
- г) виникнення економіки відкритого типу в рамках багатьох держав і міждержавних об'єднань;
- д) міждержавне переміщення товарів під впливом не лише внутрішніх, а й зовнішніх попиту і пропозиції.

8. Для торгівлі сучасного етапу розвитку світового ринку характерним є:

- а) збільшення частки внутрішньофірмових поставок у світовій торгівлі;
- б) підвищення ролі країн, що розвиваються;
- в) активізація зустрічної торгівлі;
- г) зменшення питомої ваги США, Великобританії та Франції у світовому експорті;
- д) поширення усталених і довготермінових відносин.

9. Світова (міжнародна) торгівля – це:

а) форма участі країни в системі міжнародної кооперації та міжнародного поділу праці, яка передбачає концентрацію зусиль даної країни, її господарських суб'єктів на виробництві певних товарів і послуг;

б) торгівля між країнами або різнонаціональними контрагентами, яка складається з експорту й імпорту товарів і послуг;

в) купівля та ввезення товарної продукції з-за кордону з метою їх реалізації на внутрішньому ринку та використання на території країни;

г) транскордонний обмін товарами на еквівалентній основі згідно з конкретними цілями та умовами реалізації угод.

10. Що містить у собі поняття кон'юнктури ринку?

а) кон'юнктура вказує на збіг обставин про які залежить і в якій виявляється успіх господарської діяльності;

б) середнє значення рівня ділової активності;

в) напрямок розвитку економічного процесу, зафіксований на визначену дату.

11. Внаслідок взаємодії попиту та пропозиції виникають такі стани ринкової кон'юнктури:

а) дефіцитна, профіцитна і збалансована;

б) сприятлива, несприятлива;

в) стійка і млява;

г) короткочасна і довготермінова.

12. До циклічних чинників формування кон'юнктури світового господарства належать:

а) попит на товари масового споживання;

б) науково-технічний прогрес;

в) стан розвитку грошово-кредитної сфери;

г) державне регулювання економіки.

13. Відзначте основні завдання кон'юнктурних досліджень:

- а) визначення об'єкта кон'юнктурного аналізу;
- б) збір і опрацювання кон'юнктурної інформації про об'єкт дослідження і пов'язаних із ним економічних процесах;
- в) оцінка особливостей стана досліджуваного ринку, виявлення поведінки суб'єктів, що діють на ринку;
- г) оцінка особливостей стану в рівні брокериджа;
- д) оцінка й аналіз потенціалу й основних пропорцій ринку;
- е) виявлення основних тенденцій розвитку ринку, його коливальності, сезонності і циклічності;
- є) прогноз кон'юнктури.

14. Ціни, за якими ведеться торгівля на конкретному національному чи регіональному ринку, це:

- а) ринкові ціни;
- б) світові ціни;
- в) ціни зовнішньої торгівлі;
- г) ціни споживача;
- д) ціни тендерні;
- е) ціни фактичні.

15. Грошове вираження міжнародної ціни виробництва, що складається на світовому ринку, ціни найбільш впливових ринкових агентів – це:

- а) монопольні ціни;
- б) світові ціни;
- в) номінальні ціни;
- г) фактичні ціни;
- д) контрактні ціни.

16. Джерелами світового ціноутворення є:

- а) біржові котирування;
- б) ціни аукціонів;
- в) ціни споживача;
- г) ціни фактурні;
- д) ціни пропозицій великих фірм;
- е) середні експортні та імпортні ціни.

17. Для міжнародної торгівлі промисловими товарами характерні такі особливості:

- а) зростання виробництва високотехнологічних виробів;
- б) перехід від одиничних до системних продажів;
- в) підвищуються вимоги імпортерів до екологічної безпеки товарів;
- г) довготермінове перевищення пропозиції над попитом;
- д) зниження тривалості життєвого циклу більшості видів товарів.

18. До методів загальносистемного аналізу кон'юнктури ринку відносять:

- а) метод порівняння та групування;
- б) метод оцінювання ризиків та математичне моделювання;
- в) кореляційно-регресійний аналіз та індексний метод;
- г) балансовий та візуально-графічні методи.

19. Серед особливостей послуг як товару виокремлюють:

- а) невідчутність;
- б) видимість;
- в) неможливість збереження.

20. Ринок послуг – це:

- а) система ринкових відносин, що забезпечує акумуляцію і перерозподіл капіталу між кредиторами і позичальниками через посередників на основі попиту і пропозиції на капітал;
- б) форма інтернаціоналізації господарського життя, що передбачає зближення і взаємоприспособлення усіх структур національних господарств;
- в) диверсифікована система спеціалізованих ринків послуг, участь у функціонуванні якої у той чи інший спосіб беруть усі країни;
- г) розгалужена система вузькоспеціалізованих ринків послуг;
- д) жодна з відповідей неправильна.

21. Під сферою послуг розуміють:

а) сукупність підприємств, організацій, установ та їх підрозділів, для яких надання послуг є основним або побічним видом діяльності;

б) зведену узагальнювальну категорію, що включає надання різноманітних видів послуг, яке здійснюють юридичні або фізичні особи;

в) жодна з відповідей неправильна.

22. Провідними експортерами та імпортерами у світовій торгівлі комерційними послугами є:

а) Італія;

б) Канада;

в) Мексика;

г) Нідерланди;

д) Німеччина;

е) Франція;

є) Японія;

ж) США;

з) Швеція;

і) Великобританія.

23. Міжнародні товарні біржі – це:

а) епізодичні роздрібні ринки однорідних товарів;

б) постійні роздрібні ринки однорідних товарів;

в) постійно діючі оптові ринки однорідних товарів;

г) постійні оптові ринки різних товарів.

24. Вивезення товарів, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, в тому числі виняткових прав на них, з митної території країни за кордон без зобов'язання їх зворотного ввезення – це:

а) реекспорт;

б) імпорт;

в) генеральна торгівля;

г) експорт;

д) реімпорт.

24. Сукупність методів прогнозування кон'юнктури світових товарних ринків за ступенем їх формалізації можна поділити на дві групи:

- а) евристичні та формалізовані;
- б) економіко-математичні та суб'єктивні;
- в) детерміновані та стохастичні;
- г) інтуїтивні та експертні.

25. Кон'юнктура в екстенсивному режимі – це ситуація, коли:

- а) виробництво змінюється пропорційно до обсягу залучених у нього ресурсів, а масштаби споживання залежать від кількості споживачів;
- б) послаблення залежності кон'юнктури від одних зовнішніх умов, що супроводжується зростаючим значенням інших зовнішніх систем;
- в) зменшується вклад у ВВП сировинних галузей, збільшується частка продукції обробної промисловості, підвищується роль галузей, які надають послуги.

26. Що таке стан рівноваги в економіці?

- а) спроможність економічної системи розвиватися в напрямку неухильного зростання;
- б) спроможність економічної системи повертатися у вихідний стан після впливу на неї зовнішніх, випадкових або нових, нехарактерних для неї збурень;
- в) спроможність економічної системи коливатися навколо деякого середнього значення економічного зростання, названого точкою рівноваги.

28. Залежної від економічного суб'єкта прийнято поділяти кон'юнктуру на:

- а) кон'юнктуру світового ринку, народногосподарську кон'юнктуру і кон'юнктуру її елементів (галузеву, регіональну, територіальну і т.п.);
- б) загальну, спеціальну.

29. Залежно від особливостей аналізу виокремлюють:

- а) загальну та спеціальну кон'юнктуру;
- б) світового ринку, народногосподарську кон'юнктуру і кон'юнктуру її елементів (галузеву, регіональну, територіальну і т.п.).

30. Кон'юнктуру ринку на ринку послуг не можна визначити як:

- а) певне співвідношення між попитом та пропозицією, як за окремими товарами чи послугами, їхніми групами, так і за товарною чи грошовою масою в цілому на ринку, або в його сегменті;
- б) ту, що складається у певний період часу і в конкретному місці, як соціально-економічні, торгово-організаційні та інші умови реалізації товарів;
- в) найбільш вигідні для виробника умови продажу товарів або послуг певної групи у конкретному місці і в певний період часу;
- г) результат взаємодії чинників та умов, що визначають структуру, динаміку і співвідношення попиту, пропозиції і ціни на товари та послуги.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Банк моделей – це набір математичних моделей, які допомагають прийняти найоптимальніші маркетингові рішення.

Вторинні джерела інформації – це відомості статистичного, оглядового, аналітичного та прогностичного характеру.

Географічна диверсифікованість постачань – критерій, що показує ступінь інтеграції в світове господарство і характеризує стійкість експортних постачань.

Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної, соціальної та культурної інтеграції та уніфікації, наслідком якого є світовий розподіл праці, міграція капіталу та людських і виробничих ресурсів, стандартизація процесів, а також зближення культур різних країн.

Глобалізація товарних ринків – це процес поглиблення взаємозв'язку та взаємозалежності окремих товарних ринків (чи їх суб'єктів) окремих країн в галузі світових економічних відносин.

Дефіцитна кон'юнктура – це стан ринку, який складається в умовах перевищення попиту над пропозицією та виявляється в зростанні товарних цін на продукцію.

Економічний цикл – послідовні піднесення і спади рівнів ділової активності протягом певного часу.

Загальна інформація – це дані, що характеризують ринкову ситуацію загалом і, водночас, спільно з розвитком галузі економіки, товарного ринку або конкретної фірми.

Загальна структура товарного ринку – це сукупність суб'єктів що діють на цьому ринку – продавці та покупці, а також низка організацій та угруповань, що супроводжують і забезпечують діяльність продавців і покупців.

Збалансована кон'юнктура ринку – це повний або частковий збіг між обсягом і структурою попиту та пропозиції на товар.

Комерційна інформація – це дані, отримані з ділової документації фірми стосовно питань збуту продукції, а також дані, надані партнерами шляхом інформаційного обміну.

Кон'юнктура в екстенсивному режимі – виробництво змінюється пропорційно до обсягу залучених в нього ресурсів, а масштаби споживання залежать від кількості споживачів.

Кон'юнктури в інтенсивному режимі – у динаміці виробництва і споживання потрібно виділяти компоненту, з якою пов'язані зміни в структурі споживання і виробництва.

Кон'юнктура підвищувальна – це стабільне переважання попиту над пропозицією, зростання ринкових цін на товар і кількості торговельних угод (ринок продавця).

Кон'юнктура знижувальна – це стабільна перевага пропозиції товару над попитом, падіння цін на товар, зменшення кількості укладених угод (ринок покупця).

Кон'юнктура ринку – сформована ринкова економічна ситуація, що характеризує співвідношення між попитом і пропозицією, рівнем цін, товарними запасами та іншими економічними показниками.

Кон'юнктуруотворювальний чинник – це сила, що формує і визначає характер ринкової економічної кон'юнктури, провідними елементами якої є пропозиція і попит.

Методи загальносистемного аналізу кон'юнктури ринку – це методи порівняння, групувань, візуально-графічні методи, балансовий.

Моніторинг – постійне спостереження за об'єктом, явищем, процесом з метою виявлення їх відповідності або невідповідності бажаному результату.

Моніторинг в кон'юнктурному аналізі – система постійних (періодичних) замірів, відстеження параметрів ринку за допомогою набору індикаторів, що мають на меті відобразити кон'юнктуру ринку і забезпечити базу для безперервного прогнозування ринкової ситуації.

Несприятлива кон'юнктура – це стан ринку, який характеризується низькими обсягами попиту і пропозиції при тенденції ринку до зниження цін, різким коливанням цін, дефіцитом товарів, неоправданим збільшенням запасів.

Первинні джерела інформації – це відомості, отримані з усних бесід під час ділових зустрічей та особистих контактів, а також письмової службової інформації.

Попит – це платоспроможна потреба в товарах для споживання та поповнення товарних запасів.

Пропозиція – сума товарів, вироблених для збуту на ринку, й реалізації товарних запасів.

Профіцитна кон'юнктура – це стан ринку, який зумовлений перевищенням пропозиції над платоспроможним попитом.

Світовий ринок – це динамічна система, що поєднує у єдиний господарський механізм різнонаціональних продавців і покупців, виробників і споживачів товарів за допомогою цінкових та споживчих критеріїв обміну з використанням нормативно-правової та інституційної інфраструктури міжнародних економічних відносин.

Спеціальна інформація – це дані, отримані за результатами проведення спеціалізованих цільових заходів із вивчення ринку (опитування населення, покупців, спеціалістів торгівлі й промисловості, експертів; виставки-продажі, ярмарки, кон'юнктурні наради), а також дані матеріалів дослідницьких організацій.

Сприятлива кон'юнктура – збалансований ринок, стабільний до зростаючих обсягів продажу, зрівноважені ціни, перевищення попиту над пропозицією при зростаючих цінах.

Статистичний банк – це сукупність сучасних статистичних методів обробки інформації, які дають можливість виокремити найважливішу інформацію за допомогою регресійно-кореляційного, факторного, дискримінантного аналізу.

Товарний ринок – система відносин купівлі-продажу між економічно вільними продавцями й покупцями, що забезпечує зв'язки виробництва зі сферою споживання.

Умови формування кон'юнктури – це зовнішнє середовище щодо кон'юнктурноформувального чинника, який впливає на нього.

Цикл – чергування явищ (фаз), які систематично повторюються, характеризує форму динаміки процесу відтворення, а разом з тим і рух економічної кон'юнктури.

Чинники групи попиту – це рівень особистого й виробничого споживання товарів, обсяг надходжень їх у товарні запаси, прибутки, купівельна спроможність країн.

Чинники групи пропозиції – це обсяг виробництва товарів, їхня конкурентна спроможність, рентабельність виробництва, норми прибутків фірм, їхнє адаптування до впровадження досягнень науки і техніки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основний

1. *Березовенко С. М.* Кон'юнктура світових товарних ринків: підручник /С. М. Березовенко. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2008. — 271 с.
2. *Галушка Є. О.* Світовий ринок товарів та послуг: навч. Посібник /О.Є.Галушка – Чернівці : Наші книги, 2009. – 208 с.
3. *Ляшенко Г. П.* Кон'юнктурні дослідження на світових ринках: навч. Посібник / Г. П. Ляшенко, Л. Л. Лазебник. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2003. – 92 с.
4. *Пазуха М. Д.* Кон'юнктура світових товарних ринків: навч. посібник/ М. Д. Пазуха. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
5. *Фаріон І. Д.* Світовий ринок товарів і послуг: навч. посіб.ник/ І. Д. Фаріон – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 443 с.
6. *Мельник Т. В.* Кон'юнктура світових ринків: методологічні аспекти аналізу та прогнозування/ Т. Мельник // Економіст. – 2007. - № 7. – С. 40–43.
7. *Заблоцька Р. О.* Кон'юнктура світового ринку послуг. – Київ, 2011. – 186 с.

Додатковий

8. www.world-bank.org – Офіційний сайт Групи Світового Банку
9. www.unicc.org – Офіційний сайт ООН
10. www.euroa.eu.int – Офіційний сайт ЄС
11. www.imf.org – Офіційний сайт МВФ
12. www.iie.com – Офіційний сайт Інституту міжнародної економіки, Вашингтон
13. www.maik.rssi.ru – Офіційний сайт журналу Світова економіка та міжнародні відносини
14. www.bank.gov.ua – Офіційний сайт Національного банку України
15. www.me.gov.ua – Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

16. www.icps.kiev.ua – Офіційний сайт Міжнародного центру перспективних досліджень

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні статистичні видання провідних промислово розвинених країн світу

Країна	Назви статистичних видань
США	Annual Survey of Manufactures, Automotive Trade Statistics, Business Condition Digest, Business Statistics. The Biennial Supplement to the Survey of Current, Economic Indicators, Economic Report of the President Federal Reserve Bulletin, The Handbook of Basic Economic Statistics, Highlights of U.S. Export and Import Trade, Industrial Outlook, Statistical Abstract of the United States, U.S. Exports, Commodity by Country, U.S. General Imports, Commodity by Country, Wholesale Price and Price Indexes, Minerals Yearbook. U.S. Department of the Interior
Великобританія	Business Monitor, Overseas Trade Statistics of the United Kingdom, Statistical Abstract
Федеративна Республіка Німеччина	Der Aussenhandel der Bundesrepublik Deutschland, Die Electrotechnische Industrie. Statistischer Bericht, Industrie und Handwerk (у трьох частинах), Preise, Lohne, Wirtschaftsrechnungen, Statistische Berichte, Statistisches Jahrbuch fur die Bundesrepublik Deutschland, Statistisches Handbuch fur den Maschinenbau, Tatsachen und Zahlen aus der Kraftverkehrwirtschafts
Франція	Annuaire de statistique industrielle, Statistique du commerce extérieur de la France
Італія	Annuario statistico italiano, Annuario di statistiche industriali, Statistica annuale del commercio con l'estero, Statistica mensile del commercio con l'estero
Японія	Japan Exports and Imports: Commodity by Country: Country by Commodity, Monthly Circular, Monthly Foreign Trade Statistics, Yearbook of Machinery Statistics

Найвідоміші видання загальноекономічного та галузевого характеру

Країна	Загальноекономічні видання	Галузеві журнали, бюлетені та газети
США	Barron's, Business America, Business International, Business Week, Forbes, Foreign Commerce Weekly, Fortune, Magazine of Wall Street, Nation's Business, Overseas Business Reports, Predicasts, U.S. News and World Report	Agricultural Engineering, American Machinist, Automobile Facts and Figures, Automotive Industries, Aviation Week and Space Technology, Chemical and Engineering News, Chemical Engineering, Datamation, Economic Handbook of the Machine Tool Industry, Electrical World, Electronics, Electronics Business, Engineering and Mining Journal, Engineering News — Record, Implement and Tractor, Industry Week, Iron Age, Mining Equipment International, Railway Age, Steel, American Metal Market, Electronic News, The Journal of Commerce, The New York Times, Wall Street Journal
Велико-британія	The Director, The Economist Journal, Economic Trends, The Economist, Labour Monthly, Management Today, National Income Expenditure, National Institute Economic Review, Trade and Industry	The Aeronautical Journal, Agricultural Machinery, Journal, Aircraft Engineering, Ball Bearing Journal, Commercial Motor, The Consulting Engineer, Electrical Review, Engineering, Flight International, Lloyd's Register of Shipping, Machinery Lloyd, Maintenance Engineering, Metal Bulletin, Metalworking Production, The Mining Journal, Mining Magazine, Motor Ship, Nuclear Engineering, Plant Hire, Purchasing and Supply Management, Railway Gazette International, Financial Times, Motor Trader
ФРН	Agrartechnik Internationale, Atomwirtschaft — Atomtechnik, Elektrizitäts Wirtschaft, Hansa, Elektrotechnik, IFO Schnelldienst, Industrie Anzeiger (Fordertechnik, Antriebstechnik, Betriebsbedarf), Konjunkturbereichte	Landmaschinenmarkt, Maschinenmarkt, Die Weltwirtschaft, Wirtschaftsdienst, Wirtschaftskonjunktur, Wirtschaftswoche, Wochenbericht des Instituts für Wirtschaftsforschung, Blick durch die Wirtschaft, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Handelsblatt, Nachrichten für Aussenhandel, Welt

Закінчення Додатку Б

Країна	Загальноекономічні видання	Галузеві журнали, бюлетені та газети
Японія	Business Japan, Engineering Industries of Japan, Industrial Japan, The Motor Industry of Japan, Oriental Economists, Trade and Industry of Japan	Japan Economic Journal, Look Japan. The Newspaper of Industry

Основні світові товарні біржі з торгівлі продовольчою продукцією

Товарна біржа світу- (загальноприйняте скорочення)	Повна назва біржі	Назва товару
ВСЕ (Угорщина)	Budapest Commodity Exchange (Будапештська товарна біржа)	Живі свині , пшениця, кукурудза, фуражний ячмінь, насіння соняшнику
ВМ&F (Бразилія)	Bolsa de Mercadorias & Futuros (Біржа Сан-Паулу)	Велика рогата худоба. Кава (арабіка, робуста), соя, бавовна, цукор (кристалічний), кукурудза. Золото. Індекси. Відсоткові ставки. Валютні курси. Боргові зобов'язання
BOLCOMSF (Аргентина)	BOLSA DE COMERCIO DE SANTA FE (Торговельна біржа Санта Фе)	Аграрна продукція
Bolsa de cereales (Аргентина)	Bolsa de cereales (Зернова біржа)	Пшениця, кукурудза, соняшник, соєві боби
СВОТ (США)	Chicago Board of Trade (Торговельна біржа Чикаго)	Кукурудза, соєві боби, соєва олія, соєвий шрот, пшениця, овес, рис круглий. Відсоткові ставки. Індекси. Дорогоцінні метали
ССЕ (Багами)	Caribbean Commodity Exchange, Ltd. (Карибська товарна біржа)	Інтернет-біржа реального товару (аграрна продукція, індекси, валюта)
ССЕХ (Канада)	Continental Commodity Exchange (Континентальна товарна біржа)	Електронна біржа реального товару. Аграрна продукція і сировина. Продукти харчування і корми. Автомобілі та комплектуючі. Товари для споживання. Будматеріали
СЕЛ (Словенія)	Commodity Exchange of Ljubljana (Товарна біржа Любляни)	Кукурудза, ячмінь. Валюта. Індекс ЈУ. Акції

Товарна біржа світу- (загальноприйняте скорочення)	Повна назва біржі	Назва товару
CME (США)	Chicago Mercantile Exchange (Товарна біржа Чикаго)	Аграрна продукція: відгодована велика рогата худоба, жива велика рогата худоба, заморожена велика рогата худоба, безкісткова яловичина, свиняча вирізка, свині пісні, сир чеддер, вершкове масло, молоко. Пиломатеріали. Валюта. Євродолар. Білети державних скарбниць. Індекси
CSCE (США)	CEI : Coffe, Sugar and Cocoa (Нью-йоркська біржа кави, цукру і какао)	Какао, кава, бавовна, молоко, нежирне сухе молоко, апельсиновий сік, картопля, цукор,
CWB (Канада)	The Canadian Wheat Board (Канадська пшенична біржа)	Канадська пшениця, ячмінь
CZCE (Китай)	China Zhengzhou Commodity Exchange (Товарна біржа Чанчжоу)	Пшениця, кукурудза, зелені боби, соя, соєвий шрот, ядро арахісу, кунжут. Бавовняне волокно. Цемент, скло і фанера
KANEX (Японія)	Kansai Commodities Exchange (Товарна біржа Канзай)	Червоні боби, соєві боби, цукор-сирець. Шовк сирій
KCBT (США)	Kansas City Board of Trade (Торговельна біржа Канзас-Сіті)	Пшениця. Природний газ
KCE (Японія)	Kanmon Commodity Exchange (Товарна біржа Канмон)	Червоні боби, імпортні соєві боби, кукурудза

Товарна біржа світу- (загальноприйняте скорочення)	Повна назва біржі	Назва товару
KLCE (Малайзія)	Kuala Lumpur Commodity Exchange (Куала-Лумпурська товарна біржа)	Пальмова олія
LIFFE (Велика Британія)	London International Financial Futures and Options Exchange (Лондонська міжнародна біржа фінансових ф'ючерсів і опціонів)	Відсоткові ставки. Цінні папери. Кава робуста, білий цукор, пшениця, ячмінь, картопля
MATIF (Франція)	French International Futures and Options Exchange (Французька міжнародна біржа ф'ючерсів та опціонів)	Білий цукор, насіння рапсу, продовольча пшениця. Індекси. Відсоткові ставки
MGE (США)	Minneapolis Grain Exchange (Міннеапольська зернова біржа)	Пшениця, креветки
MidAm (США)	Mid America Commodity Exchange (Середньоамериканська товарна біржа)	Кукурудза, свині пісні, жива велика рогата худоба, соєві боби, соєва олія, соєвий шрот, пшениця, овес. Валюта. Відсоткові ставки. Дорогоцінні метали
NYCE (США)	New York Cotton Exchange (Нью- Йоркська бавовняна біржа)	Бавовна, цитрусові, картопля
NYMEX (США)	New York Mercantile Exchange (Нью- Йоркська торговельна біржа)	Сира нафта, пічне паливо, неетильований бензин, природний газ, пропан. Паладіум, платина
OME (Японія)	Osaka Mercantile Exchange (Торговельна біржа Осаки)	Натуральний каучук. Бавовна. Алюміній. Індекс каучуку

Товарна біржа світу- (загальноприйняте скорочення)	Повна назва біржі	Назва товару
ROFLEX (Аргентина)	Rosario Futures Exchange (Ф'ючерсна біржа Розаріо)	Соняшник, пшениця, кукурудза, сорго
SFE (Австралія)	Sydney Futures Exchange (Сіднейська ф'ючерсна біржа)	Білету державних скарбниць. Акції. Шерсть. Пшениця
SICOM (Сингапур)	Singapore Commodity Exchange (Сингапурська товарна біржа)	Каучук, кава робуста
TGE (Японія)	The Tokyo Grain Exchange (Токійська зернова біржа)	Кукурудза, кава робуста, кава арабіка, цукор-сирець, американські соєві боби, червоні боби
TOBB (Туреччина)	Спілка палат торгівлі, промисловості, морської торгівлі і товарних бірж Туреччини	Пшениця, ячмінь, кукурудза, жито, овес, висівки пшеничні, рис, сорго, квасоля, сочевиця, бавовна, соняшник. Олія бавовняна, соняшникова, соєва. Овочі. Жива худоба, м'ясо і шкури. Сир
WCE (Канада)	Winnipeg Commodity Exchange (Товарна біржа Вінніпега)	Ячмінь, насіння рапсу, овес, фуражна пшениця, фуражний горох, насіння льону